

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

NEHCU'L BELÂĞA'NİN KAYNAKLARI,
İNŞA SÜRECİ VE ŞİİLİK ÜZERİNDEKİ TESİRİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Hasan APAYDIN

Ankara-2019

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

***NEHCU'L BELÂĞA'*NİN KAYNAKLARI,
İNŞA SÜRECİ VE ŞİİLİK ÜZERİNDEKİ TESİRİ**

Yüksek Lisans Tezi
Hazırlayan
Hasan APAYDIN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hasan ONAT

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

Hasan APAYDIN

***NEHCU'L BELÂĞA'*NİN KAYNAKLARI,
İNŞA SÜRECİ VE ŞİİLİK ÜZERİNDEKİ TESİRİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hasan ONAT

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (25/06/2019)

Hasan APAYDIN

İmzası

İçindekiler

GİRİŞ	IX
Yöntem	XI
Kavramsal Çerçeve	XII
Tezin Amacı	XV
Tezin Önemi	XV
KAYNAKLAR.....	XVI
A) Hz. Ali'ye Nispet Edilen Eserler	XVI
B) Rical ve Fihrist Kitapları.....	XX
C) <i>Nehcu'l Belâğ'a'nın Mesadir, Müsned ve Müstedrek Kitapları</i>	XXI
D) <i>Nehcu'l Belâğ'a'dan Önce Yazılan Bazı Kitaplar</i>	XXII
E) <i>Nehcu'l Belâğ'a Şerhleri</i>	XXII
F) <i>Nehcu'l Belâğ'a İle Alakalı Kitaplar</i>	XXIII
G) Çağdaş Çalışmalar	XXIV
I. BÖLÜM: SEYYİD RADÎ'NİN HAYATI.....	28
1.1. Seyyid Radî'nin Hayatı	28
1.1.1. Seyyid Radî'nin Yaşadığı Dönem	28
1.1.2. Ailesi	29
1.1.3. Seyyid Radî'nin Hocaları, Bazı Öğrencileri ve Ondan Hadis Nakledenler Edenler	33
1.2. Seyyid Radî'nin Eserleri	35
1.3. <i>Nehcu'l Belâğ'a'nın Seyyid Radî'ye Aidiyeti İle İlgili Tartışmalar</i>	36
2. BÖLÜM: SEYYİD RADÎ'DEN ÖNCE HUTBE YAZMA GELENEĞİ VE NEHCU'L-BELÂĞA'NIN KAYNAKLARI.....	42
2.1. Hz. Ali'nin Hutbelerini Yazma Geleneği.....	42
2.2. Şiiiler Dışında Diğer Mezhep Mensupları İçerisinde Hz. Ali'nin Sözlerini Ezberleme Ve Yazma Kültürü	43
2.3. Seyyid Radî'den Önce Hz. Ali'nin Hutbelerini Müstakil Bir Kitap Olarak Yazanlar	44
2.4. Seyyid Radî'den Önce Eserlerinde Hz. Ali'nin Hutbe ve Vasiyetlerinden Nakillerde Bulunanlar	50
3. BÖLÜM: NEHCU'L BELÂĞA'NIN YAZIM SÜRECİ	64
3.1. Seyyid Radî'nin Faydalandığı Kaynaklar Ve İsimler/Raviler	64
3.2. Seyyid Radî'nin Kitabı Yazım Süreci ve Hedefi.....	69
3.3. Seyyid Radî Sonrası Gelenek	74
3.4. Elimize Ulaşan <i>Nehcu'l Belâğ'a</i> El Yazmaları	76

4. BÖLÜM: NEHCU'L BELÂĞA'NIN Şİİ DÜNYADAKİ ANLAM VE ÖNEMİ	80
4.1.1. Şii Literatüre Yansımaları.....	82
4.1.1.1. Fihrist ve Rical Kitapları	82
4.1.1.2. Hadis ve Tarih kitapları.....	84
4.1.2. <i>Nehcu'l Belâğ'a</i> ya Yazılan Şerhler	86
4.2.1. Şia'da İmamet ve Hilafet Meselesi	96
4.2.2. Şia'nın İmamet ve Hilafet Tartışmalarında <i>Nehcu'l Belâğ'a</i> 'nın Yeri.....	98
4.2.3. Şikşikiyye Hutbesi	98
4.2.3.1. Hutbeden Anlaşılanlar	100
4.2.3.2. Hutbenin Okunduğu Yer ve Zaman	100
4.2.3.3. Hutbenin Seyyid Radî'den Önceki Senetleri.....	101
4.3. <i>Nehcu'l Belâğ'a</i> da Ehl-i Beyt'in Yeri ve İmamet İnancı	104
4.3.1. İslam Âlemi İçin Ehl-i Beyt'in Önemi	104
4.3.2. Hz. Ali'nin İslam Peygamberine Yardımları ve Toplumdaki Konumu	106
4.3.3. <i>Nehcu'l Belâğ'a</i> da İmamet Makamı, Vasi ve Varis Kavramları	107
4.3.4. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in Veziri ve Muhaddestir	110
4.3.5. Hilafet Makamının Hz. Ali'nin Elinden Alınması	111
4.3.6. Ehl-i Beyt'in ve Hz. Ali'nin İlmî.....	112
4.3.7. Ehl-i Beyt'in Emirlerine İtaatin Gerekliliği	115
4.4. Şii Âlimlerin <i>Nehcu'l Belâğ'a</i> ya Bakışı.....	116
4.4.1. Molla Salih Ruganî Gazvinî	116
4.4.2. İmam Humeyni	117
4.4.3. Ayetullah Hameneyi	117
4.4.4. Üstat Ali Devanî.....	117
4.4.5. Ayetullah Hacı Mirza Ali Ağa Şirazî.....	118
4.4.6. Allame Hasan Zade Amulî.....	118
4.4.7. Ayetullah Mekarim Şirazî	118
4.4.8. Ayetullah Cafer Subhanî.....	119
4.4.9. Murtaza Mutahharî	119
SONUÇ	120
EK: <i>Nehcu'l Belâğ'a</i>'nın El Yazması Nüshalarından Örnekler	123
KAYNAKÇA	129
ÖZET	152
ABSTRACT	153

ÖNSÖZ

Müslümanların on dört asırdan fazla devam edegelen tarihsel süreçlerinde yüzlerce mezhep ortaya çıkmıştır. Bunların çoğu tarihin dehlizlerinde kaybolup gitmiş; bazıları ise yaşama imkânı bularak günümüze kadar var olmuştur. Günümüze kadar gelen bu geleneklerden en önemlileri Ehl-i Sünnet, bir diğeri ise Şia ekolleri olup her iki mezhebin inanç-uygulamalarına göre “sahih” olarak kabul ettikleri kaynaklar bulunmaktadır.

Şii dünyada “Kuran’ın kardeşi” gibi benzetmeler yapılan, Kuran-ı Kerim’den sonra en fazla değer atfedilen kitaplardan biri *Nehcu’l Belâğa*’dır. Bu kitap Seyyid Radî (ö:406/1016) tarafından edit edildiği kabul gören ve içeriğinin ise Hz. Ali’nin hutbeleri, sözleri ve mektupları olduğu belirtilen bir eserdir. Eser muhteva bakımından çok çeşitlilik arz etmektedir, Allah, peygamberler, insan, yaratılış, ahiret, dünya... gibi konuların yanısıra, Ehl-i Beyt’in fazilet ve önemi, imamet ve hilafet konuları, Hz. Peygamber ile Hz. Ali dönemlerine ait sosyal ve siyasal olaylar, genel dini meseleler ve birçok ahlaki konuya değinmektedir. Bu yönleriyle eser din ve inanç esasları bakımından olduğu kadar tarihi bir kaynak olarak da önemini ortaya koymaktadır.

Eserin içerdiği bilgiler ve tarihi bir değere sahip olması ve Şii dünyadaki popülerliğine rağmen diğeri mezhep mensupları tarafından fazla önem atfedilmemektedir. *Nehcu’l Belâğa*’yı Şii dünyada popüler yapan ve diğeri mezheplerin tepkilerine yol açan en önemli sorun eser içerisinde yer alan hilafet ve imamet konuları ile sahabelen bazıları hakkında yer alan sözlerdir. Şii dünya için çok büyük bir öneme sahip olan bu eserin tarihsel süreçte incelenmesi ve eser üzerindeki şüphelerin irdelenmesinin, Ehl-i Sünnet camiası ve akademik çalışmalar için de önemli olacağı kanaatini taşımaktayız. Özellikle mezhepler arası karşılaştırmalı çalışmaların yapılması bakımından, *Nehcu’l Belâğa* gibi temel ve önemli kaynaklarla ilgili eserlerin kritize çalışması son derece önemlidir. Bununla birlikte *Nehcu’l Belâğa*’nın önemli olduğu

mezheplerin, uygulamalarından yola çıkarak düşünce hayatı, gündelik ve siyasi hayatlarında eserin nasıl yorumlanıp ne derece anlaşıldığı konusunda bize genel bir fikir verebilir. Bu nedenle çalışmamızda *Nehcu'l Belâğa*'nın kaynakları, yazım süreci, yazıldığı dönem ve sonrasında esere yönelik bakış açıları ve eserin Şiiilik üzerindeki tesirlerini incelemeğe çalışacağız.

Bu yapmış olduğum bu çalışmada destek ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen, akademik anlamda ufukumun açılmasına vesile olan, çok kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Hasan ONAT'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Hasan APAYDIN

Ankara-2019

GİRİŞ

İnsanoğlu ilmi ve düşünsel mirasını yazılı şekilde nesilden nesile aktarmayı başarmış olsa da ilk zamanlarda var olan sözlü mirasın da hakkını vermek gerekir. İnsan güçlü hafızası aracılığı ile duygu, düşünce ve tecrübelerini bir sonraki nesillere aktarmış olmasına rağmen bu yöntemde göz ardı edilmemesi gereken bazı hususlar var. Örneğin aktarım esnasında kasıtlı veyahut kasıtsız olarak eksik, yanlış veya mübalağalı ifadeler, bilgi verenin güvenilirliğini zedeleyecektir. Bunla birlikte yazının icadına rağmen sözlü anlatım geleneksel toplumların edebi-dini ve ilmi hayatlarında büyük yer tutmaktaydı.

İslam öncesi dönemlerde Araplar özellikle şiirleri ezberler ve bunlarla iftihar ederlerdi. el-Cumahî (ö:232/847) konuyu şöyle beyan etmekte “*Cahiliye döneminde şiir, Arapların ilminin divanı ve hükümlerinin vardığında son nokta idi. Araplar ona dayanıyor ve ona yöneliyorlardı.*”¹ İslam’ın ilk dönemlerinde de Arapların duyduklarını ezberleme kültürünün yaygın olduğunu bilmekteyiz, özellikle Kuran’ın da ilk olarak huffazlar tarafından ezberlenerek korunduğu ve yayıldığı bilinmektedir. Bu kültür Hz. Peygamber’den sonra da devam etmiş fakat zaman içinde yerini yazılı kültüre bırakmıştır. İslam Peygamberi de bu konuya çok önem vermekte ve Müslümanların okuryazar olabilmeleri için birçok hadis ve sünnet nakl olmaktadır.²

Tüm bunların ardından Müslümanlar arasında okuryazarlık oranı artmış; hafızlığa olan ilgi nispeten azalmış ve yazılı kültür hızla gelişmiştir. Hatta hadisler ve meşhur hatiplerin sözleri de bu yolla yayılmaya başlamıştır. Hadis bilimcileri arasında bazı hadislerin siyasi ve ekonomik çıkar ilişkileri sebebiyle uydurulduğu görüşü var olmakla birlikte bunu tüm hadis külliyatına mal etmenin yanlış olduğu da açıktır.³ Yazının bir aktarım aracı olarak yaygınlaşması, bu gibi yanlış olan verilerin

¹ Mehmet Yalar, *Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt:17 sayı:2, 2008, s:97

² Nasirî, Ali, *Hadis İlimlerine Giriş*, Muhammed Mehdi Turan, el-Mustafa yayınları, İstanbul 2014, s:39

³ Şentürk, Recep, *Hadis Rivayet Sisteminin Sosyolojik Boyutları: Bir Hafıza Zinciri Olarak Din*, İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu, 2001, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/324, Ankara 2003, s:524

ayıklanabilmesinde büyük bir yardımcı niteliğindedir. Yazılı kültürün bu kadar gelişmesinde ve yaygınlaşmasında hiç şüphesiz diğer önemli bir unsur, artık İslam devletinin devlet, bürokrasi ve ilmi yapılarının kurumsallaşmasıydı. Recep Şentürk'e göre bu konunun incelenmesi için oluşturulan "*Hadis Rivayet ağı günümüz dünyasında bilinen kayda geçmiş en geniş ve en uzun ömürlü sosyal ilişkiler ağıdır... İsnad İslam medeniyetine has bir kurumdur ve başka medeniyetlerde yoktur.*"⁴ İnceleme konumuz olan *Nehcu'l Belâğa* eseri de yaşadığımız bu zamandan yaklaşık bin yıl önce, bu yol ile toparlanmış hutbe, mektup ve özlü sözlerin yer aldığı bir kitaptır.

Söz konusu eser yazıldığı dönemden yaklaşık dört asır öncesine ait verileri naklettiğini beyan etmektedir, bu dört asırlık zaman zarfında az olan verinin artarak gelmesi sorunu araştırmamızı zorlaştıran faktörlerin başında gelmektedir. Hz. Ali'nin sözlerini duyanların hemen oracıkta bunu kaleme alıp almadıkları, eğer daha sonra kaleme aldysalar ne kadarını yazabildikleri, yazma işinde Hz. Ali'nin kendi kullandığı sözcüklerin mi yoksa mana ile nakilin mi yapıldığı (yani orijinal lafızlarla değil kendi anladıkları şekilde mi yazdıkları) önemli soru ve sorunların başında gelmektedir. Bu sebeple öncelikle ilk dört asırdan elimize ulaşan konu ile ilgili verilerin araştırılması gerekmektedir.

İlk dört asırda Hz. Ali'nin hutbe ve sözlerini yazma geleneğinin olması ve yaygınlığı bizim işimizi kaynak açısından biraz rahatlatmaktadır. Özellikle o kaynaklardan bazılarının günümüzde var olması en azından bazı bilgilerin karşılaştırılması ve doğrulanması-yanlışlanması açısından bize bazı kolaylıklar sağlamaktadır. Seyyid Radî'nin eserinde bu kaynakların hangilerinden faydalandığının bulunması, onun eserini yazarken belirtilen kaynaklarla etkileşimini görmemiz açısından faydalı olacaktır. Ayrıca kitabı yazma gayesi, kitap hakkında zihinlerde oluşabilecek bazı soruların cevaplarını bulmamıza yardımcı olacaktır. Ardından eserin

⁴ Şentürk, Recep, *Hadis Rivayet Sisteminin Sosyolojik Boyutları: Bir Hafıza Zinciri Olarak Din*, s:527

toplum tarafından kabul görüp görmediği, ne gibi eleştirilere maruz kaldığının araştırması gerekmektedir. Özellikle eserin yazıldıktan sonraki birkaç asır incelenecek ve zamanın âlimlerinin esere bakış açısı bulunmaya çalışılacaktır. Bunun için rical ve fihrist kitapları ile müstakil yazılan şerhler ve eserler de incelenecektir.

Yöntem

Hali hazırda çalışmakta olduğumuz İslam Mezhepleri Tarihi, alan itibari ile sosyal, siyasal ve itikadi olayların şekillendirdiği ve Müslümanlar arasında farklı din algılamalarına sebep olan farklılıkları araştırmaktadır. Bu araştırmada asıl önemli olan süreç algısı ve bu algıya bağlı olan tarih okumasıdır. Bu sebeple bir görüşün hangi şart, olay ve şahıs ile bağlantılı olarak oraya çıktığı ve nasıl bir değişim ve gelişime tabi olduğunu anlamak alanın öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır.⁵ Elbette bu iş yapılırken belli başlı kural ve kaidelere uyulmalıdır, bir başka deyiş ile bu iş geçmişin yeniden inşası olacaktır. Bu nedenle tarihsel bir olay ve verinin çıkmış olduğu zaman ve mekândan ayrı ve bağımsız olarak ele alınması son derece güç ve anlamsız olacaktır. Bu sebeple bir eserin yazıldığı zamanın sosyo-siyasal ve itikadi ortamına da değinmek gerekmektedir. Bu vesile ile de fikir-hadise, zaman-mekân irtibatı esas alınarak bağlam üzerinde durulacak, anlam ve kavram kaymasının önüne geçilmeye çalışılacaktır.⁶ Bu sebeple *Nehcu'l Belâğa* kitabında yer alan sözlerin Hz. Ali'nin sözleri olduğu iddiası doğrultusunda öncelikle Hz. Ali'nin yaşadığı döneme de bir bakmamız gerekmektedir. Hicri birinci asırda Hz. Ali'nin hutbe ve sözlerinin kayda alınıp alınmadığı, eğer alındıysa kimler tarafından kayda alındığı, o kayıtlardan elimize ulaşan olup olmadığı araştırma konularımız arasında yer alacaktır. Ayrıca elimize ulaşan veriler ile *Nehcu'l*

⁵ Hasan Onat, Sönmez Kutlu, "İslam Mezheplerine Giriş", *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, Grafiker, Ankara 2012, s:29, 30

⁶ Hasan Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", *Kuran ve İslamî İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, Ankara Okulu, Ankara 2013, s:57

Belâğa'da yer alan verilerin bir birleriyle uyumlu mu yoksa farklı mı olduğu da araştırılacaktır. Böylelikle süreç algısını daha iyi anlayabileceğimiz kanaatindeyiz.

Nehcu'l Belâğa eseri yazıldığı dönem itibari ile sıhhat ve nispetinin kabul görüp görmediği, İslami diğer görüş çevrelerince reddedilip edilmediği bir diğer bakmamız gereken meselelerden biridir. Her ne kadar tarihi olayları, şahısları ve eserleri anlamada, ön yargılardan ve öznellikten uzak inceleme yapmak zor olsa da⁷ *Nehcu'l Belâğa* eserine tarafsız olarak bakılarak eserin müellifinin tespitine çalışılacak, yazıldığı dönem itibari ile halk arasında müellifin kim olduğu konusunda bir kanaatin oluşup oluşmadığı da incelenecek ve konu mezhepsel taassuptan uzak durularak tüm boyutları ile ele alınmaya çalışılacaktır. Bu konuda rical ve fihrist kitapları, Müsned, Mesadir, Medarik ve şerhler ile *Nehcu'l Belâğa* hakkında yazılan müstakil eserler incelenecektir. Ayrıca eserin yazıldığı dönemin siyasi olaylarının eserin yazılma süreci ve muhtevasına tesirinin olup olmadığı da bir başka bakmamız gereken konudur.

Kavramsal Çerçeve

Araştırma konumuz olan eserin adı "*Nehcu'l Belâğa*"dır, "Nehc نهج" "Açık ve net yol"⁸ anlamına gelmektedir. "Belağa بلاغة" kelimesi ise "Fesahet فصاحة"⁹ kelimesi ile aş anlamlı yani "anlaşılır ve güzel konuşma"¹⁰ demektir, "*Nehcu'l Belâğa*" ise "güzel konuşmanın açık ve belirgin yolu" anlamına gelmektedir. Bizim bu kitapta en fazla karşılaştığımız ve tartışmalara konu olan unsur kitap içerisinde yer alan hutbelerdir. "Hutbe خطبة" "bir şahsın belirli bir konu hakkında yapmış olduğu

⁷ Hasan Onat, "Bilim Bilimsel Yöntem, İslam Bilimlerinde Yöntem Sorunu", <http://hasanonat.net>, 10

⁸ Firuzâbâdî, Meciduddin Muhammed bin Yakub, *el-Kamus-u'l-Muhit*, Dar-u'l- Hadis, Kahire 2008, s:1656, Rakam:9446

⁹ el-Cevheri, Ebu Nasr İsmail bin Hammad, *es-Sihah Tac-u'l-Luğati ve Sihah-u'l-Arabiyye*, Dar-u'l-Hadis, Kahire 1430-2009, s:112

¹⁰ el-Cevheri, *es-Sihah*, s:890

konusmaya”¹¹ denilmektedir. Hz. Peygamber zamanında ve öncesinde de bu yöntem yaygın olarak kullanılmaktaydı.

Hz. Ali'nin yapmış olduğu konuşma ve hutbeler bazı kesimler tarafından kaleme alınmış ve muhafaza edilmiştir. Ayrıca o zamanda özellikle vasiyetler, siyasi konular ve valileri bilgilendirme amaçlı mektuplar yazılmaktaydı. Bazı şahıslar önemli gördükleri şahısların bu mektuplarını da toplamaktaydılar. Bu vesile ile Hz. Ali'nin de yazmış olduğu vasiyetleri, valilere nasihatleri ve bilgilendirici mektupları muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Seyyid Radî de o şahıslardan biridir, Hz. Ali'ye nispet edilen ve kendi görüşünde sahih kabul ettiği hutbe, mektup ve sözleri mümkün olduğu kadar bir araya getirerek bu eseri yazmıştır. Bu nedenle bu kitap halk arasında Hz. Ali'nin kitabı olarak da anılmaktadır.

Hz. Ali İslam toplumunun ortak bir değeri olmasına rağmen her kesimin ona yüklemiş olduğu misyonun farklılığı sebebi ile bakış açıları da farklı olmuştur. Ehl-i Sünnet cenahında faziletli bir sahabe ve dördüncü halife olarak kabul görürken Şii cenahta masum imamların birincisidir. Naşî Ekber'e (ö:293/906) göre Şia'dan (شيعة) maksat; “*Hz. Peygamber'den ve Hz. Ali'nin hilafetinden sonra vuku bulan ihtilaflarda Hz. Ali'nin taraftarı olan ve onu halife ve imam olarak tanıyan topluluğun adıdır.*”¹² Allame Meclisi'nin (ö:1111/1700) tabiri ile İmamdan (امام) maksat “*İmam Arapça'da önder ve rehber anlamlarına gelmektedir, fıkhıta ise namaz kıldırın hoca anlamındadır. Kelam ilminde ise imam, Allah tarafından hilafet ve Hz. Peygamber'in niyabetine (vasiliğine) seçilen kimse demektir.*”¹³ Şii inanca göre İmam masum olmalıdır masumdan kasıt “ismet عصمة” makamına sahip olan kimse demektir. İmamların masumluğu inancından kastedilen ise “büyük ve küçük günah işlemeyen, Allah'a bir an

¹¹ Firuzâbâdî, *el-Kamus-u'l-Muhit*, s:478, Rakam:2537

¹² Naşî Ekber, *Fırkahayı İslami ve Meseleyi İmamet*, Tercüme: Alırıza İmanî, Merkezi Mutaalati Edyan ve Mezahib, Kum 1386-2007, s:25, 38, 71

¹³ Allame Meclisi, Muhammed Bağır bin Muhammed Takî, *Hayat-u'l-Kulub (İmam Şinasi)*, Surur, Kum 1376-1997, c:5 s:17

*bile karşı gelmeyen, Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından sakınan ve her türlü kötülükten uzak olan kimse*¹⁴ demektir.

İmam ile halife kavramlarının kelam ilmi açısından farkı bulunmaktadır ve Şiiiler genellikle İmam tabirini kullanırlar. Şii inanca göre Hz. Ali on iki imamın birincisi, Müslümanların din ve dünya işlerinde Allah tarafından önder atanan ve itaati farz olan şahıstır. Diğer mezheplerde ise: yerine geçen, biri kalktıktan sonra onun yerine oturan, vekil ve temsil eden anlamlarında kullanılan halife (خليفة)¹⁵ tabiri kullanılmaktadır ve bundan maksat sadece devlet başkanı ve önderdir, masumluk ve Allah tarafından itaati farz gibi misyonlar yüklenmez.

Genel olarak tezimizde İsna Aşeri Şiiilerin bakış açılarını inceleyecek ama Zeydi ve İsmaili Şiiilerin de konuya bakış açısına değineceğiz. Şia denildiği zaman Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'yi imam ve halife olarak kabul eden kimseler kastedilmektedir.¹⁶ Bunlarda tarih sürecinde özellikle her bir imamın vefatından (şehadetinden) sonra çeşitli kollara ayrılmışlardır. Hz. Ali'den sonra Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Ali bin Hüseyin, Hz. Muhammed bin Ali, Hz. Cafer bin Muhammed, Hz. Musa bin Cafer, Hz. Ali bin Musa, Hz. Muhammed bin Ali, Hz. Ali bin Muhammed, Hz. Hasan bin Ali ve Hz. Muhammed bin Hasan'ın sırasıyla imametini kabul eden, bunları masum ve itaatlerinin Allah tarafından farz kılındığına inanan topluluğa İsna Aşeri Şia'sı veya İmamiyye denilmektedir.¹⁷ Şia'nın dördüncü imamı olan Hz. Ali Zeynelâbidîn'den sonra oğlu Zeyd bin Ali'nin imametini kabul eden ve imameti bu soydan gelip kılıçla kıyam eden kimselerle sınırlayan guruba Zeydi denilmektedir.¹⁸ İsmailiye ise Şia'nın altıncı imamı olan Hz. Cafer es-Sadık'tan sonra oğlu İsmail bin

¹⁴ Şeyh Saduk, Muhammed bin Ali, *el-İtikadat*, El-Mutemer-u'l-Alemî li-Elfiyet-i'-ş-Şeyh Müfid, Kum 1413-1992, s:96

¹⁵ İbn Dureyd, Muhammed bin Hasan, *Cemherat-u'l-Luğat*, Dar-u'l- İlm lil-Mellayin, Beyrut 1988, c:1 s:616; Sahib, İsmail bin Ubbad, *el-Muhid fil-Luğat*, Alim-u'l-Kutub, Beyrut 1414-1993, c:4 s:346

¹⁶ Nevbahtî, Hasan bin Musa, *Fırak-u 'ş-Şia*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1404-1983, s:2

¹⁷ Naşî Ekber, *Fırkahayi İslami ve Meseleyi imamet*, Tercüme: Alırıza İmanî, Merkezi Mutaalati Edyan ve Mezahib, Kum 1386-2007, s:71; Nevbahtî, *Fırak-u 'ş-Şia*, s:108-112

¹⁸ Nevbahtî, *Fırak-u 'ş-Şia*, s:21, 22; Bağdadî, Abdulkahir, *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırkati'n-Nâciye Minhüm*, Dar-ul Cîl, Beyrut 1408-1987, s:17, 18, 25; Şeyh Müfid, Muhammed bin Muhammed, *el-İrşad fi Marifeti Hucecillahi Âla'l-İbad*, Kongireyi Şeyh Müfid, Kum 1413-1993, c:2 s:23, 211

Caferi ve Muhammed bin İsmail'i imam olarak kabul eden ve İsmail babasının zamanında vefat ettiği halde onun vefatını inkâr eden topluluğa verilen isimdir.¹⁹

Tezin Amacı

Seyyid Radî'den önce Hz. Ali'nin sözlerini toplayan ve yazarların var olup olmadığını incelemek, kitabın yazarına nispeti ve sıhhati konusunda şüphelerin var olup olmadığını araştırmak, konu ile ilgili şüpheleri incelemek ve analizini yapmak, Seyyid Radî'nin faydalanmış olduğu kaynakları tespit etmek, kitabın yazım süreci ve hedefini saptamak, eserin Şii dünyada yansımalarını araştırmak, eserin Şiiliğin teşekkül sürecine tesirini analiz etmek tezimizin başlıca amaçları arasındadır.

Tezin Önemi

İslam dünyası çeşitli sebepler yüzünden tarih sürecinde farklı ideolojilere ve ekollere ayrılmıştır. Her bir ekol kendi görüşlerinin haklılığını ispatlaya bilmek için çeşitli deliller zikrederler, bu delilleri Kuran ve Hz. Peygamber'in sözlerine dayandırmak suretiyle meşrulaştırır ve kitaplarda bir araya toplarlar. Bu kitaplardan bazıları kaynak kitap ve asli delil olarak kabul görür diğer kitaplar ise bu asıllar üzerinden nakillerde bulunur veya şerh ederler. Asli kaynaklardan biri olmamasına rağmen özellikle son birkaç asırda asli kaynak muamelesi gören *Nehcu'l Belâğa* kitabı Seyyid Radî tarafından kaleme alındığı ve Hz. Ali'nin hutbeleri, sözleri ve mektuplarını ihtiva ettiği söylenmektedir. Şii dünya için çok büyük bir öneme sahip olan bu eserin tarihsel süreçte incelenmesi ve eser üzerindeki şüphelerin irdelenmesi, İslam mezhepleri açısından ve akademik çalışmalar için de önemli olacağı kanaatindeyiz. Bu vesile ile özellikle Şii ekolün asli kaynaklarından sayılan bir eserin incelenmesi önemi haizdir.

¹⁹ Nevbahtî, *Fırak-u 'ş-Şia*, s:67; Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s:46

KAYNAKLAR

A) Hz. Ali'ye Nispet Edilen Eserler

Araştırma konumuz olan eser Hz. Ali'ye nispet edilen bir eser olması nedii ile tarihte Hz. Ali'ye nispet edilen başka eserler olup olmadığı, varsa bu eserlerden elimize ulaşan olup olmadığının araştırılmasının faydalı olacağı kanatindeyiz. Hz. Ali'ye nispet edilen eserler şunlardır:

Hz. Ali'nin Toplamış Olduğu Kuran Mushaf'ı (مصحف القرآن لامام علی): Tarihi verilere göre, ilk olarak Kuran'ı toplayan şahıslardan birisi Hz. Ali'dir.²⁰ Bu Kuran aynı zamanda, her ayetin nerede, ne zaman, kiminle alakalı ve ne sebepten dolayı nazil olduğu gibi bilgileri de barındırmaktadır. Yani sadece bir Kuran değil aynı zamanda bir tefsir neteliğindedir.²¹ Ayrıca bazı Şii kaynaklı hadislerde bu Mushaf'ı Hz. Peygamber'in imla ettirdiği bildirilmektedir. Şii kaynaklarda, Hz. Ali'nin bu Kuran'ı Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlara sunduğu ama bazı sahabeler onu kabul etmeyince evine geri götürmek zorunda kaldığı bildirilmiştir.²² Ayrıca Hz. Ali'nin Kuran kıraatının diğer Kurraların kıraatından farklı olduğu beyan edilmektedir.²³ Hatta Ebu Tahir Abdulvahid bin Ömer Bağdadî Bezzaz (ö:349/960) Hz. Ali'nin kıraatı üzerine bir kitap kaleme almıştır.²⁴ Bu konu ile ilgili müstakil kitaplar yazılmıştır teferruatlı bilgi isteyenler onlara müracaat edebilirler.²⁵ Bu Kuran Mushaf'ı daha sonra belirteceğimiz hadis kitabı olan Mushaf ile karıştırılmamalıdır.

²⁰ es-San'ânî, Ebubekr Abdürrezzak bin Hemmam, *el-Musannef*, Mektebul İslamî, Beyrut 1392-1972, c:2 s:450; İbn Abdülber, Yusuf bin Abdullah bin Muhammed, *el-İstî'ab fî Marifet-i'l-Ashab*, Daru'l-Cîl, Beyrut 1412-1992, c:3 s:974

²¹ Süleym bin Kays, Hilalî, *Kitabu Suleym bin Kays Hilalî*, el-Hadî, Kum 1405-1985, c:2 s:657; Meclisî, Muhammed Bağır bin Muhammed Takî, *Bihar-u'l-Envar el-Camietu li Durer-i'l-Ehbar-i'l-Eimmet-i'l-Athar*, Daru İhya-i't-Turas-i'l-Arabi, Beyrut 1403-1983, c:26 s:65

²² Muhammed bin Hasan bin Ferruh, Saffar, *Besair-u'd-Deracat*, Mektebetu Ayetullah Mer'aşî Necefi, Kum 1404-1984, c:1 s:194; Kuleynî, *el-Kafî*, c:2 s:633

²³ Amilî Nebatî, Ali bin Muhammed bin Ali, *es-Sirat-u'l-Mustekim ila Mustehakk-i't-Takdim*, 1384-1964, c:3 s:269; Esterâbâdî, Ali, *Tevîl-u'l-Ayet-u'z-Zahira fî Fedail-i'l-İtret-i't-Tahira*, Muesset-u'n-Neşr-i'l-İslamî, Kum 1409-1989, s:371

²⁴ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:247; Tusî, *Fihristu Kutub-u's-Şia ve Usulihim*, s:349

²⁵ Örnek olarak: Ahmed Dekaik, Abdullah Ali, *Hakikatu Mushafî İmam Ali İnde Sunneti ve Şia*, Dar-u'l-İsme, Bahreyn 1430-2009.

H. Ali'nin Mushaf'ı (Kitabı) (مصحف الامام على): Tarihi verilere bakıldığında Hz. Ali'nin Hz. Peygamberden duyduklarını kaleme aldığı ve bunu bir deri üzerine yazdığı ve bunun yaklaşık 70 zira²⁶ olduğu şeklinde rivayetler bulunmaktadır.²⁷ Hatta ikinci asırda yazılan bazı eserlerde Hz. Ali'nin bu kitabına atıf bulmak mümkündür. Bir nâkile göre Mekke fakihî Ata bin Ebi Ribah (ö:114-732) bu kitaptan haberdardı ve bunun Hz. Ali'ye ait bir eser olduğunda şüphesi yoktu.²⁸ Bu eser bazen rivayetlerde “*Camia*” adı ile nakl olmakta ve Hz. Peygamber'in imlası ve Hz. Ali'nin yazması ile oluştuğu, yetmiş zira uzunluğunda olduğu bildirilmektedir.²⁹

Bu hadislerde kitabın içeriği hakkında; İmamların ve Şiiilerin isimleri, helal ve haram olan şeyler, diye (kan parası) hükümleri ve insanların ihtiyaçları olan diğer konuların yer aldığı belirtilmektedir. Bazı rivayetlerde ise bu kitabın adı “*Cefr*” olarak nakl olmaktadır,³⁰ bazı kaynaklarda ise “*Cefr-u'l-Ekber*” ve “*Cefr-u'l-Esgar*” olarak zikredilmekte.³¹ Bazı kaynaklarda ise “*Cefr-u'l-Ahmer*” ve “*Cefr-u'l-Ebyez*” olarak geçmektedir.³² Bunların farklı kitaplar olmadığını düşündüren tek şey ise gelen bilgilerde içeriklerinin ve sıfatlarının aynı olmasıdır. Şii dünyada genel kanı, bu eserlerin Ehl-i Beyt'in yazılı kaynakları olduğu ve sırasıyla İmamlara miras şeklinde elden ele geçtiği yönündedir.³³ Şii dünyanın aksine bu görüşün karşısında “*Hz. Ali, Peygamberden duyduğu üç kısa cümleyi yazmış, kılıcının kılıfına bağlamıştı ve bu bir*

²⁶ Dirsek ile parmak ucu arası bir ziradır.

²⁷ Saffâr, *Besair-u'd-Deracat*, c:1 s:146, Meclisî, *Bihar-u'l-Envar*, c:26 s:33

²⁸ eş-Şafîî, Muhammed bin İdris, *el-Ümm*, Kahire, 1321-1903, c:2 s:126

²⁹ Saffâr, *Besair-u'd-Deracat*, c:1 s:143; Hasibî, Hüseyin bin Hemdan, *Hidayet-u'l-Kübra*, el-Belağ, Beyrut 1419-1999, s:252; Taberî, Muhammed bin Cerir, *Delail-u'l-İmame*, Biset, Kum 1413-1993, s:263

³⁰ Süleym bin Kays, *Kitab-u Suleym bin Kays Hilali*, c:1 s:87; Saffâr, *Besair-u'd-Deracat*, c:1 s:140; Ayyaşî, Muhammed bin Mes'ud, *Tefsir-u'l-Ayyaşî*, Matbaatu'l-İlmiyye, Tahran 1380-1961, c:2 s:29; Kuleynî, *el-Kafl*, c:1 s:238

³¹ Muhammed bin Ali, Şeyh Saduk, *Men La Yehzuruh-u'l-Fakih*, Camietul müderrisin, Kum 1404-1983, c:4 s:419; Şeyh Saduk, Muhammed bin Ali, *el-Hisal*, Camiet-u'l-Muderrisin, Kum 1362-1943, c:2 s:528;

³² Şeyh Müfid, *el-İrşad*, c:2 s:186; Fettaî Nişaburî, Muhammed bin Ahmed, *Ravzat-u'l-Vaizin*, Mahmud Mehdi Damganî, Neşri Ney, Tahran 1366-1987, s:347; Tabersî, Fazl bin Hasan, *Â'lam-u'l-Vera bi E'lam-i'l-Huda*, Alu'l-Beyt, Kum 1417-1997, c:1 s:535

³³ İbn Abdulvehhab, Hüseyin bin Abdulvehhab, *Uyun-u'l-Mucizat*, Mektebet-u'd-Daverî, Kum tarih yok, s:107; Tusî, Ebu Cafer Muhammed bin Hasan, *el-Gaybe (Li Tusi)*, Dar-u'l-Mearif-u'l-İslamiyye, Kum 1411-1991, s:36

yüzük büyüklüğündeydi” şeklinde nakiller mevcuttur ve bu görüş Hz. Ali'nin dilinden sözlerle desteklenmiştir.³⁴

Diyat (Kan Paraları) Kitabı (كتاب الديات): Hz. Ali'nin valilere gönderdiği, insanların öldürülmeleri veya parmaktan göze kadar her hangi bir azasının yaralanması durumunda ödenmesi gereken kan parasına ilişkin yapılması gerekenleri içeren yazmış olduğu kitaptır.³⁵ Bu kitaptan bazen “*Kitab-u'l-Feraiz*” olarak da yâd edilmekte ve bunu da aslında Hz. Peygamber'in imla ettirdiği yönünde veriler bulunmaktadır.³⁶ Bu kitabın tamamını Şeyh Saduk (ö: 381/991) “*Men la Yehzuruh-u'l-Fakih*” kitabında ve Şeyh Tusî (ö: 460/1067) “*Tehzib-u'l-Ahkâm*” kitabında nakletmiştir.³⁷ Daha sonraları bu kitabı ilk nakledenlerden biri olan Kûfe ahalisinden, Ebu Ömer Abdullah bin Said bin Heyyan bin Ebcer Kenanî'nin (ö: 161/778) adı ile “*Kitab-u Abdullah bin Ebcer*” olarak şöhret bulmuştur.³⁸

Hz. Ali'nin Divanı (ديوان امام علي): Hz. Ali'nin söylemiş olduğu şiirleri bir araya getirilerek oluşturulan bir eserdir. Abdulaziz Celudî (ö:322/934) yazmış olduğu “*Kitab-u Şi'ruhu aleyhis selam*” kitabında Hz. Ali'nin şiirlerini kaleme almış³⁹ ama bu eser elimize ulaşmamıştır. Ardından Fencekirdî Nişaburî (ö:513/1119) “*Selvet-u'ş-Şia*” isimli kitabında Hz. Ali'nin şiirlerini bir araya toplamıştır. Bu eserin günümüzde yeni basımı yapılmıştır.⁴⁰ Ardından Hibetullah bin Ali ibni Şecerî (ö:543/1148) “*Divan-u Ali*” eserini yazmış ama bu eserde elimize ulaşmamıştır ancak Keyderî “*Envar-u'l-Ukul*” kitabında onu yâd etmiştir. Kutbuddin Muhammed bin Hüseyin Keyderî Beyhakî (610/1213 yılında yaşıyordu) Hz. Ali'nin şiirleri ile alakalı iki eser kaleme almıştır,

³⁴ İsfahanî, Ebu Neim Ahmed bin Abdullah, *Hilyet-u'l-Evliya*, Kahire, 1932, c:4 s:164; es-San'ânî, *el-Musannef*, c:9 s:263

³⁵ Kuleynî, *el-Kafl*, c:7 s:176, 201, 214, 216...; Şeyh Saduk, *Men La Yehzuruh-u'l-Fakih*, c:4 s:75, 150, 204...

³⁶ Kuleynî, *el-Kafl*, c:7 s:93, 330; Şeyh Tusî, Ebu Cafer Muhammed bin Hasan, *Tehzib-u'l-Ahkâm*, Dar-u'l-Kutub-i'l-İslamiyye, Tahran 1407-1987, c:9 s:247, 270,

³⁷ Şeyh Saduk, *Men La Yehzuruh-u'l-Fakih*, c:4 s:75; Şeyh Tusî, *Tehzib-u'l-Ahkâm*, c:9 s:247

³⁸ Meclisî, Muhammed Takî bin Maksud Ali, *Ravzat-u'l-Muttakîn fi Şerhi Men La Yehzuruh-u'l-Fakih*, Muesseyi Ferhengiyi İslamiyi Ku Şanbur, Kum 1406-1986, c:14 s:383; Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:217

³⁹ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:241

⁴⁰ Fence Kurdî Nişaburî, Ebu'l-Hasan Ali bin Ahmed, *Selvet-u'ş-Şia*, Kitaphanei Muze ve Merkezi Esnaği Meclisi Şurayı İslamî, Tahran 1384-1964

ahlaki konuları ele aldığı “*el-Hadiyat-u’l-Eniyga*” ve Hz. Ali’ye nispet verilen beş yüz altı beyit şiirin yer aldığı “*Envar-u’l-Ukul fi Eş’ari Vasiyyi’r-Rasul*” kitabıdır. Bu eserin el yazması nüshasını İran’ın “Kitaphaneyi Meclisi Şurayi Milli” kütüphanesinden 86481 kayıt numarası ile temin ettim, aynı zamanda eserin yeni baskısı “Kamil Salman Ceburî’nin” tahkiki ile 1999 yılında Beyrut’ta “Dar-u’l-Muhiccet-u’l-Beyda” tarafından yayınlanmıştır.⁴¹ Kadı Kemaluddin Mir Budî Yezdî’nin (ö:909/1504) de “*Divan-u İmam Ali*” isimli bir eseri bulunmaktadır, bu eser günümüzde Ekrem Şefaî’nin tahkiki ile şerh ve tercüme yapılarak yayınlanmıştır.⁴² Dokuzuncu asrın şairlerinden olan Mevlana Şokî’nin de (ö: 9. Asır) Hz. Ali’nin şiirlerini toplayıp Farsça tercüme ettiği bir Divan’ı bulunmaktadır ki bu eserini hicri 875/1471 yılında yazmıştır. Eserinin evvelinde ise dokuzuncu asrın siyasi ve kültürel olaylarına değindikten sonra her bir beyit Arapça şiirin karşısında Farsça bir beyit şiir getirmiştir.⁴³ Günümüzde ise Hz. Ali’nin Divanı adı ile başka eserlerde kaleme alınmıştır.⁴⁴

Hz. Ali’nin Hükümleri (Kazaya) (قضایا لامام علی): Hz. Ali’nin hükümeti döneminde ve öncesinde vermiş olduğu fetvalar, hükümler ve idari emirleri bazı sahabeler tarafından kaleme alınmıştır. Hicri ilk asırda Hz. Ali’nin ashabından Ubeydullah bin Ebi Rafî (ö: 1. Asır), Haris E’ver (ö: 65/684) ve Esbeğ bin Nubate’nin (ö: 55/675) Hz. Ali’nin hükümlerini ve bazı hadislerini kaleme aldıkları nakloldmaktadır.⁴⁵ İkinci asırda ise Ebu İshak İbrahim bin Haşim Kufî (ö: 2. Asır)

⁴¹ <https://faylasof.com/32118.html>

⁴² Mibud’i Yezdî, Kadı Kemaluddin Mir Hüseyin bin Muiniddin, *Şerhi Divani Mensub be Emîr-u’l-Mu’minîn Ali bin Ebu Talib*, baskı yer ve zamanı belli değil.

⁴³ Mevlana Şokî, *Divani Eşari Munsub be Hezreti Emiril Muminin Ali aleyhis selam*, Silsileyi İntişarati Encümeni Asar ve Mefahiri Ferhengî sayı:303, Tahran 1383-1963

⁴⁴ Örneğin: Mustafavî, Abdurrahman, *Divan-u’l-İmam Ali bin Ebu Talib*, Dar-u’l- Marife, Beyrut 1426-2005; Abdulaziz el-Kerem, *Divan-u’l-İmam Ali Emîr-u’l-Mu’minîn ve Seyyid’i-l-Bulega ve-l-Mutekellimin*, Mektebet-u’ş-Şe’biyye, tarih yok.

⁴⁵ Tabatabaî, Seyyid Hüseyin Müderris, *Mirasi Mektubi Şia ez Se Gerni Nohistin*, Seyyid Ali Kiraatî, Neşri Muverrih, Kum 1386-2007, s:41

“Kazaya Emir-u'l-Mu'minin” isimli bir kitap yazmıştır.⁴⁶ Günümüzde bu isim ile yazılan birçok kitap da mevcuttur.⁴⁷

Nehcu'l Belâğa (نهج البلاغة): Bu kitap Hz. Ali'nin kendi yazdığı bir kitap olmadığı halde içerisindeki hutbe, mektup ve hadislerin Hz. Ali'nin sözleri ve mektupları olduğu kanaati ile halk arasında Hz. Ali'nin kitabı olarak bilinmektedir. Yapmış olduğumuz bu çalışma bu eserin yazarı ve sıhhati konusunda bir araştırmayı içermektedir. Bu belirtilen eserler ilk asırdan itibaren hadis yazma geleneğinin varlığı ve yaygınlığını, özellikle Hz. Ali'nin söz, fetva, hüküm, şiir ve hutbelerinin özel bir önem ile kaleme alındığının göstergelerindedir. Her ne kadar ilk asırda hadis yazma yasağı konuldu ise ve hatta birçok hadis yakıldıysa da⁴⁸ bu yasağa uymayanların var olduğunu anlamaktayız. Bu eserlerden bazıları elimize ulaşmayı başarmış ama bazılarının varlığını sadece rical ve fihrist kitaplarından öğrenmekteyiz. Bu hutbe ve sözlerin kayda alınması ile ilgili en önemli sorun ne zaman, nerede ve nasıl kayda alındıkları ile ilgilidir. Özellikle uzun sohbetlerden oluşan hutbeler konusu bizim araştırma konumuzun da aslını oluşturduğundan bu konu önem arz etmektedir. Bunun için hutbelerin farklı nakillerinde bir farklılık olup olmadığı da inceleme alanımız içerisinde olacaktır.

B) Rical ve Fihrist Kitapları

Nehcu'l Belâğa eseri hicri beşinci asrın başlarında yazıldığından dolayı eserin vücuda gelmesinde etkili olan kaynakları anlayabilmek amacıyla öncelikle “Fihrist ve Rical” kitaplarına müracaat etmemiz gerekmektedir. Hadis nakleden şahıslar hakkında bilgi veren eserler “Rical” kitabı olarak adlandırılırken müellifler hakkında yazılan

⁴⁶ Haşim Kufî, Ebu İshak İbrahim, *Kazaya Emîr-u'l-Mu'minîn*, Zair, Kum 1389-1969

⁴⁷ Örneğin: Şuşterî, Muhammed Takî, *Kazavethayi Emir-i'l-Mu'minin* Ali, Camiet-u'l-Muderrisiyni Hozeyi İllmiyyeyi Kum Defteri İntişarati İslamî, Kum 1374-1996; Kamraniyan, Abbas Ali, *Kazavathayi Ali*, Nur-u Kur'an ve Ehl-i Beyt, Kum 1387-2009;

⁴⁸ Zehebî, Ebu Abdillâh Şemsuddîn, *Tezkiret-u'l-Huffaz*, Dairet-u'l-Mearif-i'l-Osmaniyye, Haydar Abad tarih yok, c:1 s:5; Nasirî, Ali, *Hadis İlimlerine Giriş*, Muhammed Mehdi Turan, el-Mustafa yayınları, İstanbul 2014, s:99

eserlere “Fihrist” adı verilmektedir. Bazı hadis nakledenler aynı zamanda müellif olmaları ve bazı müelliflerinde aynı zamanda hadis nakletmeleri sebebi ile rical kitaplarında müelliflere ve fihrist kitaplarında da hadis ravilerine rastlamak mümkündür. Bu sebeple her iki alanda yazılan kitaplar bizim müracaat edeceğimiz eserlerdirler. Böylelikle Seyyid Radî’den önce bu alanda kitap yazılıp yazılmadığı ve kimlerin bu mesele ile iştigal ettiği biraz daha net anlaşılacaktır. Yararlanacağımız eserler arasında: Muhammed bin Ömer el-Keşşî’nin (ö:340/952) *İhtiyar-u Marifet-i’r-Rical*’i, İbnü’n Nedîm Ebil Ferec Muhammed bin İshak’ın (ö:380/990) *el-Fihrist*’i, Ebu’l-Abbas Ahmed bin Ali en-Necaşî’nin (ö:450/1058) *er-Rical*’i, Ebu Cafer Muhammed bin Hasan et-Tusî’nin (ö:460/1068) *Fihrist-u Kutub-u’s-Şia ve Usulihim*’i, İbni Ebî Tay Yahya bin Hamid’in (ö:630/1232) *el-Havî fi Rical-i’s-Şie-t’il-İmamiyye*’si, Allame Hillî Ebu Mansur Hasan bin Yusuf bin Mutahhar’ın (ö:726/1326) *Hulasat-u’l-Egval Fi Marifet-i’r-Rical*’i, Şemsuddin Muhammed bin Ahmed bin Osman Zehebî’nin (ö:748/1348) *Mizan-u’l-İtidal Fi Nakd-i’r-Rical*’i, Muhammed bin Ali Esterâbâdî’nin (ö:1028/1619) *Menhec-u’l-Megal fi Tahkik-i Ehval-i’r-Rical ve Minhac-u’l-Megal Fi Tahgigi Ehval-i’r-Rical*’i, Muhammed Takî Şufterî’nin (ö:1416/1996) *Gamus-u’r-Rical*’i, Âgâ Büzürg-i Tahrânî’nin (ö:1876/1970) *ez-Zerîa İlâ Tesânifi’s-Şia*’sı yer almaktadır.

C) *Nehcu’l Belâğa*’nın Mesadir, Müsned ve Müstedrek Kitapları

Nehcu’l Belâğa eserinde yazarın kaynak belirtmemesi sebebi ile Şii ulema bu sorunun halli için Mesadir, Müsned ve Müstedrek kitaplarını yazmışlardır ve biz de bu çalışmamızda bu eserleri kaynak olarak kullandık. Onlardan bazıları şunlardır: Şeyh Hadi Kâşif-u’l-Gıta’nın (ö:1290/1361) *Mustedrek-u Nehcu’l Belâğa*’sı ve *Medarik-u Nehcu’l Belâğa ve Defi-i Şubehati Enhu*’su, Seyyid Abduzzehra Hüseyinî el-Hatib’in (muasır) *Mesadir-u Nehcu’l Belâğa ve Esaniduhu*’su, Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseyinî el-Celali’nin (muasır) *Musned-u Nehcu’l Belâğa*’sı, İmtiyaz Alihan Arşî’nin

(muasır) *İstinadi Nehcu'l Belâğa'sı*, Seyyid Hasan Mir Cihanî Tabatabaî'nin (muasır) *Mustedrek-u Nehcu'l Belâğa'sı*, Şeyh Muhammed Bağır el-Mahmudî'nin (muasır) *Nehcu-s-Seade Fi Mustedreki Nehcu'l Belâğa'sı*, Salih Mehdi Abbas'ın (muasır) *Nehcu'l Belâğa Fi Esanid-i'l-Ulema-i'r-Ruvat'ı*, Muhammed Mehdi Caferî'nin (muasır) *Esnadi Nehcu'l Belâğa'sı*, Muhammed Deşti'nin *Esnad ve Medariki Nehcul Beklağa'sı* ve *Ruvat ve Muhaddisini Nehcu'l Belâğa'sı* bu eserlerdendir.

D) Nehcu'l Belâğa'dan Önce Yazılan Bazı Kitaplar

Daha sonra değineceğimiz gibi *Nehcu'l Belâğa*'dan önce de Hz. Ali'nin sözlerini yazanlar olmuştu onlardan elimize ulaşanlardan bazıları bizim kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Örneğin: Câhız'ın (ö:255/869) *el-Beyan ve't-Tebyin*'i ve *Kelimatu Mie Min Hikemi Emir-i'l-Mu'minin el-İmam Ali bin Ebi Talib*'i, Ahmed bin Abdulaziz Coherî'nin (ö:323/935) *es-Sakife-tu ve Fedek*'i, Ali bin Muhammed Leysî el-Vasitî'nin (ö: 5. Asır) *Uyun-u'l-Hikem ve'l-Mevaiz*'i, Ebu'l-HasanAli bin Mehdi et-Taberî'nin (ö:360/971) *Nezhet-u'l-Ebsar ve Mehasin-u'l-Asar*'ı, Abdulvahid el-Amidî et-Temimî'nin (ö: 5. Asır) *Gurer-u'l-Hikem ve Durer-u'l-Kelim Mecmuetu Min Kelimati ve Hikem-i'l-İmam Ali'si*, Fazl bin Hasan bin Fazl Tabersî'nin (ö: 548/1153) *Nesr-u'l-Leali*'si bu alanda yazılan ve elimize ulaşan eserlerdendirler.

E) Nehcu'l Belâğa Şerhleri

Nehcu'l Belâğa kitabına birçok şerh ve açıklama yazılmıştır. Bu eserler, sadece *Nehcu'l Belâğa*'yı doğru anlama adına değil aynı zamanda senet ve sıhhat açısından da inceledikleri için önem arz etmektedirler. Onlardan bazıları şunlardır: Ali bin Nasir el-Hüseynî el-Serhesî'nin (ö: 6. Asır) *A'lamu Nehcu'l Belâğa'sı*, Kutbuddin Ravendî'nin (ö:573/1178) *Minhac-u'l-Bera'a fi Şerhi Nehcu'l Belâğa'sı*, Beyhakî'nin (ö:552/1157) *Mearicu Nehcu'l Belâğa'sı*, el-Keyzerî'nin (ö:576/1180) *Hedaik-u'l-Hekaik fi Şerhi*

Nehcu'l Belâğa'sı, Mahabadî'nin (ö:585/1189) *Şerhu Nehcu'l Belâğa'sı*, İbn Ebu'l-Hadîd'in (ö:656/1258) *Şerhu Nehcu'l Belâğa'sı*, Meysem Behranî'nin (ö:679/1280) *Misbah-u's-Salikin (Şerhu Nehcu'l Belâğa'sı)*, Allame Hillî'nin (ö:726/1326) *Muhteseru Nehcu'l Belâğa'sı*, Ali el-Hüseynî'nin (ö:749/1348) *Dibac-u'l-Vazî fil Keşfi en Esrari Kelam-i'l-Vâsî'si*, Kaşanî'nin (ö:988/1580) *Tenbih-u'l-Ğafilin'i*, Sufî Tebrizi'nin (ö:1039/1629) *Minhac-u'l-Vilaye fi Şerhi Nehcu'l Belâğa'sı*, Habibullah Hoî'nin (ö:1324/1906) *Minhac-u'l-Bera'a fi Şerhi Nehcu'l Belâğa'sı* ve Tusterî'nin (1374/1954) *Behc-u's-Sabağa fi Şerhi Nehcu'l Belâğa'sı* bunlardan bazılarıdır.

F) *Nehcu'l Belâğa* İle Alakalı Kitaplar

Nehcu'l Belâğa'yı tanıtan, içeriğindeki konulara ilişkin bilgiler veren ve bazı hutbeleri şerheden birçok kitap kaleme alınmıştır. Bu çalışmamızda bu eserlerin bazılarından faydalandık onlar şunlardır: Murtaza Mutahhari (muasır) *Seyri der Nehcu'l Belâğa'sı*, Seyyid Sadık Musevi'nin *Temamu Nehcu'l Belâğa'sı* ve *Fî Rihabi Nehcu'l Belâğa'sı*, Lebib Beyzun'un (muasır) *Tasnifu Nehcu'l Belâğa'sı*, Ayetullah Seyyid Ali Hameneyî'nin (muasır) *Bazgeşt be Nehcu'l Belâğa'sı*, Ayetullah Safî Gulpeyganî'nin (muasır) *İlahiyat der Nehcu'l Belâğa'sı*, Ayetullah Muntezirî'nin (muasır) *Dershayi ez Nehcu'l Belâğa'sı*, Abdurrasul Zeynuddin'in (muasır) *Huteb-u'n-Nadire Li'Emir-i'l-Mu'minin Aleyhis selam'ı*, İbrahim Minhac (Deştî)'nin (muasır) *Hilafet ve İmamet der Nehcu'l Belâğa'sı*, Muhammed Deştî'nin (muasır) *İttılaati Mukaddimatiyi Nehcu'l Belâğa'sı* ve *Revişhayi Berdaşt ez Nehcu'l Belâğa'sı*, Bonyadi Nehcu'l Belâğa'nın hazırladığı *Kavuşi der Nehcu'l Belâğa'sı*, Dilşad Tahranî'nin (muasır) *Tefsiri Moziiyi Nehcu'l Belâğa'sı*, Seyyid Yahya bin İbrahim el-Cehhaf'ın (ö:1102-1691) *İrşad-u'l-Mu'minin İla Marifeti Nehcu'l Belâğa-ti'l-Mubin'i*, Hibetuddin Şehrîstanî'nin (muasır) *Der Peyramuni Nehcu'l Belâğa'sı* ve Abdulaziz Abdulhabîb'in (muasır) *Minhac-u'l-Hedase Li-Nehcu'l Belâğa'sı* bunlardan bazılarıdır.

G) Çağdaş Çalışmalar

Günümüzde Türkiye’de *Nehcu’l Belâğa* üzerine çok fazla bir çalışma bulunmamaktadır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla bir çalışma Sayın Sıddık KORKMAZ’ın Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayınlanan “*Nehcu’l Belâğa’nın Müellifi ve Metni İle İlgili Problemler*” yazısıdır. Korkmaz bu yazısında *Nehcu’l Belâğa*’nın müellifi ile ilgili şüpheleri değerlendirdikten sonra içerik ile ilgili inceleme ve eleştiri de bulunmuştur. Bir diğer çalışma ise Sayın Hikmet GÜLTEKİN’in doktora tezidir. Tezin başlığı “*Şii Âlim Şerif Er-Radi ve Nehcu’l Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*”dir. Gültekin bu çalışmasında *Nehcu’l Belâğa*’nın yazarının kim olduğundan daha çok içerisindeki verilere odaklanmış ve onları incelemeye almıştır. Ayrıca GÜLTEKİN’in “*Nehcü’l-Belâğa’nın Şerif Radi’ye Nispeti, Şerhleri ve Kaynakları*” isimli ikinci bir çalışması da bulunmaktadır.⁴⁹ Her iki çalışmaya da ileride değinilecektir. Ayrıca *Nehcu’l Belâğa*’nın içerdiği konulara ilişkin bazı çalışmalar yapılmıştır örneğin Sayın Veysel NARGÜL “*İslam Savaş Hukukunun Temel İlkeleri Ekseninde Nehcü’l-Belâğâ*” isimli bir makale kaleme almıştır.⁵⁰ Sayın İsmail NARİN “*Nehcü’l-Belâğa’da Yer Alan Bazı Dinî Kavramlar Üzerine Mülâhazalar*” isimli bir makale yayınlamıştır.⁵¹ Sayın Ali AKSU ise “*Nehcü’l Belağa’da Hz. Ali’nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları*” isimli bir makale yayınlamıştır.⁵²

Avrupa’da ise İngiltere’de bazı Üniversite, kolej ve düşünce kuruluşları *Nehcu’l Belâğa* üzerine çeşitli çalışmalar yapmışlardır onlardan biri “**İslami Düşünce**

⁴⁹ Hikmet, Gültekin, “*Nehcü’l-Belâğa’nın Şerif Radi’ye Nispeti, Şerhleri ve Kaynakları*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research, C:9 Sayı:45, Ağustos 2016, s:991-1003

⁵⁰ Veysel, NARGÜL, “*İslam Savaş Hukukunun Temel İlkeleri Ekseninde Nehcü’l-Belâğâ*”, Milet ve Nihal İnanç-Kültür-Mitoloji Araştırmaları Dergisi, c:8 sayı:3, Eylül-Aralık 2011, s:115-150

⁵¹ İsmail, NARİN, “*Nehcü’l-Belâğa’da Yer Alan Bazı Dinî Kavramlar Üzerine Mülâhazalar*”, Ekev Akademi Dergisi Yıl: 20 Sayı: 67 (Güz 2016), s:135-162

⁵² Ali, AKSU, “*Nehcü’l Belağa’da Hz. Ali’nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları*”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII/2 - 2008, s:35-54

Kuruluşu⁵³ tarafından düzenlenen “*Nehcu’l Belâğa Akademik Konferansı*”dır.⁵⁴ Bu konferansta *Nehcu’l Belâğa* ile ilgili şu konulara değinilmiştir: “*Nehcu’l Belâğa otuz birinci mektup: Okullar ve daha ötesi için kapsayıcı ve genel eğitim modeli*”,⁵⁵ “*Nehcu’l Belâğa’da Maneviyat*”,⁵⁶ “*Nehcu’l Belâğa Ekseninde Siyaset*”,⁵⁷ “*Nehcu’l Belâğa Ekseninde Kuran’ı Anlamak*”,⁵⁸ “*Ekonomik Adalet, Zekât ve İmam Ali*”,⁵⁹ “*Nehcu’l Belâğa’da İnsaniyet*”,⁶⁰ “*Nehcu’l Belâğa ve Günümüz Avrupası ile İngiltere’de Çok Kültürlülük: Nehcu’l Belâğa Günümüz İçin Bir Kitap mıdır?*”,⁶¹ “*İmam Ali: Yüce ve Üstün Kahraman*”,⁶² “*Nehcu’l Belâğa’da Felsefi Deliller*”,⁶³ “*Nehcu’l Belâğa’nın Önemi*”.⁶⁴ Programda bazı makalelerin de özetleri okunmuştur ama aslı mevzudan uzaklaşmamak adına onların zikrinden vaz geçilmiştir.

Bir diğeri “**Londra İslami Koleji’nde**” düzenlenen “*Nehcu’l Belâğa Hakkında Kısa Okumalar*” programıdır.⁶⁵ Konuşmacılar ve konuşma konuları şu şekildedir: “*Nehcu’l Belâğa’nın Toplanması ve Sıhhati*” Shaykh Mohammad Saeed Bahmanpour,⁶⁶ “*Nehcu’l Belâğa’da Hz. Peygamberin Ehl-i Beyt’i*” Shaykh Mohammad Saeed Bahmanpour,⁶⁷ “*Nehcu’l Belâğa’da Tevhid Yaklaşımı*” Dr. Isa Jahangir,⁶⁸ “*Nehcu’l Belâğa’da Kuran Tasviri*” Dr. Mohammad Ali Shomali,⁶⁹ “*İmam Ali’nin Adalet*

⁵³ Islamic Thought

⁵⁴ Bu konferans 30 Eylül 2012 tarihinde Maryut Hotel’de yapılmış ve iki oturumdan oluşmaktaydı. ACADEMICNAHJUL BALAGHA CONFERENCE, Sunday 30th September 2012 at Marriott Hotel, Peterborough, UK

⁵⁵ Imranali Panjwan, “Letter 31 of ‘Ali b. Abi Talib in Nahj al-Balagha: Building a Holistic Model of Education for Madaris and Beyond”

⁵⁶ Prof. Liyakat Takim, “Spirituality in the Nahj al-Balagha”

⁵⁷ Dr. Mohammad Khalid, “Politics in the light of Nahjul Balaghah”

⁵⁸ Shaykh Mohammed Ali Ismail, “Understanding the Qur’an in the Light of Nahj al-Balaghah”

⁵⁹ Prof. Rodney Shakespeare, “Economic Justice, Zakah and Imam Ali”

⁶⁰ Dr. Rebecca Masterton, “Humanity in Nahj al-Balagha”

⁶¹ Dr Ian G. Williams, “(Najhul Balagha and Multiculturalism in Contemporary UK and Europe – a text for the times?”

⁶² Revd Frank Julian Gelli, “Imam Ali: Hero of Immanence and of Transcendence”

⁶³ Prof. Sajjad H. Rizv, “Philosophical arguments in the Nahj al-Balagha”

⁶⁴ Sheikh Sayyed Mohammed al-Musawi, “The Importance of Nahjul Balagha”

⁶⁵ Bu program 11 Mart -20 Mayıs 2017 tarihleri arasında yapılmıştır.

⁶⁶ Shaykh Mohammad Saeed Bahmanpour, “Compilation and Authenticity of Nahj al-Balaghah”

⁶⁷ Shaykh Mohammad Saeed Bahmanpour, “The Ahl al-Bayt of the Prophet in Nahj al-Balaghah”

⁶⁸ Dr. Isa Jahangir, “Monotheistic Approach in Nahj al-Balaghah”

⁶⁹ Dr. Mohammad Ali Shomali, “The Image of The Qur’an in Nahj al-Balaghah”

Nazariyesi” Prof. Ali Paya;⁷⁰ “Nehcu’l Belâğa Ekseninde Kuran’ı Anlama” Shaykh Mohammed Ali Ismail;⁷¹ “Nehcu’l Belâğa’da İmam Ali” Maulana Maqbool Hussain Alvi;⁷² “Nehcu’l Belâğa’da Risalet” Dr. Mohammad Ali Shomali;⁷³ “Nehcu’l Belâğa’da Bazı Şahsiyetlerin Tanınması” Maulana Maqbool Hussain Alvi;⁷⁴ “Nehcu’l Belâğa-Bir Düşüncenin İncelenmesi” Dr. Ahmad Jalali.⁷⁵

Bir diğer konferans ise Londra Üniversitesi Warburg Enstitüsü tarafından düzenlenen “**İmam Ali’nin Sözleri-Nehcu’l Belâğa**” isimli konferanstır.⁷⁶ Konferansın konu başlıkları şu şekildedir: “Tarih için Alternatif Kaynak Olarak Nehcu’l Belâğa”;⁷⁷ “Nehcu’l Belâğa’da Ali’nin Atadıkları”;⁷⁸ “Türkiye Alevilerinin Yazılarında Nehcu’l Belâğa”;⁷⁹ “Nehcu’l Belâğa’nın Asaletini İspat İçin Çalışma: Ordu dilinde bazı Hindistanlıların çalışmaları”;⁸⁰ “Nehcu’l Belâğa’nın Hindistan’da Bazı Nadir Nüshalarının İncelenmesi”;⁸¹ “Hille’de Nehcu’l Belâğa Okunması”;⁸² “Şer’i/Kanuni Edebiyat Şaheserlerinden: Modern Şii İslam’da Nehcu’l Belâğa’nın Kabulü”;⁸³ “Ali’nin İlahi Sözlerinin Önemi”;⁸⁴ “Nehcu’l Belâğa ve Şii İrfanın Kullanılması”;⁸⁵ “Biri Diğerinin Ardından”.⁸⁶ “Tam Kelam ve Eksik Kelam: Nehcu’l Belâğa ve Âli

⁷⁰ Prof. Ali Paya, “Imam Ali’s Theory of Justice”

⁷¹ Shaykh Mohammed Ali Ismail, “Understanding the Qur’an in the Light of Nahj al-Balaghah”

⁷² Maulana Maqbool Hussain Alvi, “Imam Ali (as) in Nahj al-Balaghah”

⁷³ Dr. Mohammad Ali Shomali, “Prophethood in Nahj al-Balaghah”

⁷⁴ Maulana Maqbool Hussain Alvi, “Typology of Personalities in Nahj al-Balaghah”

⁷⁵ Dr. Ahmad Jalali, “Nahj al-Balaghah: An Intellectual Touch”

⁷⁶ Bu konferans 14-15 Aralık 2017 tarihinde dört oturum olarak gerçekleşmiştir.

⁷⁷ Sayyid Muhammad Rizvi, “Nahj al-Balaghah: An Alternative Source for History”

⁷⁸ Ali Rida Rizek, “The Appointees of Ali in the Nahj al-Balaghah”

⁷⁹ Robert Langer, “The Nahj al-Balaghah in Turkish Alevi Contexts”

⁸⁰ Sayyed Ali Nadeem Rezavi, “University Authenticating the Veracity of the Nahj al-Balaghah: Some Indian Endeavours in Urdu”

⁸¹ Saiyed M. Azizuddin Husain, “An Examination of the Rare Indian Manuscripts of the Nahj al-Balaghah”

⁸² Aun Hasan Ali, “Reading the Nahj al-Balaghah in Hillah”

⁸³ Louis Medoff, “From Literary Masterpiece to Canonical Text: The Reception of the Nahi al-Balaghah in Modern Shi’i Islam”

⁸⁴ Sayyed Sadiq Musavi, “The Theological Significance of the Word of Ali”

⁸⁵ Zoheir Ali Esmail, “The Nahj al-Balaghah and Shi’i Practical irfan”

⁸⁶ Saiyad Nizamuddin Ahmad, “The One Beyond One: Imam Ali and the Mathematics of the Unknowable God in Shi’i Thought”

Buye'nin Şii Edebiyatı”,⁸⁷ “Şerif Radî ve *Nehcu'l Belâğa: Malikiyetin Kaldırılması ve Hassasiyet Oluşturulması*”,⁸⁸ “Senden Gizli Olan Dil”*Nehcu'l Belâğa'yı Nasıl Tercüme Edelim/Etmeyelim*”.⁸⁹

İngiltere dışındaki diğer Avrupa devletlerinde *Nehcu'l Belâğa*'ya ilişkin ne gibi çalışmalar yapıldığına dair pek fazla bilgi elimize ulaşmadığından dolayı bu konu İngiltere ile sınırlı kalmıştır. Yapılan çalışmaların içerikleri hem *Nehcu'l Belâğa*'nın sıhhatine yönelik ve hem de içerdiği bazı konulara ilişkin olması hasebiyle bizim konumuzla da ilgilidir. Bu çalışmalar bizlere Avrupa'da da *Nehcu'l Belâğa*'nın sadece tarihi değeri olan bir kitap değil aynı zamanda içeriği ve konumu bakımından da önemli bir eser olarak ele alındığını göstermektedir. Ayrıca konferans isimlerine baktığımızda *Nehcu'l Belâğa*'nın içerisinde yer alan sözlerin Hz. Ali'ye ait olduğuna dair bir algının var olduğunu da anlamak mümkündür.

⁸⁷ George Warner, “Perfect Speech and Imperfect Speech: Nahj al-Balaghah and Buwayhid Shi'i adab”

⁸⁸ Suzanne Pinckney Stetkevych, “Al-Sharif al-Radi and the Nahj al-Balaghah: Rhetoric, Dispossession, and the Lyric Sensibility”

⁸⁹ Sayyid Amjad H. Shah Naqavi, “A Language From Which You Are Absented': How (not) to Translate the Nahj al-Balaghah”

I. BÖLÜM: SEYYİD RADÎ'NİN HAYATI

Nehcu'l Belâğa eserini anlaya bilmek için öncelikle eseri toplama nispeti edilen Seyyid Radî'yi tanımanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Seyyid Radî'nin ailesi, yaşadığı dönem, öğretmenleri ve öğrencileri ilk bakacağımız konulardan biridir.

1.1. Seyyid Radî'nin Hayatı

Şerif Radî veya Seyyid Radî olarak bilinen, Tahiru Zulmenakib (temiz ve faziletler sahibi) lakaplı, Ebu'l-Hasan Muhammed bin Hüseyin bin Musa bin Muhammed bin İbrahim bin İmam Musa Kazım, hicri 359/969 yılında⁹⁰ Bağdat'tın Kerh Mahallesi'nde dünyaya geldi. Anne ve baba tarafından Seyyid olan Şerif Radî, baba tarafından nesebi beş vasıta ile Ehl-i Beyt imamlarından İmam Musa Kazım'a, anne tarafından ise altı vasıta ile İmam Zeynelâbidîn'e ulaşmaktadır.⁹¹ Seyyid Radî, genç yaşta üstlendiği büyük sorumluluklar, zamanın siyasi ve sosyal baskıları sonrasında 47 yaşında 6 Muharrem 406/1015 yılında arkasında birçok eser bırakarak fani dünyaya veda etti. İlk önce kendi evine defnedildi ancak daha sonra vasiyeti üzere veya evi yıkıldıktan sonra kardeşi Seyyid Murtaza tarafından cenazesi Kerbela'ya nakledilerek orada defin olundu.⁹²

1.1.1. Seyyid Radî'nin Yaşadığı Dönem

Seyyid Radî dördüncü asrın ikinci yarısında dünyaya gelmiş ve beşinci asrın başlarında vefat etmiştir. Bu dönem Abbasi halifelerinden Ebu'l-Kasım Fazl bin Muktedir bin Mutezid el-Mutiy'u Lillah (336-363/948-974) Ebubekr Abdulkarim bin Muti bin Muktedir bin Mutezid et-Taî bi Emrillah (363-381/974-991) ve el-Kadirubillah

⁹⁰ Cemaluddin Ebu'l-Mehasin, İbni Teğrî Berdî, *en-Nucum-u'z-Zahire fî Muluki Misr ve'l-Kahire, Vezaret-u's-Segafe*, Mısır 1383-1963, c:4 s:240

⁹¹ Seyyid Muhsin, Emîni Amulî, *A'yan-u'ş-Şia*, Darut Taaruf Li'l-Matbuat, Beyrut 1403-1983, c:9 s: 216

⁹² Ebu'l-Hasan Muhammed bin Hüseyin, Seyyid Radî, *Hekaik-u't-Tevil Fi Muteşabih-i't-Tenzil*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1406-1986, s:111

Ebu'l-Abbas Ahmed bin İshak bin Muktedir (382-422/992-1031) dönemlerine denk gelmektedir.

Ayrıca bu zaman dilimi Mısır'da kudretlerinin üst seviyesine ulaşan ve Abbasiler için büyük tehlike ve tehdit arz eden Büveyhiler dönemine rastlamaktadır. Âli Buye'den İzzuddevle Bahtiyar bin Muizzuddevle (356-367/967-978), İzzuddevle Ebu's-Şuca bin Ruknuddevle (367-372/978-982), Şerefuddevle Ebu'l-Fevaris Şirdil bin Ezududdevle (362-368/983-988), Behauddevle Ebu Nasr bin Ezududdevle (379-403/989-1013) ve Sultanuddevle Ebu's-Şuca bin Behauddevle (h.403-412/m.1013-1021) dönemlerine denk gelmektedir.⁹³

Ayrıca bu dönem Büveyhiler'in kendi içerisinde ve aynı zamanda Abbasiler ile siyasi çekişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bütün bunlara rağmen Büveyhiler Muharrem ayı meclisleri ve Kadir Hum bayramı kutlamaları gibi günümüzde de Şii dünya için büyük önem arz eden birçok kültürü de Şii gelenek içerisine yerleştirmişlerdir.⁹⁴ Görüldüğü üzere bu dönem iki ekol arasında ciddi anlamda bir farklılaşma ve zıtlaşmanın yaşandığı bir dönemdir. Yazarın bu siyasi atmosferden etkilenmiş olması ve kendi inancını halk arasında daha da sağlamlaştırmak ve diğer görüş sahiplerine de cevap vermek adına böyle bir eseri kaleme alma ihtiyacı hissetmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

1.1.2. Ailesi

Babası, Bahauddevle Deylemî tarafından "Tahir Evhed" (Tertemiz biricik) lakabı verilmiştir, bir başka lakabı ise "Zulmenakib" (Faziletler sahibi) olan, Ebu Ahmed Hüseyin bin Musa bin Muhammed bin İbrahim bin İmam Musa Kazım (ö:

⁹³ İbrahim Hasan, Hasan, *İslam Tarihi*, İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987, c: s:416

⁹⁴ Abdurrahman bin Muhammed, İbn Haldûn, *Tarihu İbnu Haldun*, Daru İhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1391, c:3 s:420-423; Abdurrahman bin Ali bin Muhammed, İbnu-l Cevzî, *el-Muntazam fi Tarih-i'l-Muluki ve'l-Ümem*, Dar-u'l-Kutub-i'l-İlmiyye, Beyrut 1415-1995, c:14 s:140-396, c:15 s:1-70

400/1010), Abbasi halifeleri ve Âli Buye (Babuveyh-Büveyhi) hâkimleri yanında büyük bir menzilet ve makama sahipti.⁹⁵ Aynı zamanda Ebu Ahmed Tahir uzun yıllar Talibilerin (Alevilerin-Şiilerin)⁹⁶ rehberliğini (زعيم و نقيب طالبيان), şeri maliyetlerin yönetimi ve kadılığı (مظالم) ile Hac emirliği görevlerini üstlenmişti.⁹⁷ Âli Ebu Talib'te Nigabet (نقابت) makamının görev ve yetkileri: Anlaşmazlıkları çözmek, Alevi-Şii yetimlerin mallarına sahip çıkmak, Allah'ın hüküm ve hadlerini onların arasında icra etmek, onların kızları ve kimsesiz kadınlarını evlendirmek, onların aciz ve engelli olanlarının işlerinde yardımcı olmak, Nigabet makamının görev ve yetkilerindedir.⁹⁸

Bu makam Abbasi halifelerinden Mu'tazîd (ö:289/902) zamanında başlatılan bir uygulamaydı ve her şehirde içtihad⁹⁹ makamına ulaşmış olan biri bu göreve getirilirdi.¹⁰⁰ Ebu Ahmed'in hangi tarihten itibaren ve hangi halife döneminde bu göreve getirildiği belli değildir, Seâlibî'nin tabiri ile "...(Ebu Ahmed) *Uzun yıllar önce Talibilerin Nigabet makamına getirilmiştir.*"¹⁰¹ Ebu Ahmed Tahir, Abbasi halifeleri, Âli Buye hâkimleri ve Hemdan emirleri arasında, ülkenin sorunlarını çözmek ve ihtilafları yatıştırmak amacı ile arabulucu görevi ile görüşmelerde hazır bulunmuştur. Özellikle defalarca Bağdat'ta Şiiler ile Sünniler arasında vuku bulan kavgalarda arabuluculuk görevini Ebu Ahmed üstlenmiştir. Bazen de Hemdanlılar ile Âli Buye arasında meydana gelen anlaşmazlıkları ve Nasiruddevle'nin oğulları Ebu Teğleb ile Hemdan arasındaki ihtilafı da o yatıştırmıştır. Hemdan 358/969 yılında Bağdat'ta Bahtiyar Deylemi'ye

⁹⁵ Seyyid Muhammed Mehdi, Caferî, *Seyyid Radî*, Terhi Nov, Tahran 1377-1998, s: 23

⁹⁶ O dönem itibari ile bazı kaynaklarda Şii tabiri yerine Alevi tabiri kullanılmıştır.

⁹⁷ Ebu Mansur Abdülmelik, Seâlibî, *Yetimet-u'd-Dehr Fi Mehasini Ehl-i'l-Asr*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmîyye, Beyrut 1403-1983, c:3 s: 155

⁹⁸ Seâlibî, *Yetimet-u'd-Dehr*, c:3 s: 153, Caferî, *Seyyid Radî*, s:137, 138

⁹⁹ Kuran ve hadislerden hüküm çıkarabilme bilgi ve becerisine sahip olma

¹⁰⁰ Caferî, *Seyyid Radî*, s:26

¹⁰¹ Seâlibî, *Yetimet-u'd-Dehr*, c:3 s: 155

sığınmıştı, Bahtiyar, her iki tarafın yanında itibarlı olan Ebu Ahmed'i kardeşler arasında sulh yapması için yetkili kılmıştır.¹⁰²

Azududdevle-yi Deylemî onun işlerini çok önemsiyordu, onu Bahtiyar'ın taraftarı zannediyor ve kendisi için bir tehlike addediyordu bu yüzden Ebu Ahmed Bağdat'a girdiğinde onu tutuklatıp Fars kalesinde hapse attırılmış ve tüm mal varlığına el koymuştur. Azududdevle öldükten sonra oğlu Samsamuddevle 372/982 yılında hükümeti devraldı. Kardeşi Şerefuddevle 376/986 yılında Kirman'dan Şiraz'a gelirken, Ebu Ahmed'i serbest bırakarak kendisi ile Bağdat'a götürmüştür.¹⁰³ Şerefuddevle'den sonra Behauddevle 379/989 yılından 403/1013 yılına kadar hükümet etmiş ve Ebu Ahmed'in tüm yetkilerini kendisine geriye vermiştir. Ama Ebu Ahmed yaşlılık ve zindanın kendisinde oluşturduğu tahribat sebebi ile kademe kademe bu görevleri 376/986 yılından 381/991 yılları arasında Seyyid Radî'ye devretti. Ebu Ahmed 400/1010 yılında, 97 yaşında vefat etti. Vasiyeti üzerine önce evine defnedildi ve ardından cenazesi Kербela'ya nakledildi.¹⁰⁴

Annesi, Fatime binti Hüseyin bin Ebu Muhammed el-Hasan el-Utrûş bin Ali bin Hasan bin Ali bin Ömer bin İmam Ali bin Ebu Talib (ö: 385/995), diğer bir deyişle Fatime binti En-Nasir-u's-Sağir Ebi Muhammed Hasan bin Ahmed Ebu'l-Hüseyin ki babası en-Nasir-u'l-Kebir Ebu Muhammed Hüseyin'in kumandanıdır. Kısacası bu aile Taberistan'ın Zeydi padişahlarındandırlar. Fatime hanım, zamanının önde gelen âlime, faziletli ve takvalı kadınlarındandı. Şeyh Müfid (ö: 413/1022) onun ricası ile yazmış olduğu "*Ahkâm-u'n-Nisa (Bayanlara Özel Hükümler)*" kitabında onun hakkında şöyle yazmaktadır: "*Faziletli, değerli, Seyyide hanımın -Allah izzetlerini daim kılsın-*

¹⁰² Sadık, Seccadî, *Dairet-u'l-Mearif Buzurg İslamî*, Ali Hemdan makalesi, Merkezi Dairet-u'l-Mearif Buzurg İslami, Tahran 1370-1992, c:1 s: 690

¹⁰³ Abdulahamid bin Hibetullah, İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehcu'l Belâğa*, Dar-u'l-Kitab-i'l-Arabi, Bağdat 1428-2007, c:1 s:21

¹⁰⁴ Caferi, *Seyyid Radî*, s:28

bayanlara özel hükümleri ihtiva eden özet bir kitabın olmasını istediği haberini aldım, bu sebeple Allah'tan yardım isteyerek bu eseri yazmaya başladım..."¹⁰⁵

İbn Ebu'l-Hadîd (ö:656/1258) kitabında şöyle bir olayı da nakleder. "*Bir gece Şeyh Müfid rüyasında Hz. Fatıma'yı görür, iki oğlu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ellerinden tutarak Şeyh Müfid'in yanına gelir ve selamdan sonra şöyle buyurur: "Bu ikisi benim oğullarımdır, bunlara fıkıh ve dini hükümleri öğret."* Şeyh Müfid uyandıktan sonra büyük bir şaşkınlık içerisinde, o gecenin sabahı her zaman olduğu gibi Bağdat'ın Kerh mahallesinde bulunan Borasa camide ders vermeye başlamıştı. Heybetli bir bayan iki çocuğun elinden tutmuş Şeyh'in dersine geldi ve şöyle dedi: "*Ben Tahir Zulmenakib'in eşiyim, bunlar benim oğullarım, sizin yanınıza getirdim ki bunlara fıkıh ve dini hükümleri öğretesiniz."* Şeyh Müfid gece gördüğü rüyayı hatırladı ve ağlamaya başladı ardından yerinden kalkarak onlara selam verdi ve görmüş olduğu rüyayı anlattı. Her iki kardeşi kendi kanatları altına alarak onları yetiştirdi ve öyle ki bu kardeşler kendi zamanlarının en meşhur âlimlerinden ve dehalarından oldular."¹⁰⁶

Seyyid Radî'nin, Ebu Ahmed künyeli, ikinci Şerif Murtaza olarak bilinen ve ceddinin lakabı olan "Tahir Zulmenakib" lakabına sahip, Adnan isimli sadece bir oğlu vardı. Babası ve amcası Seyyid Murtaza'dan sonra Âli Ebu Talib'in Nigabet makamını Adnan üstlenmiştir. Padişahlar, halifeler ve Âli Buye emirleri onu saygın ve büyük saymışlar ve babası, amcası ve dedesinin yerinde onu görmüşlerdir. Adnan'ın Ali isminde bir oğlu vardı ve Ali babasının sağlığında vefat etmişti. Adnan'ın 449/1057 yılında vefatı ile Seyyid Radî'nin nesli bitmiş oldu.¹⁰⁷

Seyyid Radî'nin büyük kardeşi, "Elem-u'l-Huda" lakaplı, Ebu'l-Kasım künyeli, Seyyid veya Şerif Murtaza olarak bilinen Ali bin Hüseyin Musevî 355/965 yılında

¹⁰⁵ Muhammed bin Muhammed, Şeyh Müfid, *Ahkâm-u'n-Nisa*, Dar-u'l-Müfid, Kum 1413-1992, s:5

¹⁰⁶ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehcu'l Belâğa*, c:1 s:26

¹⁰⁷ Caferi, *Seyyid Radî*, s:33

Bağdat'ta dünyaya geldi. Kardeşi Seyyid Radî ile birlikte, Şeyh Müfid başta olmak üzere zamanın önde gelen âlimlerinden dersler aldı. Seâlibî onun hakkında şöyle yazmaktadır: “Şerif Murtaza Elem-u'l-Huda Ebu'l-Kasım Ali bin Hüseyin el-Musevî en-Negîb, Allah'ın yardımı ona olsun, Ebu'l-Hasan Seyyid Radî'nin abisidir ki onun şiirini “el-Yetiyme” kitabında naklettim. Bu gün Bağdat'ta, şan ve şerefte, ilim ve ahlakta, fazilet ve keramette önderlik ona yetişmiştir. Son derece güzel şiirleri vardır...”¹⁰⁸

Önde gelen öğrencilerinden Şeyh Tusî onun hakkında şöyle yazmaktadır. “Ali bin Hüseyin... Ebu'l-Kasım künyesi, Elem-u'l-Huda Ecell-u'l-Murtaza lakabıdır. Birçok ilimde zamanının yegânesi idi, onun faziletinde herkes ittifak etmiştir, kelim, fıkıh, usul-u fıkıh, edebiyat, nahiv, şiir, şiir manası, dil bilimi ve bunlar gibi birçok ilimde zamanının şahsiyetlerinden öne geçmiştir...”¹⁰⁹ Şia ve Sünni âlimlerin beyanlarına göre zamanın önde gelen âlimlerinden biri olan Seyyid Murtaza'nın ilmi ve fekaheti siyasetinden önde idi ama Seyyid Radî'nin siyaset ve edebiyatı fekahetinden öne geçmiş ve çeşitli siyasi vazifeleri de omuzlamıştı. Şeyh Hadi Eminî şöyle demektedir: “eğer Radî olmasaydı Murtaza'dan daha şair, Murtaza olmasaydı Radî'den daha âlim bir şahıs bulunmazdı.”¹¹⁰ Seyyid Murtaza'nın birçok eseri bulunmaktadır ama bazıları *Nehcu'l Belâğa* kitabının aslında Seyyid Radî'nin değil Seyyid Murtaza'nın eseri olduğunu beyan ederek bu konuda bir şüphe icat etmişlerdir.

1.1.3. Seyyid Radî'nin Hocaları, Bazı Öğrencileri ve Ondan Hadis Nakledenler Edenler

Seyyid Radî sadece Şii ulemadan ders almamış dönemin önde gelen Sünni âlimlerden de dersler almıştır. Hocalarının meşhurlarını şöyle sırlaya biliriz: Kadı

¹⁰⁸ Seâlibî, *Tetimmetu Yetimet-u'd-Dehr*, s: 69

¹⁰⁹ Ebu Cafer Muhammed bin Hasan, Tusî, *Fihristu Kutub-u's-Şietu ve Usulihim ve Esmâ-i'l-Musannifiyne ve Eshab-i'l-Usul*, Sitare, Kum 1420-1999, s:288, 289

¹¹⁰ Dr. Şeyh Muhammed Hadî, Eminî, *Şerif Radî*, Muesseseyi *Nehcu'l Belâğa*, Tahran 1408-1987, s:40

Seyrafi olarak taninan Ebu Said Hasan bin Abdullah bin Merzban Bağdadî (ö: 368/979); Ebu Yahya Abdurrahim bin Muhammed Farukî (ö: 374/985); Ebu Ali Hasan bin Ahmed bin Abdulğaffar (ö: 377/987); Ebu Muhammed Sehl bin Ahmed bin Abdullah bin Sehl Dibacî (ö: 380/991); Ebu Abdillan Muhammed bin İmran bin Musa bin Said bin Ubeydullah El-Merzbanî (ö: 384/994); Ebu Muhammed Harun bin Musa bin Ahmed bin Said bin Said eş-Şeybanî el-Tel'ukberaî (ö: 385/995); Ebu'l-Kasım İsa bin Ali bin İsa bin Davud bin Cerrah Bağdadî (ö: 391/1001); Ebu'l-Feth Osman bin Cenî Musulî Bağdadî (ö: 392/1002); Ebu İshak İbrahim bin Ahmed bin Muhammed Taberî (ö: 393/1003); Ebu Abdillan Corcanî Muhammed bin Yahya bin Mehdî (ö: 397/1007); Ebubekr Muhammed bin Musa el-Harezmi Bağdadî (ö: 403/1013); Ebu Muhammed Abdillan bin Muhammed Esedî İkfânî Kadî (ö: 405/1015); Ebu Abdillan Muhammed bin Muhammed bin Numan bin Abdusselam (Şeyh) el-Mufid el-Bağdadî (ö: 413/1023); Ebu'l-Hasan Kadî Abdulcabbar bin Ahmed Bağdadî (ö: 415/1025); Ebu'l-Hasan Ali bin İsa bin Ferec bin Salih Rebeî Bağdadî (ö: 420/1029); Ebu Hafs Ömer bin İbrahim bin Ahmed el-Kenanî (Vefat tarihi tam olarak belli değil) görüldüğü üzere Seyyid Radî'nin Şii ulemanın dışında Hanefî, Şafîi ve Mutezili hocaları da olmuştur.¹¹¹

Önemli öğrencilerinden ve ondan hadis nakledenlerden bazıları şunlardır: Ebu Zeyd Seyyid Abdillan el-Kebayikî Hüseyini Corcanî (ö: 5. Asır), Ebu Abdillan Muhammed bin Ali Helvanî (ö:5. Asır), Ebu Abdillan Şeyh Cafer bin Muhammed bin Ahmed Duruyestî Abesî (ö:473/1081), Ebu'l-Hasan Seyyid Ali bin Bendar bin Muhammed Kadî Haşimî (ö:5. Asır), Hafız Ebu Muhammed Abdurrahman bin Ebubekr Huzaî Nişaburî (ö:4445/1054), Ebubekr Nişaburî Ahmed bin Hüseyin bin Ahmed Huzaî

¹¹¹ Muhammed bin Hüseyin bin Musa, el-Musevî, *eş-Şerif Radî*, *Muesseyi Nehcu'l Belâğa*, Tahran 1408-1988, s:60-77; Dinpover, Muhsin, *Furuği Fıkh ve Edeb: Zindigiynameyi Fuşordeyi Allame Şerif Radî*, Ruşenger, Tahran 1365-1986, s:36-39; el-Eminî, Muhammed Hadî, *eş-Şerif Radî Muhammed bin Hüseyin bin Musa el-Musevî*, *Muesseyi Nehcu'l Belâğa*, Tahran 1408-1987, s:57-77, 107-123.

(ö:5. Asır), Ebu'l-Hasan Mehیار Deylemî bin Merzeviyye (ö:428/1037), Kadı Ebu Mansur Muhammed bin Ebu Nasr Ukberî Bağdadî (ö:472/1080).¹¹²

1.2. Seyyid Radî'nin Eserleri

Seyyid Radî'nin hadis, fıkıh, tefsir, kelim ve şiir konularında birçok eseri bulunmaktadır onlardan bazıları şunlardır:

1: *Nehcu'l Belâğa* 2: *Dîvân*¹¹³ 3: *Hakâ'ıku't-Te'vil fî Müteşâbihi't-Tenzil (Müteşâbih fî'l-Kur'an)*¹¹⁴ 4: *Telhîşu'l-Beyân fî ('an) Mecâzâtı'l-Kur'an*¹¹⁵ 5: *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye (Mecâzâtü'l-Âsâri'n-Nebeviyye)* 6: *Haşâ'ışü'l-E'imme*¹¹⁶ 7: *Haşâ'ışü Emîri'l-Mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib* 8: *Resâ'ilü's-Şâbi ve's-Şerîf er-Radî (Kitâbü Mürâseleti's-Şerîf er-Radî)* 9: *el-Hicâziyyât* 10: *Ahbâru Kudâti Bağdâd* 11: *Sîretü Vâlidihî Ebî Ahmed eţ-Tâhir* 12: *Me'âni'l-Kur'an* 13: *el-Hasen min Şi'ri'l-Hüseyn (İbnü'l-Haccâc)/Muhtâru Şi'ri İbni'l-Haccâc* 14: *Muhtâru Şi'ri Ebî İshâk eş-Şâbi, el-Muhtâr min Şi'ri Ebî Temmâm* 15: *ez-Ziyâdât fî Şi'ri İbni'l-Haccâc* 16: *Mâ Dâre Beynehû ve Beyne's-Şâbi Şi'ren* 17: *(Ta'lîku) Hilâfü'l-fukahâ'/Mesâ'ilü'l-fukahâ* 18: *Ta'lîka 'Ale'l-İzâh (li-Ebî 'Alî el-Fârisî)*¹¹⁷

¹¹² Caferi, *Seyyid Radî*, s:44-47

¹¹³ Bu eser Seyyid Radî'nin 374-405 /984-1014 yılları arasında yazdığı, 17.000'den fazla beyitten oluşan şiirleri kapsamaktadır. Şiirlerin tarihli olması sebebiyle eser şairin hayatı ve dönemi açısından önemli bir eser niteliğindedir.

¹¹⁴ Bu tefsir kitabında kıraat farklarına, fıkıh ve kelâm konularına değinilmiş, garîb kelimelerle ilgili açıklamalara ve şiirle delil ve örnekleme önem verilmiştir, bu eserin sadece beşinci cüzü elimize ulaşmayı başarmıştır.

¹¹⁵ Bu türde yazılan ilk eser olma özelliğine sahip olan bu eserde mecazi anlatımlar daha çok istiare adıyla ele alındığından eser *el-İsti'ârât fî'l-Kur'an* ismiyle de anılmıştır, bu eser 401/1011 yılında yazılmıştır.

¹¹⁶ 383-384 /993-994 yıllarında kaleme alınan bu eser Ehl-i Beyt imamlarının biyografileri hakkında yazılmak istenmiş ama Hz. Ali'den sonraki imamlar hakkında bilgi yer almamıştır.

¹¹⁷ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:398; Emîni Amulî, *A'yan-u's-Şia*, c:9 s: 216; Âgâ Büzürg, Tahranî, *Tabakatu Alam-u's-Şia*, Daru İhyai Ulum-i'l-İslamî, Beyrut 1430-2009, s:164-165

1.3. *Nehcu'l Belâğa'nın Seyyid Radî'ye Aidiyeti İle İlgili Tartışmalar*

Şii dünyada *Nehcu'l Belâğa* kitabının Seyyid Radî'ye ait olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur ama bazı Ehl-i Sünnet âlimleri *Nehcu'l Belâğa'nın* Seyyid Murtaza'ya ait bir eser olabileceğini dile getirerek yazarı hakkında şüphe etmişlerdir, onlardan bazıları şunlardır: İbn Hallikan (ö: 681/1282): Bu şüpheyi ilk olarak ortaya atan¹¹⁸ İbn Hallikan olmuştur "*Vefeyat-u'l-A'yan*" isimli kitabında şöyle yazmaktadır: "*İnsanlar; İmam Ali bin Ebi Talib'in hutbelerinin toplandığı "Nehcu'l Belâğa" isimli kitabı bir araya getirenin (yazanın), Şerif Murtaza mı yoksa kardeşi Şerif Radî mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları ise şöyle demektedir "Gerçekten de o, Ali'nin sözleri değildir, onu bir araya getiren Ali'ye nispet etmiştir" Allah en iyisini bilendir.*"¹¹⁹

Zehebî (ö: 748/1347): İbn Hallikan'ın ardından bu iddiayı Zehebi "*İslam Tarihi*" kitabında dile getirmiş ve şöyle demiştir: "*Dedim ki: Ali'ye –Aleyh-i's-selam- nispeti yalan olan Nehcu'l Belâğa isimli kitap hakkında ihtilaf edilmiştir, onu kim yazmıştır veya kardeşi Radî mi yazmıştır?*"¹²⁰ "*Siyer*" kitabında ise benzer cümleleri kullanarak aslında *Nehcu'l Belâğa* kitabının kaynaklarının olmadığını, içerisinde yanlış ve doğru bilgilerin bulunduğunu iddia etmiştir.¹²¹ "*Mizan-u'l-İtidal*" kitabında ise, *Nehcu'l Belâğa* kitabındaki sözlerin Hz. Ali'ye nispetini yalan, içerisinde Ebubekir ile Ömer'e hakaretler ve çelişkili sözler olduğunu ifade etmektedir.¹²² Safdî (ö: 764/1362) ve Yafî (ö: 768/1366): Safdî, "*el-Vafi Bi'l-Vefeyat*" kitabında şöyle yazmaktadır: "*Nehcu'l*

¹¹⁸ Mahmut Muhammed, el-Melah, *Teşrihu Şerh Nehcu'l Belâğa Li İbni Ebil Hadîd*, Dar-u'l-Âlu'r-Riyaz Suudiyye, 2009, s:8

¹¹⁹ Şemsuddin Ahmed bin Muhammed bin Ebibekr, İbn Hallikan, *Vefeyat-u'l-A'yan ve Enbau Ebna-i'z-Zeman*, Daru Sadir, Beyrut 1398-1978, c:3 s: 313

¹²⁰ Şemsuddin Muhammed bin Ahmed bin Osman, Zehebî, *Tarihu İslam ve Vefeyat-u'l-Meşahir ve'l-A'lam*, Dar-u'l-kitab-i'l-Arabiyye, 1998, c:29 s:434

¹²¹ Şemsuddin Muhammed bin Ahmed bin Osman, Zehebî, *Siyeru A'lam-u'n-Nubela*, Muesset-u'r-Risale, Beyrut 1993, c:17 s:589

¹²² Şemsuddin Muhammed bin Ahmed bin Osman, Zehebî, *Mizan-u'l-İtidal Fi Nakd-i'r-Rical*, Dar-u'l-Marife, Beyrut, c:3 s:124, rakam:5827

*Belâğa kitabında ihtilaf vardır, acaba o mu yazmıştır yoksa kardeşi Radî mi?*¹²³ Yafî, “*Mirat-u'l-Cinan*” kitabında şöyle yazmaktadır. “*Ali bin Ebu Talib'in sözlerinin toplandığı Nehcu'l Belâğa isimli kitabı onun mu yoksa kardeşi Radî'nin mi topladığı hakkında insanlar ihtilaf etmişlerdir. Bazıları ise onların Ali'nin sözleri olmadığını söylemişlerdir, gerçekten de o ikisinden biri yazmış ve nispetini (Hz. Ali'ye) vermiştir, Allah en iyisini bilendir.*”¹²⁴

Askalanî (ö: 852/1448): İbni Hacer Askalanî, “*Lisan-u'l-Mizan*” kitabında Şerif Murtaza bölümünde şöyle yazmaktadır: “*O, Nehcu'l Belâğa isimli kitabın yazarı olarak görülmektedir, birçok ilme vakıftı, Nehcu'l Belâğa'yı kim okursa görecektir ki Emirel Müminin Ali'ye –Allah ondan razı olsun- yalan isnat edilen bir kitaptır. O kitapta açıkça hakaret ve Seyyitlerimiz Ebubekir ve Ömer'e –Allah onlardan razı olsun- aşağılama vardır...*”¹²⁵ İbn-u'l-Ummad el-Hanbelî (ö: 1089/1678) ve el-Kanucî (ö: 1357/1938): İbn-u'l-Ummad, “*Şezerat-u'z-Zeheb*” kitabında şöyle yazıyor: “*Ali bin Ebu Talib'in sözlerinin toplandığı Nehcu'l Belâğa isimli kitap hakkında insanlar ihtilaf etmişlerdir, acaba o mu (Murtaza) topladı yoksa kardeşi Radî mi? Bazıları ise onun Ali'nin sözleri olmadığını söylemişlerdir, onu yazan ve bir araya getiren (Hz. Ali'ye) nispet etmiştir, Allah en iyisini bilendir.*”¹²⁶ el-Kanucî, “*Ebced-u'l-Ulum*” kitabında şöyle yazmaktadır: “*İnsanlar İmam Ali'nin sözlerinin toplandığı Nehcu'l Belâğa isimli kitabı o mu (Murtaza mı) yoksa kardeşi Radî mi topladığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları onun Ali'nin sözleri olmadığını, onu yazan ve toplayan kimsenin bu nispeti ona verdiğini söylemişlerdir.*”¹²⁷ Buraya kadar yapılan eleştirilerde genel olarak kitabın

¹²³ Selahuddin Halil bin Eybek, Safdî, *el-Vafl Bi'l-Vefeyat*, Lübnan, Daru İhya-i't-Turas-u'l-A'rabî, Beyrut 2000, c:20 s:231

¹²⁴ Ebu Muhammed Abdullah bin Es'ed El-Yemenî, Yafî, *Mirat-u'l-Cinan ve İbrat-u'l-Yekzan Fî Marifeti Ma Yu'teberu Min Hevadis-i'z-Zeman*, Dar-u'l-kutubil ilmiyye, Beyrut 1997, c:3 s:43

¹²⁵ Ahmed bin Ali, İbni Hacer Askalanî, *Lisan-u'l-Mizan*, Mektebet-u'l-matbuat-i'l-İslamiyye, Beyrut 1423-2002, c:5 s:529

¹²⁶ Ebu'l-Felah Abdulhay, İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerat-u'z-Zeheb Fi Ehabari Min-e'z-Zeheb*, Daru İhya-i't-Turas-u'l-Arabî, Beyrut, s:357

¹²⁷ Sadik bin Hasan, el-Kanucî, *Ebced-u'l-Ulum*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmiyye, Beyrut 1978, c:3 s:66

Seyyid Radî veya Seyyid Murtaza'ya ait olduğu ve içerisindeki bilgilerin Hz. Ali'ye nispetinin doğru olmadığı konusunda bir görüş birliği olduğu yönündedir.

Türkiye'de yapılan çalışmalardan biri olan Sayın Sıddık Korkmaz'ın "*Nehcu'l Belâğa'nın Müellifi ve Metni İle İlgili Problemler*" başlıklı yazısında, kitabın yazarı ile ilgili daha önce belirtmiş olduğumuz görüşleri dile getirmiştir. Kitabın metni ile ilgili de bazı şüphe ve reddiyelere değinmekte ama yapmış olduğu birçok eleştiride, konu Ehl-i Sünnet çizgisine ters olduğu için reddettiği anlaşılmaktadır.¹²⁸ Hatta yazar Ehl-i Sünnet içerisinde de meşhur olan "Halifelerin Kureyşliliği" meselesini¹²⁹ *Nehcu'l Belâğa*'da Seyyid Radî'nin uydurmalarından biri olarak beyan etmiştir.¹³⁰ Bir diğer çalışma olan Sayın Hikmet Gültekin'in "*Şii âlim Şerif Er-Radi ve Nehcu'l Belâğa isimli eserinin hadis literatüründeki yeri ve değeri*" çalışmasında, *Nehcu'l Belâğa*'nın yazarının kim olduğu konusundaki şüphelere fazla önem vermemiş ve gereğinden fazla abartıldığını belirtmiştir. Gültekin'e göre kitabın yazarı Şerif Radî'dir ama asıl sorun kitabın muhtevasıdır, özellikle halifeler hakkındaki görüşler Hz. Ali'ye ait olamaz.¹³¹

Nehcu'l Belâğa ile ilgili ilk şüphe, Seyyid Radî'den yaklaşık üç asır sonra yapılmıştır. Yapılan tüm şüpheler İbn Hallikan'ın şüphesiyle büyük benzerlik içerisinde. Yapılan şüphelerde hiçbir kitap adı veya delil sunulmamış sadece halk arasında böyle bir şüphenin olduğu beyan edilmiştir. Bu halktan maksadın nerede yaşayan halk olduğu veya bu şüpheyi nerede dile getirdikleri ile ilgili de bir beyan sunulmamıştır. Genel ağırlıklı şüphe kitabın yazarının Seyyid Radî mi yoksa Seyyid

¹²⁸ Sıddık, Korkmaz, *Nehcu'l Belâğa'nın Müellifi ve Metni İle İlgili Problemler*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bahar 2007, Konya, s:165-184

¹²⁹ Müslüm bin Haccac, *Sahih-u'l-Müslim*, Dar-u'l-Hadis, Kahire 1412-1991, c:3 s:1453; Buharî, Muhammed bin İsmail, *Sahih-u'l-Buhari*, Vezaret-u'l-Evkaf el-Meclis-u'l-Â'la Li-Sunenil İslamiyye Licenneti İhyai Kutub-i'l-Sunne, Kahire 1410-1990, c:11, s:70

¹³⁰ Sıddık, Korkmaz, *Nehcu'l Belâğa'nın Müellifi ve Metni İle İlgili Problemler*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bahar 2007, Konya, s:178

¹³¹ Hikmet, Gültekin, *Şii âlim Şerif Er-Radi ve Nehcu'l Belâğa Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, Konya: Necmettin Erbakan üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü Temel İslam bilimleri anabilim dalı Hadis bilim dalı, Doktora tezi, 2013, s:154

Murtaza mı olduğu yönündedir. Bahsedilen şüphelerin meçhul fiil kullanılarak (قیل söylenilmiş) dile getirilmesi dikkatlerden kaçmamaktadır. İkinci şüphe ise kitapta yer alan sözlerin Hz. Ali'ye ait olup olmadığı konusudur, özellikle bu konu ile ilgili olarak Hz. Ali'nin hilafete daha evla olduğu, hakkının gasp edilmiş olduğu gibi ifadeler sebebi ile bu eserin Hz. Ali'ye nispetini yalan saymışlardır. Ama bu konuda Seyyid Radî'nin ağırlıklı olarak Şii kaynakları temel aldığı düşünürsek, zaten Şii geleneğin inancı bu yönde olduğundan dolayı bu gibi beyanlar gayet anlaşılır olacaktır.

Sonuç itibari ile yapılan eleştiriler incelendiği zaman aslında eserin kime ait olduğundan daha çok içerisindeki bilgilerin eleştiri sebebi olduğu anlaşılmaktadır. Kitabın yazarının kim olduğu sorusuna cevap aramak kolay iken diğer eleştiri konusu olan birçok verinin Ehl-i Sünnet kaynaklarından ispatı son derece zor görülmektedir. Ama kanaatimce dikkatlerden kaçan asıl eleştiri konusu olması gereken mesele, yazarın eserinde kaynak belirtmemiş olmasıydı ama maalesef hiçbir eleştiride bu konuya değinilmemiştir. *Nehcu'l Belâğa*'nın önsözünde yazarın belirttiğine göre eserin telifi hicri 400/1009 yılında bitmiştir¹³² ama eser hakkında ilk şüphe 681/1282 yılında vefat eden İbn Hallikan tarafından dile getirilmiştir. Bu arada geçen yaklaşık üç asır içerisinde kimsenin böyle bir şüpheyi dile getirmemiş olması düşündürücüdür. Öncelikle bu eserin Seyyid Murtaza'ya ait olduğuna dair zikredilen şüpheye dair hiçbir delil bulunamamıştır. Seyyid Radî'ye ait olduğu bilinen diğer eserlere baktığımızda birçok yerde *Nehcu'l Belâğa*'nın kendi eseri olduğunu söylediğini görmekteyiz.¹³³ *Nehcu'l Belâğa*'nın önsözünde yazar “*Bu kitabı Hasais-u'l-Eimme kitabından sonra*

¹³² Muhammed bin Hüseyin, Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Hüseyin Ensariyan, Dar-u'l- İrfan, Kum 1388-2009, s:383

¹³³ Seyyid Radî, *Hakaik-u't-Tevîl fi Müteşabih-i't-Tenzil*, s:167; Muhammed bin Hüseyin, Seyyid Radî, *el-Mecazat-u'n-Nebeviyye*, Dar-u'l-Hadis, Kum 1422-2001, s:54, 79 ve daha birçok sayfada; Muhammed bin Hüseyin, Seyyid Radî, *Hasais-u'l-Eimme*, Mecme-u'l-Buhus-i'l-İslamiyye el-Astanet-u'l-Mukaddeset-i'r-Razaviyye, Meşhed 1406-1985, s:13

kaleme alıyorum”¹³⁴ demektir ve *Hasais-u'l-Eimme* kitabı ise Seyyid Murtaza’ya değil Seyyid Radî’ye ait bir eser olduğu malumdur.¹³⁵

Safdî, “*el-Vafl Bi'l-Vefeyat*” kitabında daha önce naklettiğimiz gibi Şerif Murtaza bölümünde *Nehcu'l Belâğa*’nın ona ait olduğunu iddia etmişti ama Şerif Radî bölümünde ise öğretmeni olan İbni Teymiyye’den (ö: 728/1328) şöyle nakletmektedir: “*İnsanlar Nehcu'l Belâğa'nın onun kendi yazdığı (uydurduğu) olduğunu zannediyorlar, ben Şeyh İmam Allame Takiyuddin Ahmed bin Teymiyye'nin –Allah'ın rahmeti ona olsun- şöyle buyurduğunu duydum: “Nehcu'l Belâğa Seyyid Radî'nin yazdığı (uydurduğu) değildir, belki de bu kitapta yer alanların Ali bin Ebu Talib'in sözleri olduğu malumdur, onda olanların Seyyid Radî'nin (topladığı) olduğu da bilinendir...”*”¹³⁶ Bu iki beyan arasında bir çelişki olduğu açık ve nettir.

Ravendî (ö: 573-1177) “*Minhac-u'l-Bera'a*” adlı *Nehcu'l Belâğa* şerhinde: “*Seyyid Murtaza'nın kızı Seyyide Nefise'nin, amcası Seyyid Radî'den Nehcu'l Belâğa'yı rivayet iznini almış ve İbnul İhve olarak tanınan Şeyh Abdurrahim Bağdadî'de (ö: 548-1153) Nehcu'l Belâğa'yı bu vasıta ile nakletmiştir*” diyor.¹³⁷ Seyyid Radî ve Seyyid Murtaza ile aynı asırda yaşayanlar, onların öğrencileri ve tüm Şia âlimleri ve birçok Sünni âlimi, *Nehcu'l Belâğa*’yı hazırlayanın Seyyid Radî olduğunu belirtmişler ve bu konunun tevatür haddine ulaştığı nakledilmektedir.¹³⁸ Kitabın içeriğine ilişkin eleştiriler ise ilerleyen konularda, *Nehcu'l Belâğa*’nın kaynakları ve yazım sürecinde ele alınacaktır. Kitabın yazıldığı asırdan başlayarak şerhler ve hakkında yazılan kitaplar, o

¹³⁴ Muhammed bin Hüseyin, Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Feyzu'l-İslam, İntişaratu Feyzu'l-İslam, 1371-1992, s:12

¹³⁵ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:398; Tusî, *Fihristu Kutub-u'ş-Şia ve Usulihim*, s: 288

¹³⁶ Safdî, *el-Vafl Bi'l-Vefeyat*, c:2 s:277

¹³⁷ Kutbuddin Seid bin Hibetullah, Ravendî, *Minhac-u'l-Beraa fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Kitaphaneyi umumiyyi Ayetullah Mer'aşî Necefi, Kum 1364-1985, c:3 s:453; Mirza Abdullah Efendî, İsfehanî, *Riyaz-u'l-Ulema ve Hiyaz-u'l-Fuzela*, Mektebetu Ayetullah Mer'aşî Necefi, Kum 1403-1982, c:5 s: 409; Ali bin Hüseyin, Seyyid Murtaza Elem-u'l-Huda, *ez-Zeriy'e İla Usul-i'ş-Şia*, Danişgahi Tahran, Tahran 1376-1997, c:1 s: 9

¹³⁸ İsfehanî, *Riyaz-u'l-Ulema ve Hiyaz-u'l-Fuzela*, c:4 s: 56

dönem itibari ile kitabın ulema ve halk arasında kabul gördüğü veya tesirli olduğu anlamına gelmektedir. Kanaatimizce kitap hakkında yapılabilecek asıl eleştiri, yazarın eserinde kaynak belirtmemesi olmalıydı ve bu sorun kitabın sıhhati konusunda şüpheyi mazhar olsaydı daha fazla tesirli olurdu. Yaptığımız araştırmalara göre *Nehcu'l Belâğa* kitabının Seyyid Radî'ye ait bir eser olduğu anlaşılmaktadır.

2. BÖLÜM: SEYYİD RADÎ'DEN ÖNCE HUTBE YAZMA GELENEĞİ VE NEHCU'L-BELAĞA'NIN KAYNAKLARI

2.1. Hz. Ali'nin Hutbelerini Yazma Geleneği

Hz. Ali'nin sözleri ve hutbeleri birçok tarih ve hadis kitabında nakloldmaktadır. Bu hutbelere bazıları Medine, Basra ve Kûfe minberlerinde bazıları ise savaş meydanlarında okunmuştur. Hutbelerin konuları ise çok farklıdır, bu hutbeler tevhit, yaratılış, peygamberler, İslam Peygamberi, ahlak, öğütler, ahkâm, cihat ve kamu yönetimi gibi konulardan oluşmaktadır. Birçok insan Hz. Ali'nin hutbelerini ve sözlerini kaleme alıyorlardı. Bu eserler, Şeyh Ebu Cafer Tusî ve muasırı olan Ebu'l-Abbas Necaşî'nin zamanına kadar ulaşmış ve halkın kullanımında olan eserlerdi. Selçuklu sultanlarından Tuğrul beyin Bağdat'a girmesi ve Şii'ler ile Sünniler arasında çıkan çatışmalarda birçok Şii kütüphanenin özellikle Şeyh Tusî'nin kütüphanesinin yakılması sonucu bu eserlerden birçoğu ortadan yok olmuştur. İbnu'l Cevzî şöyle nakleder: “*Bazzazın'ın şeyhi Ebu Abdillah Cullab, Rafizilikte guluv suçlaması ile Et-Tag kapsında öldürülmüş ve dükkânının kapısına asılmıştı, Ebu Cafer (et-Tusî) kaçmış ve onun evi de yağmalanmıştı.*”¹³⁹ Yakut el-Hamevî *Mucem-u'l-Buldan*'da “**Beyn-u'l-Sureyn**” kelimesinin açıklamasında şöyle nakleder: “*(Beyn-u'l-Sureyn) Sur-u'l-Medine'nin tesniyesidir (ikilidir) Bağdat'ın büyük mahallesi olan Kerh Mahallesi'nin ismidir, aynı zamanda en güzel ve en gelişmiş mahallesidir. Orada, Azudud Devle'nin oğlu Bahaud Devle'nin veziri Ebu Nasr Sabur bin Erdeşir'in vakfettiği kitaplarında olduğu bir kitap hazinesi bulunmaktadır, dünyada onlardan daha güzel kitap yoktur... Selçuklu sultanlarının evveli Tuğrul Bey 447/1055 yılında Bağdat'a girdiğinde Kerh'in*

¹³⁹ İbnu'l Cevzî, *el-Muntazam*, c:16 s:8; Ebu'l-Hasan Ali bin Ebu'l-Kerem Muhammed bin Muhammed bin Abdulkerim bin Abdulvahid Şeybanî, İbnu'l Esîr, *el-Kamilu Fî-t-Tarih*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmîyye, Lübnan 1407-1987, c:8 s:301, 312, 324; Tusî, Muhammed bin Hasan ve Muhakkik Hillî, Cafer bin Hasan, *en-Nihaye ve'n-Neketuha*, Muesset-u'n-Neşr-i'l-İslamî, Kum 1417-1996, c:1 s:9

mağazaları ile bu kütüphane yakıldı.”¹⁴⁰ Ebü'l-Fidâ *el-Muhtasar fi Ahbar-i'l-Beşer* kitabında 443/1051 yılının olaylarını anlatırken şöyle nakleder: “...*Bu yıl Sünniler ile Şiiler arasında büyük bir fitne çıktı hatta bu fitne neticesinde Musa bin Cafer'in*¹⁴¹ *kabri yakıldı...*”¹⁴² Ve yine bu kitapta Bağdat'ta Şiiler ile Sünnüler arasında meydana gelen ihtilaflara değinmekte.¹⁴³ Sonuç itibari ile tarihte yaşanan bu gibi sıkıntılar neticesinde birçok kütüphane ve kitap yakılmış veya ortadan kaybolmuştur.

2.2. Şiiler Dışında Diğer Mezhep Mensupları İçerisinde Hz. Ali'nin Sözlerini Ezberleme Ve Yazma Kültürü

Hz. Ali'nin sözlerini yazma geleneği sadece Şiiler arasında değil diğer mezhep mensupları arasında da yaygın olarak var olan bir kültür olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Onlardan bazıları şunlardır: **Abdulhamid (ö:132/749)**: Mervani hükümdarlarının sonuncusu olan Muhammed bin Mervan'ın kâtibi Abdulhamid bin Yahya Amirî, hicri 132/749 yılında öldürülmüştür. Bazıları kitabet sanatının Abdulhamid ile başladığını söylemektedirler. Abdulhamid'in şöyle söylediği nakloldmaktadır: “*Esle'nin*¹⁴⁴ *(Hz. Ali'nin) yetmiş hutbesini ezberledim, bu hutbeler birer çeşme gibi zihnimde kaynayıp duruyorlar.*”¹⁴⁵ **Câhız (ö: 255/869)**: Arap edebiyatının imamı olarak bilinen ve Mes'udî'nin “geçmişin en fasih yazarı” olarak adlandırdığı, Ebu Osman Câhız “*el-Beyan ve't-Tebyin*” kitabında Hz. Ali'den birçok hutbe

¹⁴⁰ Yakut El-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh, *Mucem-u'l-Buldan*, Daru Sadir, Beyrut 1397-1977, c:1 s:534

¹⁴¹ Şia inancına göre yedinci imam

¹⁴² Ebü'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâil b. Ali b. Mahmûd el-Eyyûbî, *el-Muhtasar fi Ahbar-i'l-Beşer*, Basım yeri ve tarihi yok, c:2 s:171

¹⁴³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c:2 s:170, 172...

¹⁴⁴ اصلع veya انزع Hz. Ali'nin lakaplarından biridir, saçı dökülen veya alınının her iki tarafından saçı dökülen anlamlarındadır. Ebu Mufazzal Cemaluddin Muhammed bin Mukrim, İbn Manzur, *Lisan-u'l-A'rap*, Daru Sadir, Beyrut, c:8 s:352; Şeyh Fahrüddin, Tureyhî, *Mecme-u'l-Bahreyn ve Matla-u'n-Neyreyn*, Daru ve mektebet-u'l-Hilal, Lübnan 1985, c:4 s:396; Muhammed bin Ali bin Babuyeh (Babeveyh), Şeyh Saduk, *İlel-u's-Şerayi*, Zihni, Seyyid Muhammed Cevad, İntişaratu Muminin, Tahran 1380-2001, c:1 s:528

¹⁴⁵ İbn Ebu-l Hadid, *Şerhu Nehcu'l Belâğa*, c:1 s:26,

nakletmiştir.¹⁴⁶ Ayrıca Seyyid Radî'den önce Hz. Ali'den yüz sözü seçerek nakletmiştir ki bu sözler “Reşid Vatvat” ve “İbni Meysem Behranî” tarafından şerh edilmiştir. Câhiz bu sözlerin açıklamasında şöyle demektedir: “*Bu sözlerin her biri Arapların güzel sözlerinden bin tanesine değer.*”¹⁴⁷

İbn Nübâte (ö: 374/984): Abdurrahim bin Muhammed bin İsmail, Arapların meşhur hatiplerinden ve ediplerinden sayılmaktadır, Seyfuddevle'nin zamanında Halep'te hitabet makamına sahiptir. İbn Nübâte şöyle nakletmektedir: “*Hutbelerden bir hazine buldum ne kadar harcasam da azalmıyor tam tersi artıyor, ezberlediklerimden çoğu Ali bin Ebu Talib'in öğütlerindedir.*”¹⁴⁸ **Ebu İshak Sabî (ö: 380/990):** İbrahim bin Hilal Herranî Arapların ediplerinden, Âli Buye devletinde kâtip, belağat ve şiir alanında meşhur şahsiyetlerden biridir. Zeki mübarek “*en-Nesr-u'l-Fenna*” isimli kitabında, Ebu İshak'ın yazdıklarından bir bölüm getirerek şöyle der: “*Eğer bu yazılanları Seyyid Radî'nin Hz. Ali'nin sözlerinden naklettikleri ile karşılaştıracak olursak, Seyyid Radî ile Sabî'nin aynı kaynaktan su içtikleri anlaşılmaktadır.*”¹⁴⁹

2.3. Seyyid Radî'den Önce Hz. Ali'nin Hutbelerini Müstakil Bir Kitap Olarak Yazanlar

Haris bin Abdullah Hemdanî (ö: 65/684): Haris E'ver olarak da bilinmektedir. Tarihi verilere göre ilk olarak Hz. Ali'nin hutbelerini toplayan ve bu alanda kitap yazan kimsedir. Muhammed bin Yakub el-Kuleynî kendi senedi ile Ebu İshak Sebiyî'den Haris E'ver'in şöyle dediğini nakleder: “*Hz. Ali bir gün ikindiden sonra halka hutbe okudu, insanlar o hazretin Allah'a tazim konusundaki beyanlarından ve güzel*

¹⁴⁶ Amr bin Bahr, Câhiz, *el-Beyan ve't-Tebyin*, Mektebet-u'l-ticariyyet-u'l-kübra, Kahire 1345-1926, c:1 s:83, 237, 240, 312; Amr bin Bahr, Câhiz, *el-Beyan ve't-Tebyin*, Mektebet-u'l-Hanecî, Kahire 1418-1998, c:2 s:50-56

¹⁴⁷ Meysem bin Ali, İbni Meysem Behranî, *Şerh-u'l-Mie Kelime Li'l-İmam Ali bin Ebitalib*, Muesset-u'l-urvet-u'l-vusga, 1431-2010, s:2

¹⁴⁸ İbn Ebu-l Hadîd, *Şerhu Nehcu'l Belâğa*, c:1 s:24

¹⁴⁹ Zeki Mübarek, *En-Nesr-u'l-Fenna fi Karn-i'r-Rabi*, Muessetu Hindavî, Kahire 2012, s:650

sözlerinden hayrete düştüler. Ebu İshak Sebiy'i, "Haris E'ver'e acaba o sözlerden aklınızda kalan var mı?" Diye sordu. Haris E'ver: "Ben Hz. Ali'nin konuşmalarını yazdım" dedi ve Hz. Ali'nin buyruklarını bize imla ettirdi."¹⁵⁰

Zeyd bin Veheb Cohenî (ö: 96/714) Ebu Süleyman Zeyd bin Veheb Cohenî Kufî, Hz. Ali'nin dostlarından biridir ve Hariciler ile yapılan Nehravan savaşında Hz. Ali'nin yanında yer almıştır.¹⁵¹ Şeyh Tusî onun hakkında şöyle yazmaktadır: "...Hz. Ali'nin bayramlarda ve başka zamanlarda yapmış olduğu konuşmaları toplamıştır... *Ve Ebu Mansur Cohenî onun eserinden nakilde bulunmuştur.*"¹⁵² Zeyd bin Veheb tarafından yazılan bu eserin tam ismi "**Hutebu Emîr-u'l-Mu'minîn Â'lal Menabir Fil Cem'i ve'l-A'yad ve Gayrihima**"dır. Yazarın cahiliye devrini idrak etmesi ve Hz. Peygamber'in yanında Müslüman olması sebebiyle Hz. Ali'nin hutbelerini müstakil olarak yazan ikinci kitap olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Lut bin Yahya (ö: 157/773): Ebu Mihnef Lut bin Yahya bin Said bin Mihnef Ezedî, tarih ve tefsir alanında eserler yazmıştır, özellikle "*Maktel-i Hüseyin*" adlı eseri meşhurdur. Ceddi olan Mihnef, Cemel savaşında Hz. Ali'nin yanında yer almış ve bu savaşta öldürülmüştür. Lut bin Yahya'nın birçok eseri vardır onlardan biri de Hz. Ali'nin hutbelerini topladığı kitaptır.¹⁵³ Ayrıca yazarın Hz. Fatıma'nın hutbelerini de topladığı **Hutbet-u'z-Zehra** isimli bir eseri de bulunmaktadır.¹⁵⁴

İbrahim bin Hekem Fezarî (ö: 188/804) Ebu İshak İbrahim bin Zuheyr Fezarî, Abbasiler zamanının tanınmış matematikçi ve müneccimlerindendir, Me'mun zamanında yaşamıştır. Birçok eseri vardır bunların arasında melahim ve Hz. Ali'nin

¹⁵⁰ Muhammed bin Yakub, Kuleynî, *el-Usul Min-e'l-Kafl*, Dar-u'l- kutub-i'l-İslamiyye, Tahran 1388-1968, c:1 s:141

¹⁵¹ İbnu'l Esîr, *Esed-u'l-Ğabe fi Marifet-i's-Sahabe*, s:439

¹⁵² Tusî, *Fihristu Kutub-i's-Şia*, s:202; Esterâbâdî, *Menhec-u'l-Megal fi Tahkik-i Ehval-i'r-Rical*, c:5 s:309

¹⁵³ Tusî, *Fihristu Kutub-i's-Şia*, s: 382; Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s: 320

¹⁵⁴ Tusî, *Fihristu Kutub-i's-Şia*, s: 381

hutbelerini yazdığı kitabı meşhurdur. Onun Hz. Ali'nin hutbelerini topladığı eserini Ahmed bin Muhammed bin Musa ve Muhammed bin Cafer rivayet etmişlerdir.¹⁵⁵

İbrahim bin Süleyman (ö: 2. asır): Hemdan kabilesinden olan Ebu İshak İbrahim bin Süleyman bin Abdullah en-Nehmî Kûfe'de yaşıyordu. Sikattan sayılan bu muhaddisin birçok eseri vardır onlardan bazıları “*Kitab-u'l-Huteb*”, “*Maktelu Emîr-u'l-Mu'minîn Aleyhis Selam*”dır. Tusî ve Necaşî onun kitaplarını Ahmed bin Abdun ve Ahmed bin Abdulvahid'den naklederler. Ebu İshak İbrahim, Benî Nehm, Benî Temim ve Benî Hilal kabileleri arasında yaşadığından her üç kabileye de nispeti verilmektedir ama asıl nispeti Benî Nehm'edir.¹⁵⁶

İsmail bin Mehran (ö: 2. asır) Ebu Yakub İsmail bin Mehran bin Muhammed Sekunî, sikattan ve muhaddislerden biridir, kendisi Hz. Ali er-Rıza bin Musa'yı görmüş ve rivayetlerini ondan nakletmiştir. Birçok alanda kitabı bulunmaktadır. “*Melahim*” kitabı ve “*Hutebu Emîr-u'l-Mu'minîn Aleyhis Selam*” onun eserlerinden bazılarıdır. Şeyh Tusî ve Necaşî bu eserleri Hüseyin bin Ubeydullah ve Muhammed bin Muhammed aracılığı ile naklederler. Ayrıca İbni Abdun onun “*Huteb (Hutbeler)*” kitabını nakletmiştir.¹⁵⁷ **Muhammed bin Halid Berkî (ö: 2. Asır):** Ebu Abdillah Muhammed bin Halid bin Abdurrahman Berkî, Ehl-i Beyt İmamlarından Hz. Ali er-Rıza'nın ashabından sayılmaktadır. Aile olarak Berkî ismini Kûfe'den Kum şehrine hicret ettiklerinde, Kum şehrinin etrafında ve yerleştikleri yerde bulunan “Berg Rud” nehirden aldıkları bilinmektedir.¹⁵⁸ Birçok eseri vardır onlardan biri de “*Kitab-u'l-Huteb*” isimli kitabıdır.¹⁵⁹

Ferec bin Ferve (ö: 2. Asır): Ebu Ruh künyeli Ferec bin Ferve, Mes'ede bin Sadaka'dan o da Hz. Caferi Sadık'tan “*Huteb-u'l-İşmah Ali*”yi nakletmiştir. Onun bu

¹⁵⁵ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s: 15; Tusî, *Fihristu Kutub-u's-Şia*, s: 10

¹⁵⁶ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s: 18; Tusî, *Fihristu Kutub-u's-Şia*, s: 15

¹⁵⁷ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s: 26; Tusî, *Fihristu Kutub-u's-Şia*, s: 27

¹⁵⁸ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:76

¹⁵⁹ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:335

eseri Seyyid bin Tavus'un eline ulaşmış ve Seyyid bin Tavus onun bu eserinin arkasına şöyle yazmıştır: “*Bu kitap 200/815 yılında yazılmıştır.*” Bu nüsha, Hasan bin Süleyman Hillî'nin elinde bulunuyordu ve Seyyid bu nüshanın üzerinden nakletmiştir.¹⁶⁰ Onun bu eseri *Hutebu Emîr-u'l-Mu'minîn An-i'l-İmam-i's-Sadık* olarakta bilinmektedir.

Mes'ede bin Sadaka (ö: 2. Asır): Ebu Muhammed Mes'ede bin Sadaka, Ehl-i Beyt İmamlarından Caferi Sadık'ın ashabından ve hadis ravilerinden biridir. Kendisi Ehl-i Sünnet ekolüne bağlı olmasına rağmen Şii ekolde de sikat ve muteber sayılan isimlerdendir. Kendisinin “*Huteb-u Emiru'l Muminin*” isimli kitabı bulunmaktadır.¹⁶¹

Hişam bin Muhammed (ö: 204/819): İbni Kelbî olarak tanınan Hişam bin Muhammed bin Saib bin Bişr bin Ömer Kelbî, Ehl-i Beyt İmamlarından Hz. Caferi Sadık'ın yakınlarından, seçkinlerden ve muhaddislerden biridir. Birçok eseri bulunan İbni Kelbî'nin eserlerinden biri “*Huteb*” kitabıdır ki Hz. Ali'nin hutbelerinin toplandığı bir eser olduğu naklolmaktadır.¹⁶²

Muhammed bin Ömer Vakıdî (ö: 207/823): Ebu Abdillah Muhammed bin Ömer Vakıdî, Bağdat'ta yaşayan önemli İslam âlimlerinden biridir. İlk önceleri Medine'de yaşayan Vakıdî daha sonra Bağdat'a göçmüş ve hatta orada kadılık görevi bile yapmıştır.¹⁶³ Birçok eseri vardır ve bu eserlerin her biri yazıldığı alanda önem arz etmektedir. Ebu Ğalib Zurarî (ö: 368/978) kendi eli ile nüshasını yazdığı eserlerden birinin Vakıdî'nin yazmış olduğu “*Huteb-un li-Emiri'l Muminin*” kitabı olduğunu beyan etmektedir.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Âgâ Büzürg, Tahranî, *ez-Zerî'a İlä Tesânîfi 'ş-Şîa*, Dar-u'l- Ezva, Beyrut, c:7 s:189

¹⁶¹ Muhammed bin İsmail, Mazenderanî, *Muntehal Megal fi Ehval-i'r-Rical*, Muesseseyi Alul Beyt, Kum 1416-1995, c:6 s:254; Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:415

¹⁶² Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:435

¹⁶³ Ebu'l-Ferec Muhammed bin İshak, İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dar-u'l-marife, Beyrut s:144

¹⁶⁴ Ebî Ğalib Ahmed bin Muhammed bin Muhammed, Zurarî, *Risaletu Ebî Ğalib Zerarî İlä İbni İbnihi Fi Zikri Âli A'yan*, Merkezi buhus ve tehigati İslamî, Kum 1411-1990, s:181

Nasr bin Müzehim (ö: 212/827): Ebu'l-Mufazzal Nasr bin Müzehim bin Seyyar (Yesar) Ettar Minkarî, hicri ikinci asrın önemli âlimlerinden biri olarak zikredilmektedir. Ehl-i Beyt İmamlarından Hz. Muhammed Bağır'ın ashabındandır. Hatîb el'Bağdâdî, Nasr bin Müzehim'i Bağdat'ın önemli âlimlerinden biri olarak zikretmektedir.¹⁶⁵ Vefat tarihi olarak 212/828 yılı zikredilmektedir.¹⁶⁶ Birçok eseri vardır onlardan biri "*Hutebu İmam Ali*"dir ama bu eser elimize ulaşmamıştır,¹⁶⁷ diğer bir eseri olan "*Vakat-u's-Sıffin*" kitabında Hz. Ali'nin birçok hutbesini nakletmiştir.¹⁶⁸

Ali bin Muhammed Medainî (ö: 225/840): Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Abdullah bin Ebu Seyf Medainî, hicri 135/752 yılında dünyaya geldi ve 225/840 yılında vefat etti.¹⁶⁹ İbnü'n-Nedîm "*Fihrist*" kitabında şöyle nakleder: "(*Ali bin Muhammed Medainî'nin eserlerinden biri*) *Hutebu Aliyyin ve Ketebehu ila Ummalihi* (Hz. Ali'nin hutbeleri ve Hz. Ali'nin valilere ve yöneticilere yazmış olduğu mektupları) kitabıdır."¹⁷⁰ İbnü'n-Nedîm takriben Medainî'nin 239 eserini zikretmektedir. Şeyh Tusi "*Fihrist*" kitabında onu Ehl-i Sünnet ekolüne mensup saymıştır.¹⁷¹

Abdulazim Hasanî (ö: 252/866): Abdulazim Hasanî, Şah Abdulazim ve Seyyidul Kerim olarak tanınan, Abdulazim bin Abdullah bin Ali bin Hasan bin Zeyd bin Hasan bin Ali bin Ebutalib, Harun Reşid döneminde dünyaya geldi. Bazıları veladet yerini Medine olarak zikretseler de ihtilaflıdır.¹⁷² Abbasî halifelerinden Mutez döneminde öldürülme korkusuyla, Samerra şehrinden Rey şehrine hicret etmiştir. Rey

¹⁶⁵ Ahmed bin Ali, Hatîb el'Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmîyye, Beyrut 1417-1996, c:13 s:283

¹⁶⁶ Hatîb el'Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, c:13 s:284

¹⁶⁷ Seyyid Abduzzebra el-Hüseynî, el-Hatîb, *Mesadiru Nehcu'l Belâğa Ve Esaniduhu*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1405-1985, c:1 s:58

¹⁶⁸ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:427; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s:137

¹⁶⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s:147

¹⁷⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s:149

¹⁷¹ Tusi, *Fihristu Kutub-u's-Şia*, s: 278

¹⁷² Tahranî, *ez-Zerî'a İlä Tesânîfi's-Şia*, c:7 s:169

şehrinde öldürülmüş ve orada defin olmuştur. Eserleri arasında “*Huteb-u Emiru'l Muminin*” isimli bir kitabı da nakloldmaktadır.¹⁷³

İbrahim bin Muhammed Sakafî (ö: 283/896): Kûfe asıllı Ebu İshak İbrahim bin Muhammed Sakafî, Hz. Ali'nin Medain valisi Sad bin Mesud'un torunudur. Hz. Hasan Medain'de yaralandığı zaman tedavi için onun evinde kalmıştı ve Muhtar bin Ebu Ubeyd Sakafî onun kardeşinin oğludur. İbrahim bin Muhammed ilk önce Zeydi mezhebine mensuptu daha sonra İmami mezhep oldu ve İsfahan'a yerleşti. Onun, bir gurup Kum şehri ahalisi ile İsfahan'a gittiği ve Kum şehrinin ahalisinin onu Kum'a yerleşmesi için davet ettikleri ama İbrahim bin Muhammed'in bu daveti kabul etmediği naklolur. Ehl-i Beyt ve Hz. Ali hakkında birçok eseri bulunmaktadır, onlardan birisi de “*Resail-u Emîr-u'l-Mu'minîn*” kitabıdır. Şeyh Tusî onun bu eserini zikretmekte ve onu Ahmed bin Abdun'dan nakletmektedir.¹⁷⁴

Salih bin Ebî Hammad (3. Asır): Ebu'l-Hayr bin Ebî Hammad Razî, Ehl-i Beyt İmamlarından Hz. Muhammed Taki, Hz. Ali en-Nakî ve Hz. Hasan el-Askerî'nin ashabındandır. Ahmed bin Ebî Abdillah Berkî ve Sad bin Abdullah Eş'arî, “*Hutebu Emîr-u'l-Mu'minîn*” isimli kitabı onun eserlerinden biri olarak zikretmektedirler.¹⁷⁵

Abdulaziz bin Yahya Celudî (ö: 330/941 veya 332/943): Abdulaziz Celudî olarak meşhur olan Ebu Ahmed Abdulaziz bin Yahya bin Ahmed Basrî, üçüncü asrın önde gelen Şii âlimlerindendir hatta “*Şeyh-u'l-Basra*” lakabını almıştır. Birçok eseri vardır, Hz. Ali'nin söz ve hutbelerinden nakilde bulunduğu eserlerine örnek olarak “*Hutebu Emîr-u'l-Mu'minîn*”, “*Ş'eri Emîr-u'l-Mu'minîn*”, “*Musnedu Emîr-u'l-Mu'minîn*”, “*Kazu Aliyyin*”, “*Resailu Ali*” gibi kitapların isimlerini zikredebiliriz.¹⁷⁶

¹⁷³ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:247

¹⁷⁴ Tusî, *Fihristu Kutub-u'ş-Şia ve Usulihim*, s: 12

¹⁷⁵ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:198; Tahranî, *ez-Zerî'a İlä Tesânifi'ş-Şia*, c:7 s:189

¹⁷⁶ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:240-1

Kadı Numan Mısrî (ö: 363/974): Fatimî halifelerden Mehdi döneminde yaşayan âlimlerden biridir. Hz. Ali'nin hutbelerini bir araya getirmiş ve aynı zamanda şerhetmiştir, eserinin adı *Hutebu Emîr-u'l-Mu'minîn Me'a Şerhiha*'dır Bu eserini 310/922 yılında yazdığı bilinmektedir.¹⁷⁷

Buraya kadar beyan ettiğimiz Hz. Ali'nin hutbelerini müstakil olarak kaleme alan eserlerden hiçbiri maalesef elimize ulaşmayı başaramamıştır. Bunların varlıklarını ancak rical ve fihrist kitaplarından öğrenmekteyiz. Bu sebeple bu eserler ile *Nehcu'l Belâğa* arasında içerik olarak bir farkın olup olmadığı, eğer fark varsa hangi alanda ve ne kadar olduğu yönünde bir fikir yürütmemiz olanaksızlaşmaktadır. Ancak bir sonraki bölümde nakledeceğimiz müstakil olmayan ama eser içerisinde Hz. Ali'nin hutbelerini nakleden eserlerden elimize ulaşmayı başaranlar arasında bir karşılaştırma yapmak mümkün olacaktır.

2.4. Seyyid Radî'den Önce Eserlerinde Hz. Ali'nin Hutbe ve Vasiyetlerinden Nakillerde Bulunanlar

Esbeğ bin Nubate (ö: 55/675): Hz. Ali'nin yaverlerinden ve fedailerinden sayılan Ebu'l-Kasım Esbeğ bin Nubate Henzelî Kûfe'de yaşıyordu. Esbeğ, Hz. Ali'nin, Malik Eşter Mısır valisi olduğunda ona yazdığı ahnameyi, oğlu Muhammed Hanefiyye'ye yazdığı vasiyetnameyi ve Hz. Ali'den birçok hadis ve duayı nakletmiştir.¹⁷⁸ **Ubeydullah bin Hür Cofî (ö: 68/687):** Ubeydullah bin Hür bin Emr bin Halid bin el-Mecm'e bin Malik bin Ka'b bin Sad bin Avf bin Avim bin Cofî, şair ve savaşçı bir kişiliğe sahipti. Osman bin Affan'ın öldürülmesi olayında genç yaşlarda olduğu düşünülmektedir. Muaviye'nin yanında yer alıp Sıffin savaşında Hz. Ali'ye

¹⁷⁷ İdris İmaduddin, el-Garşî, *Uyun-u'l-Ehbar ve Funun-i'l-Asar (Fi Fezaili Eimmet-i'l-Ethar) Es-Sebu's-Sadis Ehbaru Devletü Fatimiyye*, Dar-u'l-Endelüs, Beyrut 1404-1984, s:48

¹⁷⁸ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s: 8; Tusî, *Fihristu Kutub-u's-Şia*, s: 88

karşı savaşmıştır.¹⁷⁹ Hz. Hüseyin Kerbela yolunda kendisinden yardım istemiş ama Ubeydullah kabul etmemiştir.¹⁸⁰ Daha sonra çok pişman olmuş ve Muhtar'ın ordusuna katılmıştır, ganimet paylaşımında İbrahim bin Malik Eşter ile anlaşamamış ve onların aleyhine dönmüştür. Hz. Ali'den nakillerde bulunduğu bir kitabı mevcuttur.¹⁸¹

Sasa'a bin Sühan (ö: Takriben 70/689): Abdulkays kabilesinden olan, Ebu Talha Sasa'a bin Sühan bin Hecer, Hz. Peygamber efendimizin zamanında Müslüman olmuş ama onu görme şerefine nail olamamıştır.¹⁸² Hz. Ali'nin dostlarından ve sırdaşlarından idi. Hz. Ali'nin tüm savaşlarına katılmıştır, iki kardeşi Cemel savaşında Basra ordusuna karşı savaşırken öldürülmüştür.¹⁸³ Hz. Ali'nin, Malik Eşter Mısır valisi olduğunda ona yazmış olduğu ahdnameyi nakledenlerden biridir.¹⁸⁴

Süleym bin Kays Hilalî (ö: 76/695): Ebu Sadık Süleym bin Kays Hilalî Amirî Kufî Hz. Ali'nin, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ashabındandır. Yaşadığı dönemde gördükleri ve işittiklerini bir kitapta toplamıştır ve Şii dünyada çok önem verilen bu esere tarih boyunca atıflarda bulunulmuştur. Süleym hicretten iki yıl önce Kûfe'de dünyaya gelmiş ve Hz. Peygamberin vefatında on iki yaşındaydı. Süleym hicri 16. Yıldan önce Medine'ye gelmiş ve oraya yerleşmiştir. Cemel, Sıfın ve Nehrevan savaşlarında Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. el-Keşşî ricalinde ondan birçok hadis nakletmekte ve kitabının sahih olduğuna değinmektedir.¹⁸⁵ Necaşî'de onun kitabının

¹⁷⁹ Hayreddin, ez-Zirikli, *A'lâm*, Dar-u'l-İlm Lil-Melayiin, Beyrut 2002, c:4 s:192

¹⁸⁰ Ebu Muhammed Ahmed, Asam Kufî, *Kitab-u'l-Futuh*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1411-1991, c:5 s:73

¹⁸¹ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:9

¹⁸² İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed Cezeri, İbnu'l Esîr, *Üsdü'l-Gâbe Fi Marifeti Sahabe*, Daru ibni Hazm, Beyrut 1433-2012, s:566 Rakam:2506

¹⁸³ Muhammed bin Sad bin Muni'i, el-Haşimî el-Basrî, *et-Tabakat-ü'l-Kübrâ*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmiiye, Beyrut 1410-1990, c:6 s:244; Nasr bin Müzâhim, Minkarî, *Vakat-u's-Sıffin*, Menuşarat Mektebetu Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşî Necefi, Kum 1404-1983, s:160, 206

¹⁸⁴ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:203

¹⁸⁵ Muhammed bin Ömer, el-Keşşî, *İhtiyaru Marifet-i'r-Rical*, Muessetu Alu'l-Beyt Li-İhyai't-Turas, Kum 1404-1984, c:1 s:321

varlığını beyan etmiştir.¹⁸⁶ Günümüzde de yeni baskıları yayınlanan bu kitapta Hz. Ali'den hutbeler ve sözler nakloldmaktadır.¹⁸⁷

Kasım bin Yahya er-Raşidî (ö: 2. asır): Kasım bin Yahya bin Hasan bin Raşid, Abbasi halifelerinden Mehdi, Musa ve Harun'un vezirliğini yapmış olan Hasan bin Raşid el-Bağdadî'nin torunlarından. Ehl-i Beyt imamlarından Hz. Caferi Sadık ve Hz. Musa Kazım'dan hadis nakletmiş ve “*Adabu Emîr-u'l-Mu'minîn*” isimli kitabın yazarıdır.¹⁸⁸ **Muhammed bin Cerir bin Rüstem Taberî (ö: Üçüncü asrın başları):** Ebu Cafer Muhammed bin Cerir bin Rüstem Taberî büyük muhaddis ve tarihçilerden biridir. Ölüm tarihi tam olarak belli olamamakla birlikte Ehl-i Beyt imamlarından birinin zamanında yaşayıp yaşamadığı hususunda ihtilaf son derece fazladır. Rical kitaplarında onun sika olduğu ve birçok eseri olduğu hakkında bilgiler vardır.¹⁸⁹ Onlardan biri olan “*el-Musterşidu fi'l-İmame*” kitabında Hz. Ali'nin hutbe ve sözlerinden nakillerde bulunmuştur.¹⁹⁰

Kasım bin Selam Heravî (ö: 224/839): Ebu Ubeyd Kasım bin Selam, Herat'ta yaşayan bir kölenin oğludur. Lügat, edebiyat ve hadiste öncülerdendir. Genellikle Irak'ta yaşadı. Kûfe ve Basra'da Ebu Zeyd Ensarî, Esmêî, Muemmer bin Mesna, İbni Arabî, el-Ferra ve Kisaî'den dersler aldı. 18 yıl Tarsus'da kadılık yaptıktan sonra 210/826 yılında istifa ederek bu görevden ayrıldı ve Bağdat'a yerleşti. 214/830 yılında Hac için Hicaz'a gitti ve oraya yerleşerek ölünceye kadar orada kaldı.¹⁹¹ Birçok eseri

¹⁸⁶ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:8

¹⁸⁷ Süleym bin Kays, Hilalî, *Esrarı Âli Muhammed*, el-Hadî, Kum 1416-1995, s: 222, 230, 240, 257, 314, 324, 325...

¹⁸⁸ Tusî, *Fihristu Kutub-u'ş-Şia*, s: 371

¹⁸⁹ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:376; Ahmed bin Muhammed, Berkî, *Kitab-u'r-Rical*, Danişgahi Tahran, Tahran 1342-1963, s:301

¹⁹⁰ Muhammed bin Cerir, Taberî, *el-Musterşid fi'l-İmame'ti Emiril Muminin Ali bin Ebi Talib*, Muesset-u's-Sekafet-u'l-İslamiyye Lekušanbur, Tahran 1415-1994, s:332, 366, 367, 370, 374, 375, 378

¹⁹¹ Ömer, Ferruh, *Tarihu Edeb-i'l-A'rabî el-Asr-u'l-Abbasiyye*, Dar-u'l-ilm li-Imellayin, Beyrut 1401-1981, c:2 s:228

vardır onlardan biri olan “*Karib-u’l-Hadis*”¹⁹² adlı eserinde Hz. Ali’nin sözlerine atıflarda bulunmuş ve Seyyid Radî’de onun ismini *Nehcu’l Belâğa*’da zikretmektedir.¹⁹³

Muhammed bin Abdullah Eskafî (ö: 240/854): Ebu Cafer Muhammed bin Abdullah Eskafî Mutezile’nin önde gelen âlimlerinden biridir. Birçok eseri vardır onlardan birisi de Hz. Ali’nin faziletleri hakkında kaleme aldığı “*el-Makamat*” kitabıdır. Bu eserinde Hz. Ali’den hutbeler ve mektuplar nakletmiştir,¹⁹⁴ Seyyid Radî de *Nehcu’l Belâğa*’da Eskafî ve eserinden nakilde bulunmuştur.¹⁹⁵ **Said bin Yahya Emevî (ö: 249/863):** Ebu Osman Said bin Yahya Emevî Bağdat’ta yaşayan önemli muhaddislerden biridir. Buhari ve Müslüm ondan hadis nakletmişlerdir. Said bin Yahya Emevî “*Meğazî*” kitabında Hz. Ali’nin hutbelerinden nakillerde bulunmuştur.¹⁹⁶

Abdullah bin Müslüm bin Kuteybe Dineverî (ö: 276/890): Ebu Muhammed Abdullah bin Müslüm bin Kuteybe Bahulî Mervezî meşhur lügat ve edebiyat âlimlerindendir. Deynever’de kadılık yapmıştır bu yüzden Dineverî olarak meşhur olmuştur. Aynı zamanda Horasan’da emirlik yaptığı için de Mervezî olarak da bilinir.¹⁹⁷ Dineverî “*el-İmametü ve’s-Siyasetü*”, “*Uyun-u’l-Ehbar*” ve “*Garib-u’l-Kuran*” isimli kitaplarında Hz. Ali’nin sözlerinden ve mektuplarından nakillerde bulunmuştur.¹⁹⁸

Ebu Cafer Belazurî (ö: 279/892): Ebu Cafer Ahmed bin Yahya bin Cabir Bağdadî Belazurî, Abbasi halifelerinden Mütevekkil, Mustein ve Mu’tez’in yanında

¹⁹² Kasım bin Selam, Heravî, *Karib-u’l-Hadis*, Dar-u’l-kutub-i’l-ilmîyye, Beyrut 1986,

¹⁹³ Ebu’l-Hasan Muhammed bin Hüseyin, Seyyid Radî, *Nehcu’l Belâğa*, Muhammed Deştî, Muesseyi ferhengi ve tehgatiyi Emîrul Muminin, Kum 1380-2001, s:688

¹⁹⁴ Utarudî, Azizullah, *Gird Averendikani Suhenani Emirulmuminin Geblez Seyyid Radî*, Utarid, Tahran 1373-1994, s:14

¹⁹⁵ Seyyid Radî, *Nehcu’l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:592

¹⁹⁶ Ali Nemazi, Şahrudî, *Mustedrakatu İlmi Ricali Hadis*, Tahran: 1414-1993, c:4 s:86; Muhammed Takî, Şuşterî, *Gamus-u’r-Rical*, Muessetu neşrul İslamî, Kum 1410-1989, c:5 s:136

¹⁹⁷ Azernuş, Azertaş, *Dairet-u’l Mea’rifi Buzurgi İslamî*, Merkezi Dairet-u’l Mea’rifi Buzurgi İslamî, Tahran 1370-1992, c:4 s:447-460

¹⁹⁸ Abdullah bin Müslüm bin Kuteybe, Dineverî, *el-İmametü ve’s-Siyase*, Dar-u’l- Ezva, Beyrut 1410-1990, c:1 s: 70, 86, 90, 100, 110, 11...

önemli bir yere sahip olmuştur. Bağdat'ta yaşamış ve birçok eseri bulunmaktadır.¹⁹⁹ Onlardan biri olan “*Futuh-u'l-Buldan*” kitabında Haşim oğulları bölümünde ve ayrıca kitabın diğer bölümlerinde Hz. Ali'den sözler ve bilgiler nakletmiştir.²⁰⁰

Ebu Hanife Dineverî (ö: 282/895): Ahmed bin Davud bin Venend botanikçi, tarihçi, coğrafyacı, astrolog, matematikçi, geometrici, lügat ilmini bilen ve edebiyatçıdır. 235/850 yılında İsfahan'a giderek astroloji ile ilgilenmeye başlamıştır. İbnü'n Nedîm'e göre Dineverî, ilimlerini Basralılardan ve Kûfelilerden öğrenmiştir.²⁰¹ Birçok eseri vardır onlardan birisi olan “*Ehbar-u't-Tıval*” kitabında Hz. Ali'nin sözlerinden, hutbelerinden ve mektuplarından nakletmiştir.²⁰²

İbni Vazih Yakubî (ö: 284/897): Yakubî olarak tanınan, Ebu Yakub Ahmed bin İshak bin Cafer meşhur tarihçilerden biridir. Vefat yılını bazıları 284/897 bazıları ise 292/905 olarak zikretmektedirler.²⁰³ Yakubî'nin cediti olan “Vazih'in” Şiiliğe meyli bulunmakta idi, Hicaz'da 169/786 yılında Şehidi Fah olarak bilinen kıyamın yenilgisi ile savaş meydanından kurtulan İdris bin Abdullah bin Hasan bin Ali bin Ebutalib Mısır'a sığınmıştır ve Vazih o dönemde Mısır'da Divan'ın başkanlığını yürütmekteydi. İdris'e yardım ederek onun Fas'a kaçmasına vesile olmuştur, buna çok kızan Abbasi halifesi 169/786 yılında Vazih'i idam ettirmiştir.²⁰⁴ Yakubî tarih kitabında Hz. Ali bölümünde, Hz. Ali'nin hutbeleri, sözleri ve mektuplarından nakillerde bulunmaktadır.²⁰⁵

¹⁹⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s:164; Ahmed bin Yahya, Belazurî, *Futuh-u'l-Buldan*, Dar ve Mektebet-ul Hilal, Beyrut 1988, s:5-9

²⁰⁰ Belazurî, *Futuh-u'l-Buldan*, s:74, 251, 314, 320, 383, 395, 431

²⁰¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s:116

²⁰² Ebu Hanife Ahmed bin Davud, Dineverî, *Ehbar-u't-Tıval*, es-Seade, Mısır 1330-1912, s:142, 143, 144, 146, 149, 162...

²⁰³ Ahmed bin Ebi Yakub, Yakubî, *Tarih-u'l-Yakubî*, İbrahim Ayetî, İlmi ve ferhengî, Tahran 1387-2008, c:1 s:19 (mukaddime)

²⁰⁴ Muhammed bin Cerir, Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Darut Turas, Beyrut 1387-1967, c:8 s:198

²⁰⁵ Yakubî, *Tarih-u'l-Yakubî*, İbrahim Ayetî, c:2 s:74'den 141'e kadar

Muhammed bin Yezid bin Abdulkber Müberred (ö: 285/898): Müberred olarak tanınan Ebu'l-Abbas Muhammed bin Yezid Ezedî Basrî lügat ve edebiyat alanında her kesimin kabul ettiği âlimlerdendir. Aslen Basralı olmasına rağmen Bağdat'ta mukimdi. Ebu Osman el-Mazenî ve Ebu Hatem Secistanî'den nakillerde bulunmuştur.²⁰⁶ Birçok eseri vardır onlardan “*Kamil*” ve “*Muktezî*” eserlerinde Hz. Ali'nin hutbelerinden, sözlerinden ve mektuplarından nakillerde bulunmuştur.²⁰⁷

Muhammed bin Hasan Saffar (ö: 290/903): Ebu Cafer Muhammed bin Hasan bin Ferruh Saffar Kummî, Kum şehrinin önde gelen muhaddislerindendir. Ehl-i Beyt İmamlarından Hz. Hasan el-Askeri'nin zamanında yaşamış ve kendisine birçok mektup yazarak suallerde bulunmuştur.²⁰⁸ Birçok eseri vardır ve eserlerinin birçoğunda Hz. Ali'nin hutbelerinden nakillerde bulunmuştur.²⁰⁹ **Ahmed bin Yahya Nehvî (ö: 291/903):** Saleb olarak tanınan Ebu Abbas Ahmed bin Yahya bin Zeyd Şeybanî, Nahiv ve lügat öğretmeni ve Kûfe'nin önde gelen âlimlerindendi. İran asıllı ve Beni Şeyban'ın mevalisindendir. Saleb yani tilki denilmesinin sebebi, tartışma yaparken bir konu da durmaz ve daldan dala geçerdi. Ahmed bin Yahya Saleb, kitaplarında ve makalatında Hz. Ali'nin sözlerini delil olarak kullanmış²¹⁰ ve Seyyid Radî de ona atıfta bulunmuştur.²¹¹

Ali bin İbrahim Kummî (ö: 307/919): Ebu'l-Hasan Ali bin İbrahim bin Haşim Kummî hicri ikinci asrın önde gelen müfessir ve muhaddislerinden biridir. Babası İbrahim bin Haşim Kum şehrinde ilk olarak hadis dersi veren kimse olarak

²⁰⁶ Ahmed bin Ali bin Sabit el-Hatib, Bağdadî, *Tarih-u Medinet-i'l-İslam ve Ahbaru Muhaddisiha ve Zikru Guttaniha'l-Ulema min Gayri Ehliha ve Varidiha*, Dar-u'l-Garbul İslamî, Beyrut 1422-2001, c:4 s:603

²⁰⁷ Muhammed bin Yezid, el-Müberred, *el-Kamil-u fil Lugeti ve'l-Edeb*, Vezaretu li's-Şu'ni'l-İslamiyye ve'l-Ugaf ve'd-dev'eti ve'l-irşad, Suudi Arabistan 1998, c:1 s:67, 153, 361, 363, 383, 388,

²⁰⁸ Tusî, *Fihristu Kutub-u's-Şia*, s: 408

²⁰⁹ Muhammed bin Hasan bin Ferruh, Saffar, *Besair-u'd-Deracat*, Şirket-u'l-U'lemî Lil-Matbuat, Beyrut 1431-2010, s:305

²¹⁰ Utarudî, Azizullah, *Gird Averendikani Suhenani Emirulmuminin Geblez Seyyid Radî*, s:15

²¹¹ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:734; Seyyid Radî, *Mecaz-u'n-Nebeviyye*, s:97

nakledilmektedir.²¹² Aynı zamanda el-Kafi'nin yazarı Kuleynî'nin de üstatlarından. Rical âlimleri onu övmüş ve sıkı olduğunu beyan etmişlerdir.²¹³ Meşhur eserlerinden olan tefsir kitabı ki “*Tefsir-u'l-Kummî*” olarak meşhurdur ve rivayetler ile yapılan bir tefsir kitabıdır, bu eserinde Hz. Ali'den hutbeler ve sözler nakletmiştir.²¹⁴

Muhammed bin Cerir Taberî (ö: 310/922): Ebu Cafer Muhammed bin Cerir Taberî, meşhur tarihçi ve müfessirlerden biridir. Bağdat'ta yaşamış ve orada vefat etmiştir. Birçok eseri vardır onlardan biri olan tarih kitabının Hz. Ali bölümünde, Hz. Ali'nin hutbeleri, vasiyetleri ve mektuplarından nakillerde bulunmuştur.²¹⁵ **Asam Kufî (ö: 314/926):** Ebu Muhammed Ahmed bin Asam bin Nezir bin Hubab bin Ka'b Ezedî Kufî meşhur tarihçi ve muhaddislerden biridir. Abbasiler döneminde yaşamış Şii mi yoksa Sünni mi olduğu tam olarak belli değildir.²¹⁶ Önemli eserlerinden biri “*el-Futuh*” kitabıdır, bu eserinde Hz. Ali'nin sözlerinden ve mektuplarından nakillerde bulunmuştur.²¹⁷

Muhammed bin Abdurrahman Radî (ö: 317/929'dan önce): Ebu Cafer Abdurrahman bin Gibe Radî üçüncü asırda yaşayan Şii âlimlerden biridir. “*el-İnsaf*” isimli kitabını imamet hususunda yazmış²¹⁸ ve Şeyh Müfid ondan nakilde bulunmuştur. İlk önceleri Mutezili olan İbni Gibe daha sonraları İmami Şiilerden olmuştur. Şıkkıkiye hutbesini nakledenlerden biridir. İbn Ebu'l-Hadîd'in tabiri ile “*Onun (Ebu'l-Kasım el-Belhî'nin) öğrencilerinden olan Ebu Cafer bin Gibe de “el-İnsaf” adlı eserinde bu hutbeyi (Şıkkıkiye hutbesini) nakletmiştir.*”²¹⁹ *el-İnsaf* kitabı elimize ulaşmayı

²¹² Muhammed Kazım, Rahman Sitayiş, *Baz Şinasiyi Menabi'i Asliyi Ricali Şia*, Muesseyi İlmi ve Ferhengiyi Dar-u'l- Hadis, Kum 1384-2005, s:102

²¹³ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:260; Tusî, *Fihristu Kutub-u'ş-Şia*, s: 266

²¹⁴ Ali bin İbrahim, *Kummî, Tefsir-ul Kummî*, Dar-u'l-kitab, Kum 1404-1984, s: 26, 149, 170, 282, 283, 384...

²¹⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, c:3 s:450'den 517'e kadar

²¹⁶ Tahranî, *ez-Zerî'a İlâ Tesânîfi'ş-Şia*, c:3 s:220

²¹⁷ Asam Kufî, *Kitab-u'l-Futuh*, c:1 s:293-5, 330, 465, 468, 494, 502, 506...

²¹⁸ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:376

²¹⁹ İbn Ebu-l Hadîd, *Şerhu Nehcu'l Belâğa*, c:1 s:132

başaramamıştır, bu eserden elimizde kalan sadece Seyyid Murtaza'nın *eş-Şafi fi'l-İmame* isimli eserinde ondan naklettikleridir.

Ebu'l-Kasım Belhî (ö: 319/931): Ebu'l-Kasım Abdullah bin Ahmed bin Kabî Belhî meşhur Mutezili âlimlerden biridir. Kalam ve münazara ilimlerinde çok güçlü olduğu nakledilmektedir.²²⁰ *Nehcu'l Belâğa*'da naklolun ve üzerinde ihtilaf edilen hutbelerden olan “*Şıkşikiye hutbesini*” nakledenlerden biridir. İbn Ebu'l-Hadîd'in tabiri ile “*İnsanlar bu hutbenin Hz. Ali'nin mi yoksa Seyyid Radî'nin mi olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir ama ben bu hutbeyi Seyyid Radî doğmadan önce yaşayan, Mutezili olan iki Bağdat'ın İmamı, Şeyhimiz Ebu'l-Kasım el-Belhî'nin eserlerinde gördüm.*”²²¹

İbrahim bin Muhammed Beyhakî (ö: 320/932'den sonra): İbrahim bin Muhammed Beyhakî üçüncü asrın âlimlerindendir, ölüm tarihi tam olarak belli olmamakla birlikte Hâkim Muktedir Billah zamanında hayatta olduğu bilinmektedir.²²² Meşhur eseri olan “*el-Mehasin ve'l-Musavi*” kitabında Hz. Ali'nin sözlerinden nakillerde bulunmuştur.²²³ **Muhammed bin Hasan bin Dureyd (ö: 321/933):** Ebubekir Muhammed bin Hasan bin Dureyd Ezedî Basrî, Arap edebiyatı ve lügat ilminde önde gelen simalardan biridir. Ebu'l-Hatem Secistanî ve Riyaşî'den ilimler öğrenmiştir. Çok güçlü bir hafızaya sahipti, kendisine bir divan şiir söylendiği zaman hemen onu ezberlerdi.²²⁴ Utarudî'nin beyanına göre, İbn Dureyd eserlerinden biri olan “*Emalî*” kitabında Hz. Ali'nin hutbelerinden nakillerde bulunduğu belirtilmiştir.²²⁵

²²⁰ İmaduddin, Kadı Abdulcabbar, *Fazl-u'l-İtizal ve Tabakat-u'l-Mutezile*, Dar-u't-Tunusiyye li'l-neşr, Tunus 1974, s:279; Ahmed bin Yahya, İbni Murtaza, *Tabakat-u'l-Mutezile*, Dar-u'l-Muntezire, Beyrut 1409-1988, s:88

²²¹ İbn Ebu-l Hadîd, *Şerhu Nehcu'l Belâğa*, c:1 s:132

²²² İbrahim bin Muhammed, Beyhakî, *el-Muhasin ve'l-Musavi*, Dar-u'l-marife, Kahire 2009, c:1 s:3

²²³ Beyhakî, *el-Muhasin*, c:1 s:38, 45, 47...

²²⁴ Şeyh Abbas, Kummî, *el-Kunna ve'l-Elgab*, Muesseyi neşri İslamî, Kum 1359-1940, c:1 s:335; Şeyh Abbas, Kummî, *Sefinet-u'l-Bihar*, Dar-u'l-Usvetu Lit-Tabaat'i ve'n-Neşr, c:3 s:36

²²⁵ Utarudî, Azizullah, *Gird Averendikani Suhenani Emirulmuminin Geblez Seyyid Radî*, s:11

Ahmed bin Abdulaziz Coherî (ö: 323/935): Ahmed bin Abdulaziz Coherî her kesim tarafından saygı duyulan önemli âlimlerden biridir. Hadis, edebiyat, tarih ve tefsir alanlarında eserleri mevcuttur. Eserlerinden biri “*es-Sakife-tu ve Fedek*” kitabıdır bu eserinde Hz. Ali’den birçok söz nakletmiştir²²⁶ ve İbn Ebu’l-Hadîd *Şerhu Nehcu’l Belâğa* eserinde ondan çok bahsetmektedir.

İbni Abdürabbih Endelüsî (ö: 328/940): Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed bin Muhammed bin Abdürabbih bin Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî büyük edip ve şairlerden biridir. Hicri 246/860 yılında Kurtuba’da dünyaya geldi. Eserlerinden biri olan “*el-İkdü’l-Ferîd*” edebiyat ve tarih alanından yazılan önemli kitaplardan biri sayılır. Bu eserinde Hz. Ali’den birçok nakillerde bulunmuştur.²²⁷ **Muhammed bin Yakub Kuleynî (ö: 329/940):** Ebu Cafer Muhammed bin Yakub Kuleynî, Rey şehrinin Kuleyn köyünde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilâtının ardından Bağdat’a hicret etmiştir. En ünlü eseri olan “*el-Kafî*” kitabını yirmi yıl zarfında yazmıştır.²²⁸ “İman ve küfür” ile “Hac” bölümlerinde, “*Ravzat-u’l-Kafî*” kitabında Hz. Ali’nin hutbelerinden ve “Vasiyet” bölümünde Hz. Ali’nin vasiyetlerinden nakillerde bulunmuştur.²²⁹

Ebu’l-Kasım Zucacî (ö: 330/942): Ebu’l-Kasım Abdurrahman bin İshak Sayherî Zucacî Bağdat’ta dünyaya geldi ve burada büyüdü daha sonra Şam’a yerleşti. Bağdat’ta çoğunlukla Ebu İshak İbrahim bin es-Sera ez-Zucac ile arkadaş olup ondan ilim öğrendiğinden dolayı Zucacî lakabı verilmiştir. Birçok eseri vardır onlardan biri “*el-Cemel fi-n-Nehv*” kitabıdır, bu eserini Mekke’de yazmış ve her bölümünü bitirdiğinde kendisi ve bu kitabını okuyacaklar için istiğfar edip Kâbe’yi tavaf ettiği

²²⁶ Ahmed bin Abdulaziz, Coherî, *Es-Sakife-tu ve Fedek*, Mektebetu Neyneva el-Hediye, Tahran, s:61, 64, 73, 75...

²²⁷ Ahmed bin Abdürabbih, Endelüsî, *el-İkdü’l-Ferîd*, Dar-u’l-kutub-i’l-ilmîyye, Beyrut 1404-1983, c:1 s:89, 90, 96, 107...

²²⁸ Necaşî, *Rical-u’n-Necaşî*, s:377; Tusî, *Fihristu Kutub-u’ş-Şia*, s:393

²²⁹ Kuleynî, *el-Kafî*, c:1 s:54, 139, 141; c:8 s:58, 63, 69, 170, 352, 386

nakloldur.²³⁰ Eserlerinden bir diğeri olan “*Emalî*” kitabında Hz. Ali’nin sözlerinden nakillerde bulunmuştur.²³¹

Ali bin Hüseyin Mes’udî (ö: 346/957): Ebu’l-Hasan Ali bin Hüseyin Mes’udî, yaşadığı dönemde çok seyahat etmiş ve gittiği yerlerdeki âlimler ve önde gelen isimler ile görüşmüştür.²³² Eserlerinden biri olan “*İsbat-u’l-Vasiyye*” kitabında Hz. Ali’nin hutbelerinden ve sözlerinden nakletmiştir. Mısır’da vefat ederek oraya defin olmuştur.²³³ **Muhammed bin Yusuf Kindî (ö: 350/961):** Ebu Ömer Muhammed bin Yusuf bin Yakub Kindî Mısırlı bir âlimdir. Ensab ilminde ve Mısır’ın sosyo-siyasal yapısı, özellikleri ve aileleri hakkında donanımlı bilgiye sahiptir. Kindî, *Sünenü Nesaî*’nin sahibi Abdurrahman Nesaî’den hadis öğrenmiş, Mısır hakkında kitaplar yazmıştır, onlardan biri olan “*Tarihu Vulat ve Kuzati Mısır*” kitabında Hz. Ali’nin sözlerinden nakillerde bulunmuştur.²³⁴

Ebu’l-Ferec İsfehanî (ö: 356/967): Ebu’l-Ferec İsfehanî olarak tanınan Ali bin Hüseyin bin Muhammed İsfehan’da dünyaya geldi ardından Bağdat’a yerleşti ve orada yaşadı. Mervan bin Hakem’in neslinden gelmektedir. Birçok ilimde mahir olan İsfehanî’nin birçok eseri bulunmaktadır. Onlardan biri olan “*Makalid-ut-Talibîn*” isimli kitabında Hz. Ali’den nakillerde bulunmuştur.²³⁵

Muhammed bin Ali bin Hüseyin bin Babueyh (Babeveyh) (ö: 381/991): Şeyh Saduk olarak tanınan, Ebu Cafer Muhammed bin Ali için hadis kitaplarında “*Reis-u’l-*

²³⁰ İbin Hallikan, *Vefeyat-u’l-A’yan ve Enbau Ebna-i’z-Zeman*, c:3 s: 136

²³¹ Ebu’l-Kasım Abdurrahman bin İshak, Zucacî, *Emalî ez-Zucacî*, Dar-u’l-Ciyl, Beyrut 1407-1987, s: 26, 105, 136, 174, 176, 211, 238

²³² Alırza, Askerî, *Mes’udî ve’t-Tenbih ve’l-Eşraf*, Makalat ve Berresiha Dergisi, Kış 1376-1997, sayı:62, s:88

²³³ Necaşî, *Rical-u’n-Necaşî*, s:254; Muhammed bin Ali, Esterâbâdî, *Minhac-u’l-Megal Fi Tehgigi Ehval-i’r-Rical*, Muessetu Alul Beyt Li-İhya-i’t-Turas, Kum 1422-2001, c:7 s:380; Ali bin Hüseyin, Mus’udî, *İsbat-u’l-Vasiyye Li’l-İmam Ali bin Ebitalib*, Dar-u’l-Ezva, Beyrut 1409-1988,

²³⁴ Ebu Ömer Muhammed bin Yusuf, Kindî, *el-Vulat ve Kitab-u’l-Kuzat*, Aba-l Besuiyyin, Beyrut 1908, s:20’den 34’e kadar

²³⁵ Ebu’l-Ferec Ali bin Hüseyin, İsfehanî, *Makalid-u’t-Talibin*, Muessetul E’lemî Li’l-Matbuat, Beyrut 1419-1998, s:45, 51

Muhaddisin” tabiri kullanılmıştır. Kum şehrinde dünyaya geldi ve yirmi yaşına kadar orada yaşadı. Rey halkının isteği ile oraya hicret etti ayrıca birçok şehire de yolculukları olmuştur.²³⁶ Şeyh Saduk “*Tevhid*” kitabında Hz. Ali’nin tevhid hakkında ki hutbelerinden²³⁷, “*Meaniy-u’l-Ahbar*” kitabında Şıkkıkiye hutbesini²³⁸, “*Men la Yehzuruh-u’l-Fakih*” kitabının namaz bölümünde yağmur namazı konusunda ve diğer birçok yerde Hz. Ali’nin hutbelerinden nakillerde bulunmuştur.²³⁹

Hasan bin Şu’be Herranî (ö: 381/991): Ebu Muhammed Hasan bin Ali bin Hüseyin bin Şu’be Herranî, dördüncü asrın önde gelen hadisçilerinden ve Şeyh Müfid’in üstatlarından biridir.²⁴⁰ Herranî’nin en meşhur eserlerinden biri “*Tuhef-u’l-Ukul An Âli’r-Rasul*” kitabıdır, bu eserinde Hz. Ali’nin hutbeleri, sözleri, mektupları ve vasiyetlerinden nakletmiştir.²⁴¹ **Ahmed bin Muhammed bin Muhammed Ebu Ubeyd Herevî (ö: 401/1010):** Ebu Ubeyd Ahmed bin Muhammed Mutezile’nin önde gelen âlimlerindedir. Arap Edebiyatı ve lügatta uzmanlardan, Kuran ve hadis âlimlerinden biriydi. Eserlerinden biri olan “*el-Gariybeyn fi’l-Kuran ve’l-Hadis*” kitabında Hz. Ali’nin sözlerinden nakletmiştir.²⁴²

Hüseyin bin Ubeydullah (ö: 411/1020): Ebu Abdillah Hüseyin bin Ubeydullah bin İbrahim Gazairî, muhaddislerdendir ve birçok eseri vardır. Şeyh Tusî ondan nakilde bulunmuş ve Necaşî onun öğrencisi olmuştur. “*Mevatinu Emîr-u’l-Mu’minîn*” isimli kitabın sahibidir.²⁴³ **Muhammed bin Muhammed bin Numan (ö: 413/1022):** Şeyh Müfid olarak tanınan Ebu Cafer Muhammed bin Muhammed bin Numan Şia’nın önde

²³⁶ Şeyh Saduk, *Men La Yehzuruh-u’l-Fakih*, c:1 s:8-9

²³⁷ Şeyh Saduk, Muhammed bin Ali, *et-Tevhid Li’s-Saduk*, Camietul müderrisin, Kum 1398-1977, s:31, 44, 48, 68...

²³⁸ Şeyh Saduk, Muhammed bin Ali, *Meaniyy-u’l-Ahbar*, Camietul müderrisin, Kum 1403-1982, s:360

²³⁹ Şeyh Saduk, *Men La Yehzuruh-u’l-Fakih*, c:1 s:527, 517; c:4 s:406, 419

²⁴⁰ Tahranî, *ez-Zerî’a İlâ Tesânîfi’s-Şîa*, c:3 s:400

²⁴¹ Hasan bin Şu’be, Herranî, *Tuhef-u’l-Ukul En Âli’r-Rasul*, Camietul müderrisin, Kum 1404, 1983, s:61’den 225’e kadar.

²⁴² Ahmed bin Muhammed, Ebu Ubeyd, *el-Gariybeyn fi’l-Kuran ve’l-Hadis*, Mektebetu Nezar Mustafa el-Baz, Arabistan 1419-1999

²⁴³ Necaşî, *Rical-u’n-Necaşî*, s: 69

gelen âlim ve muhaddislerinden biridir. Bağdat'ta yaşadı Seyyid Radî, ve Seyyid Murtaza'nın öğretmenlerindendir. Birçok eseri vardır, özellikle “*el-İrşad Fi Marifeti Hucecillahi Âla-l-İbad*” kitabında Hz. Ali'den birçok hutbe ve hadis nakletmiştir.²⁴⁴

Ebu Mansur Seâlibî (ö: 429/1038): Ebu Mansur Abdulmelik bin Muhammed Seâlibî 350/961 yılında Nişabur'da dünyaya geldi. Yaşadığı zamanın en önemli rical âlimlerinden biri olmuştur. Şiir ve edebiyat alanında önemli çalışmalar yapmıştır.²⁴⁵ Birçok eseri vardır onlardan biri olan “*el-E'caz ve'l-İcaz*” kitabında Hz. Ali'den sözler nakletmiştir.²⁴⁶ **Ebu Neîm İsfehanî (ö: 430/1039):** Ahmed bin Abdullah bin Ahmed Hafız Ebu Neîm İsfehanî ünlü hadis bilimcilerinden biridir. Ehl-i Sünnet ekolüne mensup olmakla birlikte bazıları yazdığı kitaplardaki Ehl-i Beyt faziletlerinden dolayı Şii olabileceğini iddia etmişlerdir. Doğum yılı 334/946 veya 336/948 olarak nakloldmaktadır.²⁴⁷ Birçok eseri vardır onlardan biri olan “*Hilyet-u'l-Evliya*” kitabında Hz. Ali bölümünde Hz. Ali'den birçok söz nakletmiştir.²⁴⁸

Buraya kadar belirtmiş olduğumuz eserlerden, birinci asra ait bir eser, ikinci asra ait bir eser, üçüncü asra ait sekiz eser ve dördüncü asra ait yaklaşık on beş eser elimize ulaşmayı başarmıştır. Bu alanda müstakil ve gayri müstakil kitapların yazılmış olması her ne kadar elimize ulaşmayı başaramamış olsalar da varlıkları konusunda bir delil arz etmektedir. Bu gelen verilerin *Nehcu'l Belâğa*'daki veriler ile farkı olup olmadığı konusuna da değinmekte fayda görmekteyiz.

Örneğin *Nehcu'l Belâğa*'da birinci hutbe olarak naklolan hutbeyi ele alacak olursak, bu hutbeyi aynı haliyle Seyyid Radî öncesi kaynaklarda bulamadığımızı beyan

²⁴⁴ Muhammed bin Muhammed bin Numan, Şeyh Müfid, *el-İrşad fi Marifeti Hucecillahi Ala-l-İbad*, Muessetu Alul Beyt li İhyai't-turas, Beyrut 1429-2008, c:1 s:223'den 305'e kadar

²⁴⁵ Ferruh, *Tarih-u'l-Edeb-i'l-A'rabî el-Asr-u'l-Abbasiyye*, c:3 s:100

²⁴⁶ Ebu Mansur Abdulmelik bin Muhammed, Seâlibî, *el-E'caz ve'l-İcaz*, Semumiyye, Mısır 1867, s:27

²⁴⁷ Ahmed, Ebu Neîm İsfehanî, *Zikru Ehbaru İsbahan*, Londra 1934, c:2 s:93

²⁴⁸ Ahmed bin Abdullah, İsfehanî, *Hilyet-u'l-Evliya ve Tabakat-i'l-Esfiya*, Dar-u'l-Fikr, Beyrut 1416-1996, c:1 s: 61'den 87'ye

etmek gerekir. Sakafî (ö:283/896) *el-Ğarat* kitabında “*Bir şahıs gelerek Hz. Ali’den Allah’ın sıfatlarını sordu ve Hz. Ali şöyle buyurdu...*” diyerek bu hutbeden biraz daha farklı bir hutbe beyan etmiştir.²⁴⁹ Kuleynî “*el-Kafl’de*” bu hutbeyi farklı bir şekilde nakletmiş ve evvelinde “*Hz. Ali insanları Muaviye ile ikinci defa savaşmaya davet ettiğinde kalktı ve şu hutbeyi okudu...*” şeklinde beyan etmiştir.²⁵⁰ Bir diğer hadiste ise bu hutbeye benzer bir hutbeyi “*Bir şahıs gelerek Hz. Ali’ye Allah’ı gördünüz mü? Diye sordu, Hz. Ali: Vay olsun sana ben görmediğim Allah’a ibadet etmem...*” şeklinde başlayarak kaleme almıştır.²⁵¹ şeyh Saduk ise “*Tevhid*” kitabında Kuleynî ile aynı hadisi aynı olay neticesinde okunduğunu beyan ederek kaleme almıştır.²⁵² Görüldüğü üzere bu hutbenin birebir aynısını Seyyid Radî öncesi eserlerde bulamadık, belki Seyyid Radî’nin eline ulaşan ama bizlerin eline ulaşamayan kitaplarda naklolmuştur veya Radî bu hadisleri birleştirmiştir.

Nehcu’l Belâĝa’da 28. Hutbe olarak naklolan hutbeyi Seyyid Radî öncesi kaynaklar ile karşılaştıracak olur isek, Sakafî *el-Ğarat* kitabında sadece hutbenin evvelini naklederek devamını yazmamış ve “*Hz. Ali bir hutbe okudu ve hutbenin evveli şöyleydi...*”²⁵³ şeklinde beyan etmiştir. Câhiz ise *el-Beyan ve’t-Tebyin*’de Hz. Ali’den ikinci hutbe olarak kaleme almış ve “*...Ben sizler için iki şeyden korkuyorum nefislerinize uymanız ve sonu olmayan isteklerde bulunmanız*”²⁵⁴ kısmına kadar nakletmiş ve buraya kadar olan kısımda *Nehcu’l Belâĝa* ile çok cüzi ve kayda alınmayacak kadar farklılıklar bulunmaktadır. şeyh Müfid ise *el-İrşad*’ta *Nehcu’l Belâĝa* ile farksız bir nakilde bulunmuştur.²⁵⁵

²⁴⁹ Sakafî, İbrahim bin Muhammed bin Said bin Hilalî, *el-Ğarat*, Encümeni Asarı Milli, Tahran 1395-1975, c:1 s:171

²⁵⁰ Kuleynî, *el-Kafl*, c:1 s:135

²⁵¹ Kuleynî, *el-Kafl*, c:1 s:138

²⁵² şeyh Saduk, *et-Tevhid Li’s-Saduk*, s:42

²⁵³ Sakafî, *el-Ğarat*, c:2 s:935

²⁵⁴ Câhiz, *el-Beyan ve’t-Tebyin*, c:2 s:53

²⁵⁵ şeyh Müfid, *el-İrşad*, c:1 s:235

Nehcu'l Belâğa'da 50. Hutbe olarak naklolan hutbeyi, Süleym bin Kays kitabında çok daha geniş ve uzun bir hutbe olarak kaleme almıştır.²⁵⁶ Bergî (ö:274/887) ise *Mehasin* kitabında *Nehcu'l Belâğa* ile bire bir aynı hutbeyi nakletmiştir.²⁵⁷ Kuleynî ise Bergî gibi *Nehcu'l Belâğa* ile bire bir aynı nakilde bulunmuştur.²⁵⁸ Bu işlemi *Nehcu'l Belâğa*'da naklolan bütün hutbe, mektup ve hadisler için yapmak mümkündür ama bu işi şimdilik tezin hacmini çoğaltmamak adına erteliyoruz.

²⁵⁶ Süleym bin Kays, *Kitab-u Süleym bin Kays Hilalî*, c:2 s:719

²⁵⁷ Bergî, Ahmed bin Muhammed bin Halid, *el-Mehasin*, Dar-u'l-Kutub-i'l-İslamiyye, Kum 1371-1951, c:1 s:208, 218

²⁵⁸ Kuleynî, *el-Kafi*, c:1 s:54, c:8 s:58

3. BÖLÜM: NEHCU'L BELÂĞA'NIN YAZIM SÜRECİ

3.1. Seyyid Radî'nin Faydalandığı Kaynaklar Ve İsimler/Raviler

Seyyid Radî *Nehcu'l Belâğa* eserini yazarken faydalandığı eserlerden bazılarını kitap içerisinde değinmektedir, onlardan bazıları kitap ile yazarının ismiyle, bazıları ise sadece yazarın ismiyle zikredilmektedir, onlardan bazıları şunlardır:

el-Beyan ve't-Tebyin: Câhiz'in eseri olan bu kitaba Seyyid Radî atıflarda bulunmuştur. Otuz ikinci hutbenin sonunda Seyyid Radî şöyle beyan ediyor: “*Diyorum ki; bazı bilinçsiz kimseler bu hutbeyi Muaviye'nin söylediğini diyorlar ama bu hutbenin Hz. Ali'ye ait olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Altın ile toprak kıyaslanabilir mi? Serin güzel su ile tuzlu su kıyaslanabilir mi? Bu konuya delillerden birisi de hitabet ve edebiyatta uzman olan Amr bin Bahr Câhiz'in sözüdür. O bu hutbeyi “el-Beyan ve't-Tebyin” kitabında nakletmiş ve şöyle demiştir: “Onu Muaviye'ye nispet ediyorlar ama bu hutbe Hz. Ali'nin halkı tasvir ederken beyan ettiği sözlerine ve onun metoduna daha çok benzemektedir...”*²⁵⁹ Bu hutbe *Nehcu'l Belâğa* ile birebir aynı şekilde *el-Beyan ve't-Tebyin*'de naklolmuş ve sonunda Câhiz'in açıklaması yer almaktadır.²⁶⁰

Tarih-i Taberî: Seyyid Radî, Muhammed bin Cerir Taberî'nin eseri olan bu tarih kitabına atıfta bulunarak şöyle nakleder: “*İbni Cerir Taberî tarihinde Abdurrahman bin Ebi Leyla el-Fakih'ten şöyle nakleder: Haccac ile savaşmak için İbni Eşas'ın yardımına kalktı, halkı teşvik etmek için şöyle dedi: Şamlılar ile karşılaştığımız zaman Hz. Ali -Allah onun derecelerini Salihlerin arasında üstün kılsın ve Salihler ile şehitlerin sevaplarına mazhar kılsın- şöyle dediğini duydum...*”²⁶¹ Taberî tarihinde bu olayı *Nehcu'l Belâğa* ile birebir aynı nakletmiştir hatta Taberî'nin beyanı biraz daha

²⁵⁹ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:84

²⁶⁰ Câhiz, *el-Beyan ve't-Tebyin*, c:2 s:59-61

²⁶¹ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s: 719, 89, 227, 255, 331, 557, 707

uzundur.²⁶² Ayrıca *Nehcul Belağa* ile Tarihi Taberî de ortak olan birçok beyan mevcuttur bunlar günümüzde *Nehcul Belağa*'da dipnot olarak belirtilmiştir.²⁶³

el-Cemel: Vakıdî'nin eseri olan bu kitaba atıflarda bulunulmuştur, örneğin: “*Bu hutbeyi “Zî Gar” denilen yerde Basra’ya doğru yola çıktığında okumuştur ve Vakıdî de “el-Cemel” isimli kitabında nakletmiştir.*”²⁶⁴ **el-Meğazî:** Said bin Yahya Emevî'nin eseri olan bu kitaba atıfta bulunarak şöyle yazmaktadır: “*Hakemeyn olayından dolayı Ebu Musa el-Eşairî'ye cevaben yazdığı mektup ki Said bin Yahya el-Emevî, “el-Meğazî” isimli kitabında nakletmiştir...*”²⁶⁵ **el-Makamat:** Ebu Cafer İskafî'ye ait olan bu kitaba atıfta bulunulmuştur. Seyyid Radî şöyle naklediyor: “*Ebu Cafer el-Eskafî “el-Makamat” isimli kitabında Hz. Emîr-u'l-Mu'minîn Ali'nin faziletleri babında (imamın) İmran bin Hasin el-Huzâî ile Talha ve Zübeyr'e gönderdiği mektup...*”²⁶⁶

Vakıdî'nin *el-Cemel*'i ve Said bin Yahya'nın *el-Meğazî*'si elimize ulaşmadığından bu iki kitabı *Nehcu'l Belâğa* ile karşılaştıramadık. İskafî'nin *el-Makamat*'ı ise yaptığımız araştırmaya göre, bir baskısı 2012 yılında İran'ın Kum şehrinde bulunan Dar-u'l-Müçteba yayın evi tarafından basımı yapılmış ama tez yazım aşamamızda kitabı ulaşamadığımızdan karşılaştırma imkânımız olmamıştır.

el-Muktedab: el-Müberred'e ait olan bu esere de atıfta bulunulmuştur. Seyyid Radî şöyle naklediyor: “*Diyorum ki bu imamın yapmış olduğu çok ilginç benzetmelerden biridir... bu Hz. Peygamberin sözlerinden biridir ki birçok kimse bunu Hz. Ali'den nakletmişlerdir. Bu hikmeti el-Müberred “el-Muktedab” isimli kitabında, “Harfler ile lafız” bölümünde nakletmiştir ve biz onun kendi kitabımız olan “Mecazatu*

²⁶² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, c:6 s:357

²⁶³ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:89, 227, 255, 331, 557, 707

²⁶⁴ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:468, 616

²⁶⁵ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:618

²⁶⁶ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:592

A'saru'n-Nebevi" isimli kitapta naklettik." ²⁶⁷ el-Müberred'in *el-Muktedab* adlı eserinde, Seyyid Radî'nin belirttiği bab ile hadise ulaşamadık.

Saleb: Saleb şahsın ismi olarak geçmekte ve Seyyid Radî ondan alıntı yaparak şöyle nakletmektedir: "*Bazıları bu hikmeti Hz. Peygamberden nakletmişlerdir, Saleb'in İbni A'rabî'den nakli bu sözün Hz. Ali'den olduğunu onaylamaktadır...*"²⁶⁸ **Ebu Ubeyd**

Kasım bin Selam: Seyyid Radî kitap adı vermeden sadece şahıs adı ile nakilde bulunarak şöyle naklediyor: "*حقيقته حقاقا*) aklın gelişmişliği anlamındadır, yani akli olarak hukuk ve ahkâmın onun hakkında icra olunabileceği seviyeye ulaşmasıdır. Ama *(نص الحقااق)* nakledenin "hakaik'den" maksadı "hakikatlerin" çoğuludur. Ebu Ubeyd Kasım bin Selam'ın kastettiği de budur."²⁶⁹ **Hişam bin Kelbî:** Yazar yine kitap ismi vermeden Hişam bin Kelbî'den alıntı yaparak şöyle naklediyor: "*Hişam bin Kelbî'nin el yazısı ile "Rabie" ve "Yemen" kabileleri arasında yazılan ahidname.*"²⁷⁰

Mes'ede bin Sadaka: Yazar yine kitap ismi vermeden isimden atıfta bulunarak şöyle naklediyor: "*Mes'ede bin Sadaka, Cafer bin Muhammed es-Sadık'tan şöyle rivayet ediyor: Bir gün Kûfe camisinde bir şahıs gelerek Hz. Ali'ye şöyle arz etti, bana Allah'ı öyle tanıtt ki sanki başımdaki gözler ile onu görür gibi olayım...*"²⁷¹ Bu hadisi Şeyh Saduk aynı ravi senedi ile *Tevhid* kitabında çok daha uzun bir hutbe olarak nakletmiş ve müşterek olan kısımlarda da yine farklılıklar göze çarpmaktadır.²⁷²

Nevf el-Bekkalî (bin Fuzzale): Hz. Ali'nin ashabından olan Nevf'den de kitap ismi vermeden hutbe nakletmiş ve şöyle yazmıştır: "*Nevf el-Bekkalî şöyle naklediyor: Emîr-u'l-Mu'minîn İmam Ali bir gün Kûfe'de Codet bin Hubeyre el-Mehzumî'nin hazırladığı taşın üzerine çıktı, üzerinde yünden sert bir gömlek, boynunda hurma*

²⁶⁷ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:738

²⁶⁸ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:734

²⁶⁹ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:688

²⁷⁰ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:616

²⁷¹ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:154

²⁷² Şeyh Saduk, *et-Tevhid Lis-Saduk*, s:48

lifinden kılıç (askısı), ayağında hurma lifinden ayakkabı ve fazla secde yapmaktan alnında beliren nasırlar ile bizlere şu hutbeyi okudu...²⁷³

Zi'lib Yemanî: Seyyid Radî, Zi'lib Yemani'den direk olarak örneğin: “Zi'lib Yemanî sordu: Ey Müminlerin önderi acaba Allah'ı gördün mü?” Cevabında: “Görmediğim bir şeye ibadet eder miyim?” Dedi: “Onu nasıl gördün? (İmam) şöyle buyurdu...”²⁷⁴ Ve bazen de şu silsile ile nakletmektedir: Zi'lib Yemanî Ahmed bin Kuteybe'den, o da Abdullah bin Yezid'den, o da Malik bin Dehiyye'den Hz. Ali'nin sözlerinden nakletmiştir.²⁷⁵ **Hişam bin el-Kelb'i:** Seyyid Radî, Hz. Ali'nin ashabından olan Hişam bin El-Kelbî'nin el yazısı ile bir mektup naklederek şöyle yazmaktadır: “Hişam bin Kelbî'nin yazdığı, Yemen ve Rabie kabileleri arasında yapılan barış antlaşması ahdnamesi...”²⁷⁶ **Zirar bin Hamza el-Zabaî:** Seyyid Radî, Zirar bin Hamza el-Zabaî'den Hz. Ali'nin sözlerinden nakilde bulunarak şöyle yazmaktadır: “Zirar bin Hamza el-Zabaî'nin Muaviye'nin yanına gittiğinde, Muaviye'nin Emîr-u'l-Mu'minîn vasıflarını anlatmasını istemesinin haberi...”²⁷⁷

Bunlara ek olarak Seyyid Radî'nin faydalandığı ama ismini zikretmediği kaynaklar olarak daha önce bahsettiğimiz kitaplar zikredilmektedir. Şii âlimler, Seyyid Radî'nin *Nehcu'l Belâğa*'da kaynak olarak faydalandığı eserleri ve şahısları tam olarak belirtmemesi sorununa çözüm olarak mustedrek, müsned ve isnad tarzı eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerde her bir hutbe için kaynak belirtmiş ve bazılarında nüshalar arasındaki farklar da değinilmiştir, onlardan bazılarını örnek olarak şöyle sıralayabiliriz: Muhammed Deştî ve Kazım Muhammedî'nin yazmış oldukları “*el-Mucem-u'l-Mufehris Li-Elfazi Nehcu'l Belâğa*” isimli eserde hem *Nehcu'l Belâğa*'nın kelimeleri, nüshalar arasındaki farkları ve hemde kaynakları ile ilgili incelemeler yapmış ve her bir

²⁷³ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:344

²⁷⁴ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:342

²⁷⁵ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:470

²⁷⁶ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:616

²⁷⁷ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, s:638

hutbe için mümkün olduğu kadar kaynak zikredilmiştir.²⁷⁸ On üç ciltten oluşan bu eserin on üçüncü cildi kaynaklar ile ilgilidir. Bir diğer eser olan Seyyid Abduzzehra Hüseyinî Hatib'in "*Mesadiru Nehcu'l Belâğa ve Esaniduhu*" eseridir, yazar her bir hutbeyi naklettikten sonra hutbe ile ilgili kaynakları zikretmiştir.²⁷⁹ Seyyid Hasan Mir Cihanî Tabatabaî'de "*Mustedreku Nehcu'l Belâğa*" kitabında *Nehcu'l Belâğa*'daki her bir hutbe ile ilgili olarak, hutbeyi beyan ettikten sonra kaynak beyan etmiştir.²⁸⁰ Şeyh Muhammed Bağır Mahmudî ise "*Nehc-u's-Seade Fi Mustedreki Nehcu'l Belâğa*" isimli eserinde her bir hutbe ile ilgili kaynaklar ile birlikte hadislerin senetlerini de beyan etmektedir.²⁸¹ Şeyh Hadî Kâşif-u'l-Gita "*Mustedreku Nehcu'l Belâğa*" isimli eserinde hutbeleri beyan ederken dipnotlarda kaynak eserlerde geçen farklılıklara değinerek hem kaynak beyan etmekte ve hemde farklılıkları izhar etmektedir.²⁸² Yapılan çalışmalar içerisinde kaynak nüsha ile mevcut *Nehcu'l Belâğa* arasında bir karşılaştırma yaparak her iki veriyi de yazan Allame Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseyinî Celalî olmuştur. "*Musnedu Nehcu'l Belâğa*" kitabında örnek olarak Seyyid Radî'nin beyanı ile Câhiz'in naklini yan yana getirerek farklılıkları da görme imkânı sunmuştur.²⁸³ Bir diğer güzel çalışma Muhammed Deştî'nin iki eseridir, biri "*Ruvat ve Muhaddisini Nehcu'l Belâğa*" bir diğeri ise "*Esnad ve Medariki Nehcu'l Belâğa*" kitabıdır. *Ruvat ve Muhaddisini Nehcu'l Belâğa*'da her bir hutbe için kaynaklar arasındaki farklı beyanları dipnotlar halinde beyan etmekte böylelikle hem mevcut hutbenin geçtiği kaynakları beyan etmiş ve hemde bu kaynaklar arasındaki farklı beyanlara da değinmiş olmaktadır. Ayrıca her

²⁷⁸ Deştî, Muhammed; Muhammedî, Kazım, *el-Mucem-u'l-Mufehris Li-Elfazi Nehcu'l Belâğa*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1986, c:13 s:1377

²⁷⁹ Hüseyinî Hatib, Seyyid Abduzzehra, *Mesadiru Nehcu'l Belâğa ve Esaniduhu*, c:1 s:298

²⁸⁰ Mir Cihanî Tabatabaî, Seyyid Hasan, *Mustedreku Nehcu'l Belâğa Musum be Misbah-u'l-Belağa*, Yayın yeri yok, 1388-1969, c:1 s:10

²⁸¹ Mahmudî, Şeyh Muhammed Bağır, *Nehc-u's-Seade fi Mustedreki Nehcu'l Belâğa*, Vezareti Ferhenk ve İrşadi İslamî, Tahran 1376-1957, c:1 s:81

²⁸² Kaşif-u'l-Gita, Şeyh Hadî, *Mustedreku Nehcu'l Belâğa*, Muessetu Kaşif-u'l-Gita el-Amme, Necef 1436-2015, c:1 s:37

²⁸³ Hüseyinî Celalî, Allame Seyyid Muhammed Hüseyin, *Musnedu Nehcu'l Belâğa*, Mektebetu Allame Meclisî, Kum 1421-2001, c:1 s:273

kaynak ile ilgili ravileri de beyan etmesi açısından gerçekten önemli bir eserdir.²⁸⁴ *Esnad ve Medariki Nehcu'l Belâğa* isimli eserinde ise her bir hutbe için bir tablo yaparak mevcut nüsha ve şerhlerde her bir hutbenin sıralamadaki yeri (kaçıncı hutbe olduğu) ve ikinci bir tabloda ise tarihsel sıralama ile en eskiden yeniye doğru kaynaklar cilt ve sayfa numaraları ile birlikte verilmiştir.²⁸⁵ Bu zikrettiklerimizden başka kitaplar da yazılmıştır ama şimdilik bu kadarı ile yetinmeyi uygun görmekteyiz. Bu yapılan çalışmalarda, kaynaklar ile mevcut *Nehcu'l Belâğa* nüshası arasında ki farklılıkların, eseri değerden düşürecek kadar fazla olmadığı ve cümlelerin anlamlarını bozmadığı dikkate alınırsa bu *Nehcu'l Belâğa*'nın sıhhati konusunda önemli bir veri sunmaktadır. Bununla birlikte bu yapılan çalışmalar *Nehcu'l Belâğa* ile ilgili kaynak zikretmemiş olma sorununu ortadan kaldırmaya yardımcı olacak gibi görülmektedir. Dikkatlere şayan olan bir diğer mesele ise genel İslam tarihi, ahlaki konuları ve ortak itikadi meseleleri beyan eden hutbe ve hadislerde Şia, Ehl-i Sünnet ve Mutezile âlimlerinin eserlerini kaynaklarda bir arada görmek mümkündür ama mezhepler arasındaki ihtilafı konuları beyan eden hutbe ve hadislerde ise Şii kaynaklar ağırlıktadır. Bu da Seyyid Radî'nin ihtilafı konularda genel olarak Şii kaynakları referans olarak kullandığının bir göstergesidir.

3.2. Seyyid Radî'nin Kitabı Yazım Süreci ve Hedefi

Nehcu'l Belâğa'nın yazarı henüz genç yaşlarındayken, imamların hususiyetlerini, ahlaklarını ve güzel sözlerini ihtiva eden bir kitap yazmaya başladığını beyan etmekte. Hz. Ali'nin hakkında ki bilgileri hutbeler, öğütler ve hikmetler olarak birkaç gurupta topladığını ama diğer imamlar ile ilgili kısımları bazı nedenlerden dolayı yazamadığını belirtmektedir. Bahse konu olan bu kitap "*Hasais-u'l-Eimme*" isimli

²⁸⁴ Deştî, Muhammed, *Ruvat ve Muhaddisini Nehcu'l Belâğa*, Muesseyi Ferhengî Tahkikatî Emîr-u'l-Mu'minîn, Kum 1378-1999, c:1 s:29

²⁸⁵ Deştî, Muhammed, *Esnad ve Medariki Nehcu'l Belâğa*, Muesseyi Ferhengî Tahkikatî Emîr-u'l-Mu'minîn, Kum 1378-1999, s:59

kitaptır ve bu kitabın yazarı ise Seyyid Radî'dir. Adından da anlaşılacağı gibi kitabın yazım amacı on iki imamın hususiyetleri, ahlakları ve güzel sözlerini bir araya toplamaktı ama mevcut kitap, sadece Hz. Ali ile ilgili bölümü ihtiva etmektedir.

Eğer bu kitabı *Nehcu'l Belâğa* ile karşılaştıracak olursak müşterek konuların yanında üslup ve şekil olarak çok farklılıklar olduğunu görmek mümkündür. *Hasais* kitabı daha çok Hz. Ali'nin diğer sahabeler den üstün olduğunu ispat amacı ile kaleme alınmış ve tarihi olaylara ağırlık verilmiştir. Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkındaki methiyeleri, Veysel Karanî'nin Sıffin savaşında Hz. Ali'ye biat etmesi, Nehrevan savaşı kitapta yer alan bazı tarihi konulardandır.²⁸⁶ Bunun yanında az da olsa Hz. Ali'nin bazı hadisleri yer almaktadır. Hz. Ali'nin bazı vasiyetleri,²⁸⁷ mucizeleri²⁸⁸ ve bazı hutbelerinden alıntılar²⁸⁹ da yine bu kitapta yer alan konular arasındadır. Görüldüğü üzere *Hasais* kitabı direk olarak Hz. Ali'nin beyanlarından ziyade Hz. Peygamber ile bazı sahabenin sözleri ve tarihi olaylar ile Hz. Ali'nin diğer sahabeden üstün olduğu ve bu vesile ile hilafetin, Hz. Ali'nin hakkı olduğunu savunma amacı ile kaleme alınmıştır. *Nehcu'l Belâğa* ise farklı konularda Hz. Ali'nin hutbeleri, hikmetli sözleri ve mektuplarını ele almaktadır. Asıl yazım amacı tarihi verilerden ziyade Hz. Ali'nin Arap edebiyatındaki tartışmasız üstünlük ve güzelliklerini beyan etmek olsa da inceden inceye siyasi ve itikadi meselelerin özenle işlendiği dikkatlerden kaçmamaktadır.

Hasais kitabı halk arasında büyük rağbet görünce Seyyid Radî, bu kitabı devam ettirip diğer imamların hususiyet ve ahlaklarını yazmak yerine Hz. Ali konusuna odaklanmayı tercih etmiştir. Yaşadığı dönem ve daha sonrası itibariyle halkın Hz. Ali'nin sözlerinden daha fazla etkilenebileceğini düşünmüş olsa gerek ki bu alanda araştırmalarını yoğunlaştırıp geliştirmeye karar vermiştir. Çünkü mezhep ayırt etmeksizin tüm İslam âleminde Hz. Ali'nin sözlerine verilen bir önem ve bu alanda

²⁸⁶ Seyyid Radî, *Hasais-u'l-Eimme –Hasais-u Emir-i'l-Muminin*, s:42, 46, 53, 61...

²⁸⁷ Seyyid Radî, *Hasais-u'l-Eimme –Hasais-u Emir-i'l-Muminin*, s:105, 116

²⁸⁸ Seyyid Radî, *Hasais-u'l-Eimme –Hasais-u Emir-i'l-Muminin*, s:56, 58...

²⁸⁹ Seyyid Radî, *Hasais-u'l Eimme –Hasais-u Emir-i'l-Muminin*, s:62

yazılan müstakil ve gayri müstakil kitaplar mevcuttu. Bu maksatla yazılacak bir eser de tüm İslam âleminde daha çabuk yayılacak ve edebiyata olan ilgiden faydalanılarak siyasi ve itikadi konular halka daha rahat işlenebilecekti. Belki de bu sebeple *Hasais* kitabına devam etmektense bu alanda çalışmayı yoğunlaştırmanın daha tesirli olacağı kanısına varmıştır.

Seyyid Radî kitabı yazmaya başladığında, belli bir alan ve dalda yazma niyeti ile başlamamıştır, bu sebeple kitabını konularına göre ayırmamış ve fıkıh, tefsir, tarih veya hadis alanında müstakil bir eser yazmayı düşünmediğinden yazdığı konular için kaynak belirtme ihtiyacı hissetmemiştir. Asıl amacının Hz. Ali'nin ilmini ve onun sözlerindeki edebî gücü ortaya çıkarmak olduğunu beyan etmiş ve bunu yaparken kitabını hutbeler, mektuplar ve hikmetli sözler olarak üç kısımda toplamayı uygun görmüştür. Bölümler arasında konu itibariyle bir birlerine uyanların olacağı gibi uymayanlarında olacağını kendisi beyan etmiştir. Seyyid Radî'nin yaşadığı dönem itibari ile elinde bulunan kaynaklardaki verilerin farklılığı veya ihtilaflarından dolayı aralarından kendi görüşüne göre daha güzellerini seçerek yazmaya karar vermiştir. Ayrıca o ana kadar elinde olan bilgilere ek olarak daha sonra eline geçme ihtimali olan bilgileri nazara alarak her bölümün sonunda birkaç yaprağı boş bırakmayı uygun görmüştür. Toplama işini yaparken de tertibe değil sözlerin güzelliğine göre bir çalışma yaptığını beyan etmektedir. Bu sebeple konu akışında irtibat çok nadir görülmektedir.

Yazarın beyan etmiş olduğu hutbeleri, elimize ulaşan diğer kaynaklar ile karşılaştırdığımız zaman, bazı hutbelerin yazarın beyan ettiği şekil ve aynı uzunlukta olmadığını görmekteyiz. Yazar bu çalışmasında, Hz. Ali'nin tüm söz ve hutbelerini topladım gibi bir iddiada bulunmamış ve hatta eline geçmeyenlerin geçenlerden daha fazla olabileceğini de beyan etmiştir. Yazar asıl hedefinin Hz. Ali'nin edebi açıdan güzel sözlerini bir araya toplamak olduğunu belirttiğinden kitabın ismini de bu hedefe

uygun bir isim olarak "*NEHC'UL BELĀĜA*" (güzel konuşmanın açık ve belirgin yolu) olarak koymuştur.

Nehcu'l Belâĝa'da yer alan hutbelerin birçoğu zamanın ihtilafli konuları üzerine ve Şii akaidini sağlamlaştırmak ve diğer ekollerden uzaklaştırmak üzere kaleme alındığı aşikârdır. Hz. Ali'nin şiirlerinin toplandığı "*Divanu Emîr-u'l-Mu'minîn*" kitabına baktığımız zaman, bu iki kitap arasında içerik bakımından çok büyük farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple *Nehcu'l Belâĝa*'ya verilen önemin yarısı bile *Divan* kitabına verilmediği görülmektedir.²⁹⁰ *Divan* kitabının en eski nüshası Ebu Ahmed Abdulaziz bin Yahya el-Celudî'ye (ö:332/944) ait nüshadır²⁹¹ *Nehcu'l Belâĝa*'nın yazarı olarak bilinen Seyyid Radî ise 406/1015 yılında vefat etmiştir. Yani tarihsel geçmiş bakımından da *Divan* kitabı daha öncelikli olmasına rağmen, daha fazla değer atfedilmesi gerekirken hiçde böyle olmadığı görülmektedir.

Divan ile *Nehcu'l Belâĝa*'yı karşılaştıracak olursak, *Divan* kitabında Hz. Ali'nin imamet ve hilafet konusuyla ilgili bir iddia bulmak son derece zordur. Genel olarak Hz. Ali'nin kahramanlıklarına büyük yer verilmiştir.²⁹² Rızık ve dünya malı hakkında,²⁹³ Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e öğütler,²⁹⁴ sabır, cömertlik ve ayıpları örtmek gibi ahlaki konular²⁹⁵ ve diğer genel konular hakkında şiirler bulunmaktadır. *Nehcu'l Belâĝa* ile en önemli farkının Hz. Ali'nin dilinden Hz. Peygamber'in vasisi olduğu, diğer sahabelerin onun haklarını gasp ettikleri veya diğer halifeleri küçük düşürücü beyanların bulunmayışıdır. *Divan* kitabında Hz. Ali'nin Muaviye ile olan Siffin savaşına atıflar ve bu savaşta Hz. Ali'nin sözleri ve şecaati hakkında bilgiler mevcutken diğer sahabelerden sadece Hz. Osman hakkında bir bölüme rastlamak mümkündür, burada da Hz. Ali

²⁹⁰Mibud'i Yezdî, Kadî Kemaluddin Mir Hüseyin bin Muiniddin, *Divanu Emîr-u'l-Mu'minîn aleyhis selam –Eş'ariy ki Mensub Be İmam Ali Est-*, Mustafa Zemanî, Peyami İslam, Kum 1368-1989, s:16

²⁹¹Tahrânî, *ez-Zerî'a İlä Tesânîfi 'ş-Şîa*, c:9 s:101

²⁹²Mibud'i Yezdî, *Divanu Emîr-u'l-Mu'minîn aleyhis selam*, s:45, 94-96, 99-110...

²⁹³Mibud'i Yezdî, *Divanu Emîr-u'l-Mu'minîn aleyhis selam*, s:33

²⁹⁴Mibud'i Yezdî, *Divanu Emîr-u'l-Mu'minîn aleyhis selam*, s:57-60

²⁹⁵Mibud'i Yezdî, *Divanu Emîr-u'l-Mu'minîn aleyhis selam*, s:61-64

kendisinin Hz. Peygambere yakınlığının daha ileri derece olduğu ve şura meselesinde tam olarak hakkın icra olunmadığı konusuna değinmektedir.²⁹⁶ Hz. Ebubekir hakkında ise, Hz. Ali'nin yeryüzünde en üstün şahsiyet olduğu konusunda bilgisi olduğu beyan edilmiş ve Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin hakkında vasiyyette bulunduğu ve onun faziletlerini anlattığına değinilmiştir.²⁹⁷ Bedir, Uhud, Sıffin ve Hayber savaşlarına fazlasıyla atıflar mevcuttur. Sonuç itibari ile *Nehcu'l Belâğa*'da bulunan siyasi ve itikadi söylemlerin *Divan* kitabında bulunmaması ve içerik olarak *Nehcu'l Belâğa*'nın daha geniş konuları ele alması onu daha öncelikli ve daha önemli bir kitap haline getirmiştir.

Ayrıca hem *Divan* ve hem de *Nehcu'l Belâğa*'nın büyük kısmının Hz. Ali'nin hilafet dönemine ait olduğunu²⁹⁸ beyan etmekte fayda görmekteyiz. İnsan şu soruyu sormadan geçemiyor: Hz. Ali'nin ömrü 63 yıldır ve sadece bunun yaklaşık 5 yılı hilafet makamında geçmiştir. Hz. Peygamber'in bisetinde 13 yaşında olduğunu kabul edersek ve hilafetteki 5 yılı düşersek geriye 45 yıl kalır. Bisetten sonraki 50 yıldan neden sadece son 5 yılın hutbe ve sözlerine büyük önem verilmiş ve öncesindeki 45 yıl göz ardı edilmiştir? Akıllara gelen ilk cevap elbette olayın siyasi ve itikadi boyutudur. Bu vesile ile insanlar hem Hz. Ali'nin güzel beyanı ile aşına olacaklar ve aynı zamanda siyasi ve itikadi olarak istenilen mesaj verilmiş olacaktır. Çünkü özellikle Araplar arasında şiirin ve edebiyatın önemi bilinmektedir hatta cahiliye zamanında bile Arapların en önemli eğlencesi ve medeniyet göstergesinin okudukları şiirler olduğu malumdur. Beşinci asırda zaten oluşmuş olan Şii düşünce sisteminin sağlamlaşması hususunda bu edebi eserin payı büyük olmuştur. Kısacası Seyyid Radî aslında edebi bir eserden daha fazla, siyasi ve itikadi bir eseri edebi yönü ağır basacak şekilde kaleme almıştır dersek çok da hata yapmış olmayız.

²⁹⁶ Mibud'i Yezdî, *Divanu Emîr-u'l-Mu'minîn aleyhis selam*, s:117, 118

²⁹⁷ Mibud'i Yezdî, *Divanu Emîr-u'l-Mu'minîn aleyhis selam*, s:357

²⁹⁸ Mibud'i Yezdî, *Divanu Emîr-u'l-Mu'minîn aleyhis selam*, s:10

3.3. Seyyid Radî Sonrası Gelenek

Seyyid Radî ile aynı asırda veya daha sonra Hz. Ali'nin söz ve hutbelerini yazma geleneği devam etmiştir. Onlardan bazılarını şöyle sıralaya biliriz: **Muhammed bin Selame el-Kuzaî (ö: 454/1062)**: Ebu Abdillâh Muhammed bin Selame bin Cafer Fatimiler zamanında yaşayan Şafii kadılarından biridir. Aynı zamanda tarihçi ve vaizdir. Meşhur eserlerinden birisi “*Desturu Mealim-u'l-Hikem*” kitabı Hz. Ali'nin sözlerinin toplandığı bir eserdir.²⁹⁹ **Yakub bin Ahmed Saymerî**: Ebu'l-Abbas Yakub bin Ahmed es-Saymerî vefat tarihi tam olarak belli değildir. Hz. Ali'nin hutbeleri ve sözlerini içeren “*Kelamu Aliyyin ve Hutebihî*” adlı bir eseri vardır.³⁰⁰

Ali bin Muhammed el-Leysî: Ali bin Muhammed bin Şakir el-Mueddeb el-Leysî el-Vasitî hicri beşinci asrın âlimlerindedir. “*Uyun-u'l-Hikem ve'l-Mevaiz*” isimli kitabında Hz. Ali'nin sözlerinden ve hutbelerinden nakillerde bulunmuştur.³⁰¹ Eserini hicri 457/1152 yılında yazdığı belirtilmektedir.³⁰² **Kadı Ebu Yusuf Yakub bin Süleyman bin Davud el-İsferaynî (ö: 488-1095)**: İsferaynî “*Gelaid-u'l-Hikem ve Feraid-u'l-Kelim min Kelami Ali bin Ebitalib*” eserini yazmıştır. İsferaynî bu eserinde *Nehcu'l Belâğa*'da naklonulmayan Hz. Ali'nin sözlerinden nakletmiştir.³⁰³ **Ebu'l-Abbas Ahmed bin Yahya en-Nage el-Muslî el-Kufî (ö: 559/1164)**: Altıncı asırda Şia'nın önde gelen âlimlerinden biridir. Birçok eseri vardır ama en önemlilerinden biri

²⁹⁹ Ebu Abdillâh Muhammed bin Selama, Kuzaî, *Desturu Mealim-u'l-Hikem ve M'esuru Mekarim-e'l-Şiyem*, Şirketu Dar-u'l-Erkam bin Ebi'l-Erkam, Beyrut 1418-1997

³⁰⁰ İmtiyaz Ali Han, Arşî, *Tercüme-yi İstinadı Nehcu'l Belâğa*, Emir Kebir, Tahran 1363-1988, s:107

³⁰¹ Ali bin Muhammed, Leysî el-Vasitî, *Uyun-u'l-Hikem ve'l-Mevaiz*, Dar-u'l-Hadis, Kum 1376-1997

³⁰² İsfehanî, *Riyaz-u'l-Ulema ve Hiyaz-u'l-Fuzela*, c:4 s: 209

³⁰³ Hacî, Halife, *Keşf-u'z-Zunun En Esamiy-i'l-Kutub ve'l-Funun*, Daru İhya-u't-Turas-i'l-Arabî, Beyrut, c:2 s:1353

“*Mustedreku Nehcu’l Belâğa*” eseridir. Seyyid Radî’nin *Nehcu’l Belâğa*’da nakletmediği Hz. Ali’nin sözlerini topladığı eseridir.³⁰⁴

el-Medinî Muhammed bin Ebubekr İsbahanî el-Hafız (ö: 581/1185): “*el-Muğis*” kitabının yazarı olarak tanınan Ebu Musa Muhammed bin Ebubekr bin Ömer bin Ahmed bin Ömer İsbahanî el-Hafız el-Medinî birçok eseri vardır.³⁰⁵ Onlardan birisi “*Hutebu Ali bin Ebi Talib*” kitabıdır, adından da anlaşılacağı gibi Hz. Ali’nin hutbelerini toplamış olduğu eseridir.³⁰⁶ **Fazl bin Hasan bin Fazl Tabersî (ö: 548/1153):** Ebu Ali Fazl bin Hasan bin Fazl et-Tabersî meşhur müfessirlerden biridir. Birçok eseri vardır onlardan biri “*Nesr-u’l-Lealî*” kitabıdır. Bu eserinde alfabetik olarak Hz. Ali’nin sözlerini nakletmiştir.³⁰⁷ **Reşidüddin Vatvât (ö: 553/1177):** Reşidüddin Muhammed bin Muhammed Abdulcelil Vatvât zamanının meşhur edebiyatçısı ve dilbilimcisidir. Harezmsah sultanlarından Aleddin Atsız’ın yanında yer almış ve kâtiplik görevini de icra etmiştir. Eserlerinden biri “*Maflübü Külli Tâlib Min Kelâmi Emîri’l-mü’minîn Alî bin Ebî Tâlib*” Câhiz’in yaşamış olduğu “*el-Kelimet’ul Mie min Hikem-il Emir-i’l-Mu’minin el-İmam Ali bin Ebi Talib (Hz. Ali’den Yüz Hikmetli Kelime)*” kitabını Farsça şerh etmiştir.³⁰⁸

Nasihuddin Abdulvahid bin Muhammed el-Temimî el-Amidî (ö: 550/1155):

Ebu’l-Feth Nasihuddin Abdulvahid bin Muhammed bin Abdulvahid El-Amidî altıncı asrın önde gelen âlimlerinden biridir. Doğum yılı 510/1116 olarak nakledilmekte ama vefat tarihi tam olarak belli olmamakla birlikte hicri 550/1116 olarak tahmin

³⁰⁴ Mehdi, Mehrizî, *Mirasi Hadisi Şia*, Muesseyi İlmî Ferhengîyi Dar-u’l- Hadis, Kum 1380-1961, c:15, s:547; Abdulaziz, Tabatabaî, *Mucemu Alam-u’s-Şia*, Muessetu Alul Beyt Li-İhyai’t-Turas, Kum 1417-1996, s:78

³⁰⁵ Kummî, *el-Kunna ve’l-Elgab*, c:1 s:176

³⁰⁶ İsmail paşa, Muhammed Emin bin Mir Selim, *İzah-u’l-Meknun Fi’z-Zeyli Â’la Keşfi-z-Zunun En Esam-i’l-Kutub ve’l-Funun*, Daru İhya-u’t-Turas-i’l-Arabî, Beyrut, (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi:1945), s:431

³⁰⁷ Fazl bin Hasan bin Fazl, Tabersî, *Nesr-u’l-Lealî*, Bonyadi Pejuheşhayi İslamî, Meşhed 1384-2005

³⁰⁸ Reşidüddin Muhammed bin Muhammed, Vatvât Abdulcelil, *Maflübü Külli Tâlib Min Kelâmi Emîri’l-Mü’minîn Alî bin Ebî Tâlib*, Bonyadi Nehcu’l Belâğa, Tahran 1374-1995

edilmektedir. Eserlerinden biri Hz. Ali'nin sözlerini topladığı “*Ğurer-u'l-Hikem ve Durer-u'l-Kelim*” kitabıdır.³⁰⁹ **Kafiyuddin Ali bin Muhammed el-Leysî el-Vasitî (6. Asır):** Ebu'l-Hasan Kafiyuddin Ali bin Muhammed el-Leysî el-Vasitî altıncı asrın önde gelen âlimlerinden biridir. Vefat yılı tam olarak belli olmamakla birlikte “*Uyun-u'l-Hikem ve'l-Mevaiz*” adlı eserini hicri 457/1065 yılında yazdığı naklolmaktadır.³¹⁰ Bu eserde Hz. Ali'nin sözlerini bir araya toplamıştır.³¹¹

Bu naklettiğimiz kitaplar takriben Seyyid Radî ile aynı asırda veya yakın zamanda yaşamış olan şahısların eserlerinden bazılarıdır. Bu zikrettiğimiz eserler bize Hz. Ali'nin sözlerini yazma kültürünün Seyyid Radî'den sonra da devam ettiğini göstermektedir. Buradaki önemli hususlardan biri bazı âlimlerin Seyyid Radî'nin yazmış olduğu eseri kâmil görmediklerinden dolayı onun nakletmediği hadisleri nakletme ihtiyacı duymalarıdır. Bir diğer önemli husus ise bu eserlerden hiç birinin *Nehcu'l Belâğa* kadar şöhret ve ehemmiyete mazhar olamayışdır. Elbette bunda *Nehcu'l Belâğa*'nın yazarının etkisi de göz arda edilmeyecek kadar önemlidir.

3.4. Elimize Ulaşan *Nehcu'l Belâğa* El Yazmaları

Nehcu'l Belâğa'nın yazarının el yazma nüshası maalesef elimize ulaşamamıştır ancak yazıldığı asırdan başlamak üzere birçok el yazma nüshası elimize ulaşmıştır onlardan bazıları şunlardır: **Hicri 469/1077 Senesi Yazılan El Yazması:** Bu nüsha Hüseyin bin Hasan bin Hüseyin el-Mueddeb'in (ö: beşinci asır) nüshasıdır, yazar bu nüshayı bir vasıta ile orjinal nüshadan nakletmektedir. Elimize ulaşan bu el yazması eserin etrafında kısa şerhler ve kelime bazında açıklamalar da bulunmaktadır. İki kısımdan oluşmakta, birinci bölüm 183. hutbenin sonunda bitmekte ve şu ibare yer

³⁰⁹ Abdulvahid bin Muhammed, Amidî Et-Temimî, *Ğurer-u'l-Hikem ve Durer-u'l-Kelim*, Dar-u'l-Kitabil İslamî, Kum 1410-1990

³¹⁰ Seyyid Hasan, Sadr, *Tesis-u'-ş-Şia Li Ulum-i'l-İslam*, Şirket-u'n-Neşri ve't-Tebaa el-Eragiyye Limehdude, 1370-1901, s:420

³¹¹ Kafiyuddin Ali bin Muhammed, el-Leysî el-Vasitî, *Uyun-u'l-Hikem ve'l-Mevaiz*, Dar-u'l-Hadis, Kum 1376-1997

almaktadır: “(Ben) *Hüseyin bin Hasan bin Hüseyin el-Mueddeb* başlangıcından buraya kadar olan naklimi *Zilkade* ayında dört yüz... dokuz yılında bitirdim, Allah’a şükürler olsun...”³¹² Kitabın bu kısmında tarih yazan yerde dört yüzden sonraki yazı tam olarak okunamadığından üç nokta ile belirttik. Bu nushanın üzerinden yazılan nushada tam bu sayfada şöyle naklonulmakta: “*Bu kısmı bana okudu şeyhim fakih ve eslah Ebu Abdillah Hüseyin ve (bunu) yazdı el yazısı ile Muhammed bin Ali bin Ahmed Bendar Cemadiyel Ahir sene hicri 499 yılında.*” Bu kitabın el yazması elinde bulunanlardan Mirza Abullah Efendî kitabında şöyle nakletmektedir: “*(Ebu Abdillah Hüseyin el-Mueddeb) âlimlerdendir, onun el yazısı ile Nehcu’l Belâğa kitabı bizim elimizde var, onun tarihi 469’dur.*”³¹³ Bu kitabın orijinal el yazması İran/Kum şehrinde bulunan Ayetullah Mer’âşî Necefi kütüphanesinde 3827 sayı ile kayıtlıdır, fihristlerinde ise 206/10 numara ile kayıtlıdır. *Nehcu’l Belâğa* yazarının vefatının bininci yılı dolayısı ile bu orijinal eser 1406/1986 yılında yayınlanmıştır.

Hicri 483/1090 Senesi Yazılan El Yazması: Hasan bin Yakub bin Ahmed Nişaburî’nin (ö:517/1123) el yazısı ile yazılan bu eser İran/Yezd şehrinde bulunan Agayî Ateşî’nin kütüphanesinde bulunmaktadır.³¹⁴ Yazar *Nehcu’l Belâğa*’yı babası Yakub bin Ahmed’ten dinlemiş ve öğrencilerine nakletmiştir. Nüshasını ise Seyyid Sehl bin Emir er-Rikakî’nin nüshasının üzerinden yazmış ve kendi tabiri ile 483/1090 yılı Cemadiyel ahir ayında tamamlamıştır. **Hicri 485/1092 Senesi Yazılan El Yazması:** Adnan bin İbrahim el-Birr (Malî) el yazısı ile yazılan bu nüsha, yazarın tabiri ile “*Pazartesi öğlen vakti Ramazan ayının yirminci günü sene 485 yılında tamamlanmıştır.*” Bu eser İran/İsfahan şehrinde bulunan Seyyid Muhammed Ali

³¹² Ebu’l-Hasan Muhammed bin Hüseyin, Seyyid Radî, *Nehcu’l Belâğa Musavvaratu Min Nusheti Mahtutet-i’n-Nadiret-i’n-Min-e’l-Karn-i’l-Hamis*, Seyyid Mahmud Mer’âşî, Mektebetu Ayetullah el-Uzma Mer’âşî Necefi, Kum 1406-186, s:174

³¹³ İsfahanî, *Riyaz-u’l-Ulema ve Hiyaz-u’l-Fuzela*, c:2 s:49

³¹⁴ Ahmed, Hüseyin Eşkeverî, *Nushehayî der Yezd*, Neşriyyeyi Nushehayi Hatti Kitaphaneyi Merkeziyi Danişgahi Tahran, Tahran 1039-1960, c:7 s:703-720

Ravzatî kütüphanesinde bulunmaktadır.³¹⁵ Yazarın bu nüshayı, hangi nüshadan yazdığı bilgisine ulaşamadık. **Hicri 494/1100 Senesi Yazılan El Yazması:** Fazlullah bin Tahir bin Mutahhar Hüseyinî'nin el yazısı ile yazılan bu eserin etrafında çeşitli açıklamalar da bulunmaktadır. Bu nüshayı Ebu Yusuf Yakub bin Ahmed ve oğlu Hasan bin Yakub'un nüshasından yazmıştır. Ayrıca Fazlullah bu eseri yazarken zamanın önde gelen âlimlerinden birine de okuduğunu ifade etmektedir. Başlangıcından birkaç sayfa eksik de olsa değerli bir eserdir. Kitabın sonunda *Nehcu'l Belâğa*'yı medheden Yakub bin Ahmed Nişaburî ve oğlu Hasan bin Yakub'un şiirleri Seyyid Fazlullah'ın el yazısı ile ve Fencekirdî'nin şiirleri kendi el yazısı ile mevcuttur. Günümüzde Şeyh Hasan Said tarafından baskısı yapılmıştır.³¹⁶

Hicri Beşinci Asır El Yazmalarından: Bu eserin Irak/Kazimeyn şehrinde bulunan Allame Seyyid Hibetuddin kütüphanesinde ki nüshasında, Ebu Yusuf Yakub bin Ahmed Garî Kurdî Nişaburî'nin (ö:474/1081) beyitlerinden notlar da bulunmaktadır.³¹⁷ Asli nüshanın hangisi olduğuna dair bilgi verilmemiştir. **Hicri 512/1118 Senesi Yazılan El Yazması:** Bu el yazması eser İran'da Ustad Muhid Tababaî'nin kütüphanesinde bulunmaktadır.³¹⁸ Nüshayı yazan ve asli nüsha hakkında bilgi verilmemiştir. **Hicri 521/1127 Senesi Yazılan El Yazması:** Bu el yazması eser Muhammed bin Ebu'l-Kasım bin Musa bin Halil'in el yazması ile yazılmış ve bu eser İran'da Milli kütüphanede 30682 kayıt numarası ile bulunmaktadır.³¹⁹ Asli nüsha hakkında bilgi verilmemiştir.

Hicri 529/1135 Senesi Yazılan El Yazması: Bu eser hali hazırda İran/Kum şehrinde bulunan Ayetullah Meraşi Necefi kütüphanesinde 2310 kayıt numarası ile

³¹⁵ Abdulaziz, Tabatabaî, *Dest Nivishayi Be Dest Amedeyi Nehcu'l Belâğa Ta Payani Sedeyi Dehomi Hicret*, Bonyadi *Nehcu'l Belâğa*, Tahran, s:7

³¹⁶ Ahmed Yusuf Ahmed Muhammed, *Me'hed-u'l-Mahtutat el-Arabiyye*, Meh'hedul Mahtutat, Kahire 1375-1955, c:3 s:37

³¹⁷ Tabatabaî, *Dest Nivishayi Be Dest Amedeyi Nehcu'l Belâğa*, No:8

³¹⁸ Tahranî, *ez-Zerî'a İlâ Tesânîfi'ş-Şîa*, c:24 s:413

³¹⁹ Yusuf, İtisam-u'l-Melik, *Fihristi Nusahi Hattiyi Kitaphaneyi Meclisi Şurayi Milliyi İran*, Matbaatu Meclis, Tahran 1311-1932, c:1

bulunmaktadır.³²⁰ Bu nüshayı yazan Musaddak bin Hasan bin Hüseyin'dir, ona yazması için asli nüshayı okuyan ise Ebu'l-Müzeffer Muhammed bin Ecel Zeynuddin, Ebu'l-İzze Ahmed bin Ecel Said Celaluddin ve Ebu Müzeffer Muhammed bin Ubeydullah bin Cafer olmuştur. **Hicri 538/1143 Senesi Yazılan El Yazması:** Bu el yazması kitap Ali bin Ebu'l-Kasım bin Ali el-Hac'ın elyazısı ile yazılmıştır. Bu eser Hindistan'da Aligere Üniversitesinde Ebu'l-Kelam Azad kütüphanesinde bulunmaktadır.³²¹ Asli nüsha hakkında bilgi verilmemiştir. **Hicri 544/1149 Senesi Yazılan El Yazması:** Bu el yazması eser Muhammed bin Muhammed bin Ahmed Negib'in el yazısı ile yazılmıştır. İran/Mehşed şehrinde bulunan Astani Kudsi Razavî kütüphanesinde bulunmaktadır.³²² Bu nüsha Yakub bin Ahmed en-Nişaburî'nin (ö:474/1081) nüshasından yazılmıştır.

Bu belirttiğimiz el yazmalarından başka da birçok el yazma eser mevcuttur ama asli konumuz olmadığından dolayı diğer nüshalar hakkında ki bilgiyi, metni çok uzatmamak adına nakletmiyoruz. Ayrıca bu nüshalar arasında farklılıklar olup olmadığı veya farklılık varsa ne ölçüde olduğu konusuna da değinmiyoruz.

³²⁰ Ahmed, Hüseyini, *Fihristi Nushehayi Hattiyi Kitaphaneyi Umumiye Ayetullah Meraşi Necefî*, Kitaphaneyi Ayetullah Meraşi Necefî, Kum 1356-1937, c:6 s:492

³²¹ Tabatabaî, *Dest Nivishayi Be Dest Amedeyi Nehcu'l Belâğa*, No:16

³²² Muhammed Takî, Daniş, *Fihristi Nusehi Hattiyi Kitaphaneyi Merkeziye Danişgahi Tahran*, Muesseyi Çap ve İntişarati Danişgahi Tahran, Tahran 1330-1951, c:1 s:396

4. BÖLÜM: *NEHCU'L BELÂĞA*'NİN Şİİ DÜNYADAKİ ANLAM VE ÖNEMİ

Bir eserin yazıldığı toplum ve diğer toplumlar arasında nasıl bir yere sahip olduğu, toplumların ona bakış açıları, diğer eserlerinde ondan bahsetmeleri, referans olarak göstermeleri, çoğaltmaları, şerh ve tercüme işleri ile anlaşılabilir. Yaptığımız bu çalışma, *Nehcu'l Belâğa*'nın çoğaltılan nüshaları, şerhleri ve tercümeleri hakkında diğer bir ifade ile bu eserin halk arasında rağbet görüp görmediği konusunda bilgi sahibi olmamıza yardımcı olacaktır. Yapmış olduğumuz araştırmaya göre eserin yazıldığı beşinci asırdan itibaren sonraki dokuz asırda durum şöyledir. (Aşağıda belirtilen tablo biraz değişiklikler ile Hüseyinî Celalî'nin *Musnedu Nehcu'l Belâğa* isimli eserinde naklolmuştur.³²³)

Asırlar	<u>5</u>	<u>6</u>	<u>7</u>	<u>8</u>	<u>9</u>	<u>10</u>	<u>11</u>	<u>12</u>	<u>13</u>	<u>14</u>
Nüshalar	4	17	33	25	16	8	46	19	5	1
Şerhler	2	7	8	7	3	3	15	20	12	28
Tercümeler		2	2	1	2	5	3			
İzinler	5	11	6	7	1	2	7	1	2	4
Toplam	11	37	49	40	22	18	71	40	19	33

İleride daha teferruatlı bir şekilde değineceğimiz için şimdilik kısaca tabloyu değerlendirecek olursak: *Nehcu'l Belâğa*'nın nüshalarının en fazla 11. Asır ve 7. Asırda yazılmış olduğunu görmekteyiz. En fazla şerhin ise 14. Asır, 12. ve 11. Asırda yazılmış olduğunu görüyoruz. Eserin en fazla tercümesi günümüzde yapılmış olup ilk tercümesi 6. Asırda Farsça'ya yapılmıştır. Bu bizlere o dönem itibari ile Fars kökenli Şiilerin bu alanlarda daha aktif olduklarını göstermektedir. İngilizce ve Ordu dillerinde ilk tercümelerin ise 14. asırda yapıldığı görülmektedir. Safeviler döneminde 9. asırdan 12. asra kadar çok fazla tercüme yapılmadığı ama nüsha ve şerh yazımının fazlalaştığı görülmektedir.

³²³ Hüseyinî Celalî, *Musnedu Nehcu'l Belâğa*, c:1 s:22

Nehcu'l Belâğa'nın yazıldığı yer Bağdat ve dönem itibari ile Şii Büveyhi hükümeti olması hasebi ile bu dönemde şerh ve nüshaların yazılmaya başladığını görmekteyiz ama bu durum Irak ile sınırlı kalmış ve tam olarak diğer İslam coğrafyalarına yayılmamıştır. Ancak bir asır sonra İranlılar ilk Farsça tercümesini yaparak Farsları bu eser ile tanıştırmışlardır. Arap ve acem Irak'larında Selçuklular ve Harezmsahlara döneminde de nüshaların yazılmaya devam ettiği görülmektedir. Selçukluların son dönemlerinde tercüme işinin arttığı da gözlerden kaçmamaktadır. Bu durum bizlere o dönem itibari ile yönetsel bir boşluğun meydana geldiği ve bu fırsattan istifade tercüme faaliyetlerinin arttığını göstermektedir. Çünkü sekizinci asırda Moğolların iş üstüne geldiği bilinmektedir, sekizinci asırda beyan ettiğimiz tercüme eserin yazım tarihinde ihtilaf olduğu sekiz veya dokuzuncu asır olduğu beyanını esas alırsak, yaşanan baskı ortamında tercüme işlerinin neredeyse durduğunu görmekteyiz.

Bu durum insanların nüsha yazmalarını azaltmış ama bitirmemiştir. İran'da Şii olan Safevilerin iş üstüne gelmesi (907/1501) ile kademeli olarak *Nehcu'l Belâğa* üzerine çalışmaların arttığı görülmektedir. Bu durum Safevilerin Şiileştirme çalışmalarında *Nehcu'l Belâğa*'nın da önemli bir rol oynadığını göstermektedir. İslam mezheplerini bir birinden ayıran en belirgin konulardan birinin İmamet ve Hilafet konusu olduğunu düşünürsek kitabın siyasi boyutu sebebi ile ister istemez Şii dünya içerisinde çok büyük bir önem taşıdığı görülmektedir. Özellikle Safeviler zamanında bunun tavan yaptığı görülmektedir. Bu da bu eserin siyasi olarak daha fazla gündeme getirildiğini göstermektedir.

Günümüzde Şii dünyanın en büyük temsilcisi rolünde bulunan İran'ın da bu hasep ile *Nehcu'l Belâğa*'ya çok büyük ehemmiyet verdiği görülmektedir. Günümüzde *Nehcu'l Belâğa* eseri Farsça, İngilizce, Orduca, İspanyolca, Arnavutca, İtalyanca,

Fransızca, Türkçe, Sırpça, Almanca ve Hırvatça dillerine tercüme edilmiştir.³²⁴ Bu tercümelerin büyük kısmı İran tarafından yapılmıştır. Bu bizlere kitabın Safeviler zamanında olduğu gibi günümüzde de siyasi ve itikadi yönünün ağır bastığı ve bu sebeple üzerinde ısrarla durulduğunu göstermektedir. *Nehcu'l Belâğa* kitabı, yazarı, tarihi değeri ve içerdiği bilgiler sebebiyle değerinden bir şey kaybetmeden, hatta gündün güne daha da önem kazanarak gündemden düşmeyecek gibi görülmektedir.

4.1.1. Şii Literatüre Yansımaları

Bir eserin bir topluluk arasında rağbet görüp görmediğini anlamak için o topluluğun diğer âlimleri arasında bu eserin yer edinip edinmediğine bakmak gerekir. Diğer âlimler bu eserden bahsetmişler midir? Eserlerinde ona atıfta bulunmuşlar mıdır? Örneğin o dönemde ve daha sonrasında yazılan rical ve fihrist kitapları *Nehcu'l Belâğa*'dan bahsetmişler midir? Hadis kitapları delil olarak *Nehcu'l Belâğa*'dan alıntı yapmışlar mıdır? Bu vasıta ile o kitabın o gelenekteki yerini anlamak daha kolay olacaktır. *Nehcu'l Belâğa* kitabının yazıldıktan sonraki süreci çok şaşırtıcı bir ivme yakalamıştır. Daha sonra teferruatı ile değineleceği üzere uzun bir zaman delil ve kaynak olarak kitaplarda referans verilmemiş olmasına rağmen belli bir zamandan sonra vaz geçilmez delil ve kaynak eser sayılmıştır.

4.1.1.1. Fihrist ve Rical Kitapları

Şii gelenekte rical kitaplarının yanında fihrist kitapları da yazılmaktaydı. Rical kitapları hadis ravileri hakkında yazılır, fihrist kitapları ise müellifler hakkında yazılırdı. Bir şahıs ravi olabilir ama kitap yazmamış olabilir böyle bir şahıs rical kitabında yer alırken, ravi olmadığı halde kitap yazmış olan şahıs ise fihrist kitabında yer almaktadır. Bazen de şahıs hem ravi hem de müellif olabilirdi bu gibi durumlarda ise rical

³²⁴ Ali Kulu, Muhammed Mehdi, *Kitab Şinasiyi Nehcu'l Belâğa*, Vakfi Mirasi Cavidan, Kum, Bahar ve yaz 1378-1999, sayı: 25-26, s: 147-150; <http://www.nahjeali.com/motoon/magalat%20nahj/far/id/maghaleh/index.htm> sitesinde 82 adet tercüme hakkında bilgi verilmektedir.

kitaplarında fihrist konusuna veya fihrist kitabında rical konusuna da değinildiği görülmektedir. *Nehcu'l Belâğa*'dan bahseden Fihrist ve rical kitaplarından bazıları şunlardır:

er-Rical-u Lin-Necaşî: Ebu'l-Abbas Ahmed bin Ali en'Necaşî (ö:450/1058) meşhur eseri olan *er-Rical* kitabında şöyle nakleder: “*Muhammed bin Hüseyin... Ebu'l-Hasan er-Radî Bağdat'ta Alevilerin reisi, Murtaza'nın kardeşi, harika bir şairdir. Onun birçok kitabı vardır onlardan bazıları: Hekakik-u't-Tenzil, Mecazat-u'l-Kuran, Hasais-u'l-Eimme, Nehcu'l Belâğa...*”³²⁵ ***Mealim-u'l-Ulema Fi Fihristi Kutubi Şia Ve Esma-i'l-Musannifin Minhum Kadimen ve Hadisen*** (Şeyh Tusi'nin *el-Fihrist kitabının devamı*): İbni Şehraşub olarak bilinen Muhammed bin Ali (ö:588/1192) rical kitabında şöyle nakleder: “*Ebu'l-Hasan Muhammed bin Hüseyin... Nehcu'l Belâğa kitabının yazarı...*”³²⁶

el-Fihrist: Muntecebuddin Ali bin Abdullah (ö:600/1203) *el-Fihrist* kitabında Şeyh Kadı Cemaluddin Muhammed bin Hüseyin bin Muhammed el-Ğar'i hakkında şöyle nakleder: “*Kaşan kadısı, fakih, Nehcu'l Belâğa'yı ezberden yazan (şahıstır), onun Seyyid Radî'nin Nehcu'l Belâğa'da yazdığı “İlahi ilmin rengi” konusunu şerh ettiği “el-Ugbe” adlı eseri de vardır...*”³²⁷ ***el-Havî Fi Rical-iş Şie-til İmamiyye***: İbni Ebî Tay Yahya bin Hamid (ö:630/1232) “*el-Havî fi Rical-iş Şie-til İmamiyye*” kitabında Eşref bin el-Eğar bin Haşim Alevî'nin hayatı konusunda şöyle nakletmektedir: “*Zehebi şöyle demektedir: ...Yahya bin Ebi Tay tarih kitabında zikretmiştir ve şöyle nakleder: O bizim şeyhimiz, allame, hafız, neseplimini bilen, vaiz ve şairdir. O bize geldi ve birlikte vakit geçirdik, ona Nehcu'l Belâğa'dan ve (diğer kitaplardan) birçok şiir okudum...*”³²⁸

Görüldüğü gibi Seyyid Radî'den sonra yazılan rical ve fihrist kitapları *Nehcu'l*

³²⁵ Necaşî, *Rical-u'n-Necaşî*, s:398

³²⁶ Muhammed bin Ali, İbni Şehraşub, *Mealim'u'l-Ulema Fi Fihristi Kutub-i's-Şia Ve Esma-i'l-Musannifin Minhum kadimen ve Hadisen*, Matbaat-u'l-Haydariyye, Necef 1380-1960, s:51

³²⁷ Ali bin Abdullah, Muntecebuddin, *el-Fihrist (Radî)*, Kitaphaneyi umumiyyi Ayetullah el-Uzma Mer'aşî Necefî, Kum 1366-1987, s:115

³²⁸ Yahya bin Hamid, İbni Ebi Tay, *el-Havî fi Rical-i's-Şie-til-İmamiyye*, baskı yeri ve tarihi belli değil, 1379-2000, s:57

Belâğa'yı zikretmişlerdir. Bunlarla birlikte Seyyid Radî'nin öğrencilerinde Şeyh Tusî'nin *Fihrist* kitabında Seyyid Radî ve eserleri konusuna değinmemesi düşündürücü olmaktadır.

4.1.1.2. Hadis ve Tarih kitapları

Son asırlarda *Nehcu'l Belâğa*'yı referans olarak gösteren kitap sayısı oldukça fazladır, ama altıncı asır ile onuncu asır arasında Şii hadis kitaplarında *Nehcu'l Belâğa*'dan alıntı görmek veya atıf bulmak çok kolay değildir. Altıncı asırda yazılan Farsça bir eser olan Gazvinî'nin (ö:585/1189) "*en-Nakz*" isimli kitabında *Nehcu'l Belâğa*'ya atıf olunarak şöyle yazılmıştır: "...Ayrıca Ondan (Hz. Ali'den) nakledilen hadis ve bilgilerin hiç birinde böyle bir söz bulunmamaktadır, *Nehcu'l Belâğa*'da ve *Tarih-u'ş-Şuhur ve'd-Duhur* (günlerin ve yılların tarihi) kitaplarında da Hz. Ali'den nakledilen sözlerin içerisinde bu sözden kesinlikle yoktur..."³²⁹ "...ve kardeşi Seyyid Radî, âlim ve şairdir, Hz. Ali'nin sözlerinden bir araya getirerek *Nehcu'l Belâğa* kitabını yazmış ve orada Ferezdek şairin dilinden şöyle nakletmektedir..."³³⁰ Ama Arapça ve özellikle hadis ve itikat kitaplarında bu şekilde atıflar bulmak pek kolay değildir.

Yaptığımız araştırmalara göre altıncı asrın sonuna kadar ulema eserlerinde *Nehcu'l Belâğa*'dan bahsetmemişlerdir. Altıncı asrın sonunda ilk olarak eserinde *Nehcu'l Belâğa*'dan bahseden İbn Şehraşub (ö:588/1192) olmuştur.³³¹ Yedinci asrın ilk çeyreğinde Tabersî³³² (ö:600/1203), ikinci yarısında İbn Tavus³³³ (ö:664/1265) ve

³²⁹ Nasiruddin Ebu Reşid Abdulcelil, Gazvinî Radî, *Kitab-u'n-Nakz Bazu Mesalib-u'n-Nevasib*, Dar-u'l-Hadis, Kum 1391-2012, s:117

³³⁰ Gazvinî, *Kitab-u'n-Nakz*, s:226

³³¹ İbn Şehraşub Mazenderanî, Muhammed bin Ali, *Menagibu Âli Ebu Talib*, Allame, Kum 1379-1960, c:1 s:158, 258, 271...

³³² Tabersî, Ali bin Hasan, *Mişkât-u'l-Envar fi Gurer-i'l-Ahbar*, Mektebet-u'l-Heyderiyye, Nefef 1385-1965, s:129, 314

³³³ İbn Tavus, Ali bin Musa, *et-Taraif fi Marifeti Mezahib-i't-Tevaif*, Hiyam, Nefef 1400-1980, c:2 s:346, 419... ayrıca İbn Tavus'un diğer kitaplarında da aynı şekilde adresleri görmek mümkündür.

İblî³³⁴ (ö:664/1265) olmuştur. Ardından sekizinci asırda hiçbir kitapta *Nehcu'l Belâğa* ile ilgili bir bahse rastlanmazken dokuzuncu asrın ilk çeyreğinde Hafız Recep Bursî³³⁵ (ö:813/1410), ikinci çeyreğinde Deylemî³³⁶ (ö:841/1437), son çeyreğinde ise Amilî Nebatî'yi³³⁷ (ö:877/1472) görmekteyiz. Onuncu asrın ilk çeyreğinde Kef'emi³³⁸ (ö:905/1499) ve Hüseyin Musevî'yi³³⁹ (ölüm tarihi onuncu asrın içerisinde) görmekteyiz. On bir ve on ikinci asırda yani Safevilerin döneminde yazılan kitaplarda *Nehcu'l Belâğa*'ya çok fazla atıf görmek mümkündür. Belirttiklerimizden başka altıncı asır ile on birinci asır arasında diğer âlimlerin eserlerinde *Nehcu'l Belâğa*'dan bahsetmemiş olmaları dikkatlere şayandır. Bu asırlarda nüsha, şerh ve tercüme işlerinin artarak devam etmesi ama kitaplarda kaynak olarak belirtilmemesi, kitabın sıhhatinde şüphe etmedikleri ama kaynak olarak da zikretmekten çekindikleri anlamına gelmektedir. Her ne kadar Allame Meclisî (ö:1110/1698) *Nehcu'l Belâğa*'nın içeriği hakkında “iki tarafın (Şia ve Ehl-i Sünnet) kabul ettiği”³⁴⁰ bir eser ve “hutbelerinin çoğunluğu mütevatirdir”³⁴¹ demiş olsa da bu konu hakkında on birinci asra kadar bir sıkıntı olduğu malumdur.

Nehcu'l Belâğa'ya yazılan şerhlere atıf bulmak veya kaynak olarak zikir edilmesi hususunda da aynı sorun ile karşılaşmaktayız. İlk olarak adından bahsedilen *Nehcu'l Belâğa Şerhi* İbn Ebil Hadîd'in şerhi olmuştur, yedinci asrın son çeyreğinde Abdul Kerim İbn Tavus (ö:693/1293) eserinde³⁴² ondan bahsetmiştir. Dokuzuncu asrın

³³⁴ İblî, Ali bin İsa, *Keşf-u'l-Gumme fi Marifet-i'l-Eimme*, Benî Haşim, Tebriz 1381-1962, c:1 s:100, 133, 172...

³³⁵ Hafız Bursî, Receb bin Muhammed, *Meşarig-u'l-Envar-i'l-Yakin fi Esrari Emir-i'l-Mu'minin aleyhis selam*, E'lemî, Beyrut 1422-2001, s:37, 67...

³³⁶ Deylemî, Hasan bin Muhammed, *İrşad-u'l-Kulub ile's-Savab*, Şerif Radî, Kum 1412-1992, c:2 s:214, 216

³³⁷ Amilî Nebatî, Ali bin Muhammed bin Ali, es-*Sirat-u'l-Mustekim ila Mustehakk-i't-Takdim*, Mektebet-u'l-Heyderiyye, Necef 1384-1965, c:1 s:67, 77, 113...

³³⁸ Kef'emi, İbrahim bin Ali Amilî, *el-Misbah lil Kef'emi*, Dar-u'r-Radî, Kum 1405-1985, s:301,772

³³⁹ Hüseyin Musevî, Muhammed bin EbiTalib, *Tesliyet-u'l-Mucalis ve Ziyet-u'l-Mecalis*, Muesset-u'l-Mearif-i'l-İslamiyye, Kum 1418-1998, c:1 s:41, 43, 70...

³⁴⁰ Allame Meclisî, Muhammed Bağır bin Muhammed Takî, *Hakk-u'l-Yakin*, İntişarati İslamiyye, Tahran tarih yok, s: 117

³⁴¹ Allame Meclisî, Muhammed Bağır bin Muhammed Takî, *HakkulYakin*, s:119

³⁴² İbn Tavus, Abdul Kerim bin Ahmed, *Fereh-u'l-Gara fi Tayini Kabri Emir-i'l-Mu'minin Ali bin Ebi Talib aleyh-i's-selam Fi Necef*, Menşurati Radî, Kum Tarih yok, s:125

son çeyreğinde ise Amilî Nebatî'nin (ö:877/1472) *Es-Sirat-ul Mustekim* eserinde³⁴³ İbn Meysem'in (ö:679/1280) şerhi zikir olunmuştur. Bu da âlimlerin sadece *Nehcu'l Belâğa*'nın kendisi değil üzerine yazılan şerhleri de kaynak olarak göstermekten imtina ettikleri anlamına gelmektedir. Kaynak olarak beyan edilen ilk şerhin, Şii âlimlerin değil de Mutezili bir âlimin yazdığı eser olması, üzerinde düşünülmesi gereken bir mesele olmalıdır.

Nehcu'l Belâğa ile alakalı birçok eser kaleme alınmıştır bunları birkaç ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar: Mustedrekler³⁴⁴, Mesadirler³⁴⁵, Şerhler, *Nehcu'l Belâğa* içerisinde yer alan konulara ilişkin eserler³⁴⁶ ile *Nehcu'l Belâğa* şemsiyesi altında mütefarrık olarak katagorileştirebileceğimiz onlarca başlık daha.³⁴⁷ Bunların içerisinde en fazla önem verilen ise *Nehcu'l Belâğa* şerhleridir. Çünkü bu esere onlarca cildi bulan, onlarca şerh yazılmıştır. Allame Eminî'ye beyanına göre, onun zamanına kadar yetmişden fazla şerh yazılmıştır,³⁴⁸ Abduzzehra Hatib Hüseyini ise yaklaşık yüz doksan tane *Nehcu'l Belâğa*'ya ve hutbelerden bazılarında yazılan şerhlerin isimlerini zikretmiştir.³⁴⁹ *Nehcu'l Belâğa* kitabına şerh yazımı, Seyyid Radî'nin vefat ettiği asırdan başlamış ama hangi şerhin ilk yazılan şerh olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir.

4.1.2. *Nehcu'l Belâğa*'ya Yazılan Şerhler

Seyyid Radî (ö:406/1015): Bazılarına göre ilk olarak yazarın kendisi *Nehcu'l Belâğa*'ya şerh yazmıştır. Seyyid Radî *Nehcu'l Belâğa*'nın özellikle dilbilimi açısından

³⁴³ Amilî Nebatî, *es-Sirat-ul Mustekim*, c:1 s:167

³⁴⁴ Örneğin: Hüseyinî Celalî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Musnedu Nehcu'l Belâğa*, Mektebetu Allame Meclisî, Kum 1431-2010, Üç cilt

³⁴⁵ Örneğin: Hüseyinî Hatib, Seyyid Abduzzehra, *Mesadiru Nehcu'l Belâğa ve Esaniduhu*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1405-1985, Dört cilt

³⁴⁶ Örneğin: Murtaza, Mutahhari, *Fî Rihabi Nehcu'l Belâğa*, Ed-Dar-u'l-İslamiyye, Beyrut 1413-1992

³⁴⁷ Seyyid Sadık, Musevî, *Temamu Nehcu'l Belâğa Mimma Evredehu Şerif Radî En Eseri Mevlana'l-İmam Emir-u'l-Mu'minin Ali Bin Ebi Talib*, Muesset-u'l-E'lemiy Li'l-Matbuat, Beyrut 1424-2003, Üç cilt

³⁴⁸ Abdülhüseyin, Eminî, *el-Gadir Fi kitabi ve's-Sünneti ve'l-Edeb*, Muhammed Takî Vahidî, Şeyhul İslam Ali, Kitaphaneyi Buzurgi İslam, Tahran 1368-1989, c:7 s:297

³⁴⁹ Hüseyinî el-Hatib, *Mesadiru Nehcu'l Belâğa*, c:1 s:222-471

şerhini yapmıştır.³⁵⁰ **Seyyid Murtaza (ö:436/1044):** Bazılarına göre ise ilk olarak yazarın kardeşi Seyyid Murtaza Elem-u'l-Huda *Nehcu'l Belâğa*'yı şerhetmiştir. Özellikle Şıksıkiyye hutbesinin şerhi meşhurdur.³⁵¹ **Şerhu Nehcu'l Belâğa:** İmam Ahmed Bin Muhammed el-Vebrî (ö: 6. Asır), altıncı asrın önemli âlimlerinden biridir. Beyhakî ile aynı zaman diliminde yaşamıştır. Yazmış olduğu *Nehcu'l Belâğa* şerhi maalesef elimize ulaşamamıştır. Diğer *Nehcu'l Belâğa* şerhleri ondan bahsetmiş ve nakillerde bulunmuşlar. Örneğin Beyhakî "*Mearicu Nehcu'l Belâğa*" eserinde şöyle nakletmektedir: "*Haberini aldığım, eserini gördüğüm ama kendisini göremediğim kimse İmam Ahmed bin Muhammed Vebrî'dir. Onu "Şeyhi Celil" olarak yâd ediyorlar, o Nehcu'l Belâğa'nın zor yerlerini şerh ve tefsir etmiştir.*"³⁵²

A'lamu Nehcu'l Belâğa: Ali bin Nasir el-Hüseyinî el-Serhesî'ye aittir. Serhesî'nin vefat yılı tam olarak belli değildir ama Nişaburî Kunturî (ö:1286/1869) şöyle beyan etmektedir: "*A'lamu Nehcu'l Belâğa, Seyyid, Allame Ali bin Nasir'e aittir. O Nehcu'l Belâğa'nın yazarı olan Seyyid Radî ile aynı asırda yaşamıştır, O (A'lamu Nehcu'l Belâğa kitabı) Nehcu'l Belâğa'ya yazılan ilk şerhtir...*"³⁵³ Tahranî de (ö:1389/1969) Kunturî ile aynı görüştedir.³⁵⁴ Ama diğer âlimler onu hicri beşinci asrın değil altıncı asrın âlimlerinden saymaktadırlar. Bu eser günümüzde bir cilt olarak yayınlanmıştır.³⁵⁵

Şerhu Nehcu'l Belâğa: Bu eser altıncı asrın önemli âlim ve edebiyatçılarından biri olan, Tacu'l-İslam Seyyid Ziyauddin Ebu'r-Rıza Fezlullah bin Ali Ravendî'ye (ö:570/1174) aittir. Ravendî Necef'e yapmış olduğu yolculukta *Nehcu'l Belâğa*'nın asli nüshasını görmüş ve onun üzerinden bir nüsha yazdırmış ve bu yazdırma işi hicri

³⁵⁰ Tahranî, *ez-Zerî'a İlä Tesânîfi 'ş-Şîa*, c:14 s:139

³⁵¹ Tahranî, *ez-Zerî'a İlä Tesânîfi 'ş-Şîa*, c:14 s:139

³⁵² Zahiruddin Ebu'l-Hasan Ali bin Zeyd, Beyhagî, *Mearicu Nehcu'l Belâğa*, Mektebetu Ayetullah el-Uzma el-Mer'aşî el-Necefî, Kum 1404-1983, s:55

³⁵³ Seyyid E'caz Hüseyin Nişaburî, Kunturî, *Keşf-u'l-Hucub ve'l-Estar En Esma-i'l-Kutubi ve'l-Esfar*, Mektebetu Ayetullah el-Uzma Mer'aşî Necefî, Kum 1409-1988, s:53

³⁵⁴ Ağa Büzürg, Tahranî, *Tabakatu A'lam-u'ş-Şîa*, Daru İhyai Ulum-i'l-İslamî, Kum 1430-2009, s:132

³⁵⁵ Ali bin Nasir, Serhesî, *A'lamu Nehcu'l Belâğa*, Muesset-u't-Tabaetu ve'n-Neşr Vezaretu Segafetu ve'l-irşad-u'l-İslamî; Neşru Utarid, 1415-1994

511/1117 yılı Rebiyyul evvel ayında tamamlanmıştır. Ardından bu nüsha üzerinde açıklamalar yapmaya ve zor kelime ve cümlelerini şerh etmeye başlamıştır. Bu sebeple *Nehcu'l Belâğa*'ya yazılan ilk şerhler arasında zikredilir.³⁵⁶ Muhammed Sadık bin Muhammed Şef'î Yezdî 1132/1720 yılında, Ebu'l-Futuh Ahmed bin Ebî Abdillah Belku bin Ebu Talib Âbî'nin, Seyyid Fazlullah Ravendî'nin yazmış olduğu nüshanın üzerinden yazmış olduğu nüshayı yazmış ve Ravendî'nin şerh ve açıklamalarını eklemiştir.³⁵⁷

Mearicu Nehcu'l Belâğa: Bu eser Zahiruddin Ebu'l-Hasan Ali bin Ebu'l-Kasım Zeyd bin Muhammed el-Beyhakî'ye (ö:566/1170) aittir. Beyhakî bu eserin birinci cildini 9 Rebiyyul evvel 552/1157 yılında ve ikinci cildini ise 13 Cemadiyyul evvel 552/1157 yılında tamamlamıştır. Bu eser günümüzde iki cilt olarak yayınlanmıştır.³⁵⁸

Minhac-u'l-Bera'a Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa: Ebu'l-Hüseyin Kudbuddin Said bin Hibetullah er-Ravendî'ye aittir. Ravendî 573/1177 yılında vefat etmiştir. Kutbu Ravendî bu eserini Şaban ayının sonlarında 556/1161 yılında tamamlamıştır. Bu eser günümüzde üç cilt olarak yayınlanmıştır.³⁵⁹ Bu eser kendisinden sonra yazılan şerhler için de ilham kaynağı olmuş ve Kutbuddin Keyzerî "*Hekaik-u'l-Hakaik*"de, Ali bin Nasir "*A'lamu Nehcu'l Belâğa*"da ve İbn Ebu'l-Hadîd yazmış olduğu "*Şerhu Nehcu'l Belâğa*" kitabında bu eserden söz etmiş ve onun görüşlerine de değinmişlerdir.

Hedaik-u'l-Hekaik Fî Şerhi Nehcu'l Belâğa: Kudbuddin Ebu'l-Hüseyin Muhammed bin Hüseyin el-Keyzerî'ye aittir. Keyzerî'nin vefat yılı tam olarak belli olmamakta ama *Nehcu'l Belâğa* şerhini Şaban ayının sonlarında 576/1180 yılında

³⁵⁶ Tahranî, *ez-Zerî'a İlâ Tesânîfi 'ş-Şîa*, c:14 s:143

³⁵⁷ Mahmud, Mer'aşî Necefi, *Fifristi Nushehayi Hattiyi Kitaphaneyi Buzurgi Hz. Ayetullah el-Uzma Mer'aşî Necefi*, Kitaphaneyi Buzurgi Ayetullah el-Uzma Mer'aşî Necefi, Kum 1379-2000, c:1 s:302 273 nolu nüsha

³⁵⁸ Zahiruddin Ebu'l-Hasan Ali bin Ebu'l-Kasım Zeyd bin Muhammed, Beyhakî, *Mearicu Nehcu'l Belâğa*, Bostani kitap İntişarati defteri tebliğati İslamihozeyi ilmiyyeyi Kum, Kum 1422-2001

³⁵⁹ Kudbuddin Said bin Hibetullah, Ravendî, *Minhac-u'l-Bera'a fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Mektebetu Ayetullah el-Maraşî el-Amme, Kum 1406-1985

tamamladığı bilinmektedir.³⁶⁰ Bu eser günümüzde iki cilt olarak yayınlanmıştır.³⁶¹

Şerhu Nehcu'l Belâğa: Efzaluddin Hasan bin Ali bin Ahmed el-Mahabadî'nin eseridir.

Mahabadî 585/1189 yılında vefat etmiştir. Onun bu eseri de maalesef elimize

ulaşamamıştır.³⁶² **Şerhu Nehcu'l Belâğa:** İzzuddin Abdulhamid bin Muhammed İbn

Ebu'l-Hadîd'e aittir. İbn Ebu'l-Hadîd 656/1258 yılında vefat etmiştir. Kendisi Mutezili

bir âlimdi. Bu eser günümüzde yirmi tek cilt ve on ciltte toplanan yirmi cilt olarak

yayınlanmıştır.³⁶³

Misbah-us Salikîn (Şerhu Nehcu'l Belâğa): Kemaluddin Meysem bin Ali bin

Meysem el-Behranî'ye aittir. Behranî 679/1280 yılında vefat etmiştir. Bu eser bazı

kaynaklarda "*Misbah-u's-Salikîn*" olarak nakledilmiştir, eser günümüzde beş cilt olarak

yayınlanmıştır.³⁶⁴ Bu eser genel olarak kelim ve felsefe ağırlıklı bir şerhtir. Daha sonra

yazar bu eserini özetleyerek "*İhtiyar-u Misbah-u's-Salikîn*" adında ikinci eserini

yazmıştır. Bu eser günümüzde bir cilt olarak yayınlanmıştır.³⁶⁵ **Muhteseru Nehcu'l**

Belâğa: Allame Cemaluddin Ebu Mansur Hasan bin Yusuf bin Mutahhar Hillî'nin

eseridir. Allame Hillî olarak meşhur olan kitabın yazarı 726/1326 yılında vefat etmiştir.

Allame Hillî "*Hulasat-u'l-Egval Fi Marifet-i'r-Rical*" isimli kitabında kendi

eserlerinden biri olarak "*Muhtasaru Necul Belağa*" kitabını zikretmektedir.³⁶⁶ Âgâ

Büzürg-i Tahrânî bazı nüshalarda kitabın isminin "*el-Hulasa*" bazılarında ise

"*Muhtasar-Şerhu Nehcu'l Belâğa*" olduğunu belirtmektedir.³⁶⁷ Kunturî ise *Kesf-u'l-*

³⁶⁰ Kummî, *el-Kunna ve'l-Elgab*, c:3 s:74

³⁶¹ Kudbuddin Ebu'l-Hüseyin Muhammed bin Hüseyin, el-Keyzerî, *Hedaik-u'l-Hekaik Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, İtimad, Kum 1416-1995

³⁶² Tahrânî, *ez-Zerî'a İlä Tesânîfi 'ş-Şîa*, c:8 s:245

³⁶³ İzzuddin Abdulhamid bin Muhammed, İbn Ebu'l Hadîd, *Şerhu Nehcu'l Belâğa*, Dar-u'l-Kitab-u'l-Arabî, Bağdat 1428-2007

³⁶⁴ Kemaluddin Meysem bin Ali bin Meysem, el-Behranî, *Şerhu Nehcu'l Belâğa*, Dar-u's-Sakaleyn, Beyrut 1420-1999

³⁶⁵ İzzuddin Abdulhamid bin Muhammed, İbn Ebu'l Hadîd, *İhtiyaru Misbah-u's-Salikîn Min Kelami Mevlana Emîr-u'l-Mu'minîn Ali bin Ebitalib*, Mecme-u'l-Buhus-i'l-İslamiyye, Meşhed 1408-1987

³⁶⁶ Ebu Mansur Hasan bin Yusuf bin Mutahhar, Allame Hillî, *Hulasat-u'l-Egval Fi Marifet-i'r-Rical*, Neşr-u'l-Fagahe, Kum 1388-1968, s:112

³⁶⁷ Tahrânî, *ez-Zerî'a İlä Tesânîfi 'ş-Şîa*, c:14 s:124

Hucub'da, Allame Hillî'nin İbni Meyssem'in *Nehcu'l Belâğa* şerhini özetlediğini beyan etmektedir.³⁶⁸

Dibac-u'l-Vazî Fi'l-Keşfi En Esrari Kelam-i'l-Vasî: Ebu'l-Hüseyn Yahya bin Hamza bin Ali el-Hüseynî'nin eseridir. Zeydi Şiilerden olan el-Hüseynî 749/1348 yılında vefat etmiştir. Bu eser günümüzde altı cilt olarak yayınlanmıştır.³⁶⁹ ***Şerhu Nehcu'l Belâğa:*** İbni Etayigî olarak bilinen Kemaluddin Abdurrahman bin Muhammed bin İbrahim Etayigî'nin yazmış olduğu eserlerden biridir.³⁷⁰ Yazarın vefat yılı tam olarak bilinmemekte ama yazdığı eserleri hicri 732/1332 ile 788/1386 yılları arasında yazdığı bilinmektedir.³⁷¹ İbni Etayigî bu eserin üçüncü cildini 786/1384 yılında tamamlamıştır. Yazar eserini İbni Meyssem'in, İbn Ebu'l-Hadîd'in ve Kutbuddin Keyderî'nin şerhlerinden derlemiş ve İbn Ebu'l-Hadîd'in bazı sözlerini eleştirmiştir. İbni Etayigî'nin eserinden sadece birinci ve üçüncü cildi elimize ulaşmıştır, ikinci ve dördüncü cildine henüz ulaşılmış değildir. Mevcut iki cilt ise İran'da *Nehcu'l Belâğa* vakfi tarafından incelenerek basıma hazır hale getirilmektedir.

Menhec-ul Fesahe: Kendini “*İlahî Erdebilî*” olarak lakaplandıran Kemaluddin Hüseyin bin Şerefuddin Abdulkhak Erdebilî'nin eseridir. Yazarın vefat yılında ihtilaf vardır örneğin Kunturî 904/1498 yılında vefat ettiğini belirtirken³⁷² genel görüş 950/1543 yılında vefat ettiği yönündedir.³⁷³ İlahî Erdebilî'nin *Nehcu'l Belâğa* üzerine dört tane kitabı vardır. ***Şerhu Kebir Nehcu'l Belâğa:*** İlahî Erdebilî bu kitabın adını “*Menhec-u'l-Fesahe Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*” koymuş ve bu eserini Şah İsmail Safevî'ye ithafen yazmıştır. Şuana kadar bu eserden bir nüsha bulunamamıştır,

³⁶⁸ Kunturî, *Keşf-u'l-Hucub ve'l-Estar En Esmâ-i'l-Kutubi ve'l-Esfar*, s:496

³⁶⁹ Ebu'l-Hüseyn Yahya bin Hamza bin Ali, el-Hüseynî, *Dibac-u'l-Vazî Fi'l-Keşfi En Esrari Kelam-i'l-Vasî*, Muesset-u'l-İmam Zeyd bin Ali es-Sakafiyye, Yemen 1424-2003

³⁷⁰ Tahranî, *ez-Zerî'a İlâ Tesânîfi'ş-Şîa*, c:14 s:259

³⁷¹ Tahranî, *ez-Zerî'a İlâ Tesânîfi'ş-Şîa*, c:3 s:356

³⁷² Kunturî, *Keşf-u'l-Hucub ve'l-Estar*, s:178

³⁷³ Safevî, Sam Mirza, *Tohfeyi Samî Haşiye*, İlmî, Tahran, c:1 s:78

fihristlerde yer alan *Menhec-u'l-Fesahe-İlahî Erdebilî* isimli eserler bu eserin özetlenmişidir aslı nüshası değildir.³⁷⁴

Nehcul Fesahe: İlahî Erdebilî *Nehcul Fesahe* veya *Muntehab* (seçme) *Menhec-u'l-Fesahe* eserini, Şerhi kebirden sonra kaleme almıştır. İnsanların *Menhec-u'l-Fesahe* kitabını uzunluğu sebebi ile okuyamadıklarını fark edince Safevi padişahı Şah Tahmasb adına onu özetleyerek “*Nehc-u'l-Fesahe*” olarak adlandırmıştır. Bu eserden birçok nüsha elimize ulaşmıştır ayrıca bu eser Farsça olmakta ve henüz yeni baskısı yapılmamıştır. ***Nehcu'l Belâğa Tercümesi:*** İlahî Erdebilî *Nehcül Belağa*'yı sade bir Farsça ile tercüme etmiştir ve bu eser *Nehcu'l Belâğa*'ya yazılan ilk Farsça tercüme olarak da zikredilmektedir. Bu eserin taşbaskı hali yayınlanmıştır.

Menhec-u'l-Fesahe'nin Kinaye ve İstiarelerinin Şerhi: İlahî Erdebilî bu eserini Saffar Meşhedî Tusî olarak tanınan Seyyid Celaluddin Ahmed'in isteği üzerine kaleme almıştır. *Menhec-u'l-Fesahe* kitabında ele aldığı kinaye ve benzetmelerin şerhini ve tefsirini yapmıştır. Bu kitabın ilk bölümünden bir nüsha İran'da “Meclisi Şurayi İslami” kütüphanesinde bulunmaktadır.³⁷⁵

Tenbih-u'l-Ğafilin: Molla Fethullah bin Şükrullah Şerif Kaşanî'ye ait bir eserdir. Yazar 988/1580 yılında vefat etmiştir. Bu eser *Nehcu'l Belâğa*'nın Farsça tercümesi ve aynı zamanda şerhidir. Genel olarak *Nehcu'l Belâğa*'yı edebi ve dil bilimi açısından incelemiştir. Bu eser İlahî Erdebilî'nin eserine çok benzemektedir. Bu eserin günümüzde iki ciltlik ve üç ciltlik olmak üzere iki çeşit baskısı yapılmıştır.³⁷⁶ ***Minhac-u'l-Vilaye Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa:*** Molla Abdalbaki Sufi Tebrizî'nin eseridir. Tebrizî 1039/1629 yılında vefat etmiştir. Bu eser genel olarak konu bazlı bir şerh kitabıdır,

³⁷⁴ İsfahanî, *Riyaz-u'l-Ulema*, c:2 s:102

³⁷⁵ Mahmud, Nezarî, *Fihristi Nusshayi Hattiyi Kitaphaneyi Meclisi Şurayi İslami*, Kitaphane, Muze ve Merkezi Esnadi meclisi Şurayi İslami, Tahran 1393-2014, c:26 s:161

³⁷⁶ Fethullah, Kaşanî, *Tenbih-u'l-Ğafilin Ve Tezkiret-u'l-Arifin (Şerhu Nehcu'l Belâğa)*, Peyami Hak, Tahran 1378-1958 (İki Cilt)

yazar *Nehcu'l Belâğa*'nın hutbelerini on iki bölüme ayırmıştır. Bu eser günümüzde iki cilt olarak yayınlanmıştır.³⁷⁷

Hedaig-u'l-Hekaik Fi Şerhi Kelimati Kalamullah-i'n-Natig: Seyyid Alauddin Muhammed Gulistane İsfehanî'nin eseridir. Yazar 1110/1698 yılında vefat etmiştir. Yazarın “*Behec-u'l-Hedaig*” adında *Nehcu'l Belâğa* üzerine bir başka kitabı daha vardır bu eseri özet ama kâmil bir şerhtir, özellikle *Nehcu'l Belâğa*'nın zor kelimelerini açıklamıştır.³⁷⁸ Ancak *Hedaig-u'l-Hekaik* kitabı geniş kapsamlı ama eksik bir şerhtir ki sadece 13. hutbeye kadar şerh yapılmıştır ve bu eserden sadece üç cilt elimize ulaşabilmiştir,³⁷⁹ geriye kalan ciltlerin durumu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Yazar bu eserinde her ne kadar edebi konulara değinse de bu eserin en önemli özelliği hadis ve rivayet ağırlıklı ve imamet konusunu geniş çaplı ele alan bir şerh oluşudur. Yazar ayrıca *Nehcu'l Belâğa*'nın “*Hammam Hutbesi'ne*” ayrı bir şerh de yazmıştır.³⁸⁰

Şerhi Nevvab Lahicî: Molla Muhammed Bagir bin Muhammed Nevvab Lahicî İsfehanî'nin eseridir.³⁸¹ Yazar on üçüncü asrın önde gelen âlim ve müfessirlerindedir. *Nehcu'l Belâğa* şerhinin birinci cildini hicri 1225/1810 yılında ikinci cildini ise 1226/1811 yılında tamamlamıştır. Yazar bu eserini Gacar şahlarından Fetheli Şah'a ithafen yazmıştır.³⁸² ***Miftah-u's-Seade Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa:*** Seyyid Muhammed Taki Negevi'nin eseridir. Negevî 1308/1890 yılında vefat etmiştir. Bu eser günümüzde 18 cilt olarak yayınlanmıştır.³⁸³

Minhac-u'l-Bera'a Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa: Mirza Habibullah el-Haşimi el-Hoi'nin eseridir. Hoi 1324/1906 yılında vefat etmiştir. Yazar vefat ettiğinde bu kitabını

³⁷⁷ Molla Abdalbaki Sufi, Tebrizi, *Minhac-u'l-Vilaye Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Defteri Neşri Mirası Mektub, Tahran 1378-1958

³⁷⁸ Tahranî, *ez-Zerî'a İlâ Tesânîfi 'ş-Şîa*, c:3 s:161, c:14 s:145

³⁷⁹ Tahranî, *ez-Zerî'a İlâ Tesânîfi 'ş-Şîa*, c:6 s:284, c:14 s:145

³⁸⁰ Tahranî, *ez-Zerî'a İlâ Tesânîfi 'ş-Şîa*, c:14 s:145

³⁸¹ Şeyh Abbas, Kummî, *el-Fevaid-u'r-Razeviyye Fi Ehvali Ulema-i'l-Mezheb-i'l-Caferiyye*, Bostani Kitab, Kum 1385-1965, c:1 s:112

³⁸² Muhammed Bagir bin Muhammed, Lahicî İsfehanî, *Şerhu Nehcu'l Belâğa*, Mirasi Mektubi Stadi Buzurgdaşti Sali Emir-u'l-Mu'minin Ali, Tahran 1379-2000

³⁸³ Seyyid Muhammed Takî, Negevî, *Miftahu-u's-Seade Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Gain, Tahran 1383-1963

tamamlayamamış ve 228. hutbenin sonuna kadar yazabilmiştir ki günümüzde 14 cilt olarak yayınlanmıştır.³⁸⁴ Daha sonra Ayetullah Hasanzade Amulî ve Muhakkik Muhammed Bagir Kemereî tarafından eser aynı sistem ve metot ile tamamlanmış ve eserin cilt sayısı 21 olmuştur.³⁸⁵ Hoî eserinin başlangıcında Ravendî, İbn Ebu'l-Hadîd ve İbni Meyssemîn şerhlerine atıflarda bulunmuş ve onların eksiklerine değinmiştir.

Behec-u's-Sabağa Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa: Şeyh Muhammed Takî Tusterî'nin eseridir. Tusterî 1374/1954 yılında vefat etmiştir. Bu eserin en önemli özellikleri arasında yazarın Seyyid Radî'ye yönettiği eleştirileri zikretmek yerinde olacaktır. Bu metot belki de bu güne kadar *Nehcu'l Belâğa* şerhleri arasında ilk ve tek sayılabilecek bir özelliktir. Yazar eserinde en iyi şerhler olarak İbn Ebu'l-Hadîd, İbni Meyssem ve Hoî'yi örnek verir ama onlara da bazı eleştiriler yapmaktan geri kalmaz. Geleneksel olan hutbe ardından mektuplar ve ardından kelimatı kısarı şerh etmek yerine, yazar konularına göre sıralama yaparak şerh etmiştir. Bu eser günümüzde 14 cilt olarak yayınlanmıştır.³⁸⁶

Buraya kadar zikrettiğimiz şerhlerden başka da şerhler olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir ama kronolojik olarak ve önemlerine göre seçerek bir sıralama yapmak istedik. Buraya kadar zikrettiğimiz ve zikretmediğimiz şerhlerin ortak noktaları kitap içerisinde naklolunan hutbe ve hadisler için senet araştırması yapmamış olmalarıdır. Bu zikrettiğimiz şerhlerden sadece biri Zeydi ve biri Mutezili mezhebe mensup kimselerin yazdıkları şerhlerdir geriye kalan şerhler ise İsna Aşeri Şiiilerin yazdıkları şerhlerdir.

Nehcu'l Belâğa'nın diğer Şii gruplar arasındaki yerine baktığımız zaman ilginç bir tablo ile karşılaşmaktayız. Zeydiler arasında ilk olarak *Nehcu'l Belâğa* şerhinin hicri sekizinci asrın ilk yarısında vefat eden Yahya bin Hamza bin Ali el-Hüseynî'nin yazmış

³⁸⁴ Mirza Habibullah Haşimî, Hoî, *Minhac-u'l-Beraa Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Mektebetul İslamiyye bi'Tahrân, Tahrân

³⁸⁵ Hoî, Mirza Habibullah Haşimî, *Minhac-u'l-Beraa Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Daru İhya-u't-Turasi-i'l-Arabî, Beyrut 1424-2003

³⁸⁶ Şeyh Muhammed Takî, Tusterî, *Behec-u's-Sabağa Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Daru Emir Kebir Li'n-Neşr, Tahrân 1418-1997

olduğu “*ed-Diybac-u'l-Vadî fil Keşfi en Esrari Kelam-i'l-Vasî*”³⁸⁷ eserini görmekteyiz. Bazıları ilk olarak *Nehcu'l Belâğa*'nın hicri altıncı veya yedinci asırda Yemen'e gittiği ve orada Zeydi âlimler arasında okunduğunu beyan etseler de *Nehcu'l Belâğa* üzerine o asırlarda yazılan eserler görülmemektedir. Bu durum bize sekizinci asrın ilk yarısına kadar *Nehcu'l Belâğa*'nın Zeydiler arasında çok da kabul görmediğini göstermektedir.

Bu eserin ardından *Nehcu'l Belâğa* üzerine Zeydiler tarafından yazılan bir başka kitapta elimize ulaşmamıştır. Buradan anlaşılan şudur ki Hz. Ali'nin imameti İsna Aşerîler ile Zeydiler arasında müşterek inanç olsa da, *Nehcu'l Belâğa*'nın içeriği itibari ile Zeydiler arasında çok da kabul görmediğidir. Diğer bir Şii gurup olan İsmaililer arasında *Nehcu'l Belâğa*'nın konumunu anlamak, batınlık ve cemaat yapıları sebebi ile çok da kolay olamasa gerek. Özellikle onların yazılı kaynaklarına ulaşmanın zorluğunu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Ama son yıllarda Londra'da kurulan “**İsmaili araştırma merkezi**” ve İsmaililerin asli kaynaklarından bazılarının bu merkez tarafından yayınlanması bu alanda ki sıkıntıları bir nebze azaltmış bulunmaktadır.³⁸⁸ Ama bununla birlikte henüz İsmaililere ait elyazması eserlere İran, Afganistan, Tacikistan ve Orta Asya'da ulaşılmış değildir, bu sebeple İsmaililerin *Nehcu'l Belâğa* üzerine çalışmaları hakkında söz söylemek tam olarak mümkün değildir.

İsmaili kütüphanelerin tam olarak araştırılması yâda en azından Fatimiler zamanında ki İran'ın Alamut ve Mısır'daki kütüphaneleri hakkında tam bilgi sahibi olmanın zorluğu bu alandaki araştırmanın da zorluğunu aşikâr edecektir. Ama İsmaililerden *Nehcu'l Belâğa* üzerine bir tercüme veya şerhin meşhur olmadığını söylemek zor değildir. *Nehcu'l Belâğa*'nın meşhur şerhleri İsna Eşeri Şiiler veya Muteziler tarafından kaleme alınmıştır. Son yıllarda *Nehcu'l Belâğa* üzerine İsmaililer tarafından bir ilginin oluştuğunu söylemek mümkündür. İsmaililerin bu kitabı kendileri

³⁸⁷ Ali el-Hüseynî, Ebu'l-Hüseyn Yahya bin Hamza, *ed-Dibac-u'l-Vadî fil Keşfi en Esrari Kelam-i'l-Vasî*, Muessetul İmam Zeyd bin Ali es-Sekafê, Yemen 2003

³⁸⁸ Bu alanda daha fazla bilgi için, Walker, P.E., 2004. Institute of Ismaili Studies. *Encyclopaedia iranica*, 13. Adresine başvurulabilir.

tarafından kaleme alınan İslami bir eser olarak batılılara tanıtma gayreti içerisinde oldukları dikkatlerden kaçmamaktadır.

İsmaili araştırma merkezi yıllardır İsmaili mezhep olan Rıza Şah Kazimî'ye bu eserin İngilizce tercümesinin yapılabilmesi için istekte bulunmaktadırlar. Şah Kazimî *Nehcu'l Belâğa*'nın tanıtılması hususunda özel bir çaba sarf etmekte ve eserlerinde sıkça *Nehcu'l Belâğa*'dan söz etmektedir. Şah Kazimî İngilizce yazmış olduğu “*Adalet ve zikir: İmam Ali'nin Maneviyatına Mukaddime*” isimli kitabında Hz. Ali'nin Malik Eşter'e yazmış olduğu mektupta adaletin anlamı üzerine uzunca bahsetmiştir.³⁸⁹ Ayrıca *Nehcu'l Belâğa*'nın birinci hutbesi ile Hz. Ali'nin Malik Eşter'e mektubunu dikkatle tercüme etmiştir.³⁹⁰ İsmaililerin *Nehcu'l Belâğa*'ya yöneldiklerini en güzel şekilde gösteren eserlerden birisi ise İsmaili yazarlar tarafından kaleme alınan makaleler olmuştur.

2006 yılında “*İslam'da Adaletin Mukaddes Vakıfları (Yapıları): İmam Ali'nin Öğretileri*” yayınlanmıştır.³⁹¹ Bu makalelerde *Nehcu'l Belâğa* kitabı Hz. Ali'nin görüşlerini belirten kaynak olarak tanıtılmaktadır. Rıza Şah Kazimî'yi de bu eserde İmam Ali'nin Malik Eşter'e mektubunda adalet isimli bir makale yayınlamıştır.³⁹² Chicago üniversitesi yakın doğu araştırmaları merkezi hocalarından Dr. Tahire Kutbuddin her ne kadar direk olarak İsmaili kuruluşlar ile irtibatı olmasa da, şahsen İsmaililerle ilgilenen bir araştırmacı olarak, Hz. Ali'nin sözleri ve *Nehcu'l Belâğa* üzerine birçok eser kaleme almıştır. Yıllarca akademik çalışmalarında Hz. Ali'nin sözlerini ihya etmek için çaba

³⁸⁹ Shah-Kazemi, R., 2007. *Justice and remembrance: Introducing the spirituality of Imam Ali*. IB Tauris, 73-114 S.

³⁹⁰ Shah-Kazemi, R., 2007. *Justice and remembrance: Introducing the spirituality of Imam Ali*. IB Tauris, 208-235 S.

³⁹¹ Lakhani, M.A. ed., 2006. *The Sacred Foundations Of Justice In Islam: The Teachings of Ali Ibn Abi Talib*. World Wisdom.

³⁹² Lakhani, M.A. ed., 2006. *The Sacred Foundations Of Justice In Islam: The Teachings of Ali Ibn Abi Talib*. World Wisdom, 61-108 S.

serf etmiş³⁹³ diğer taraftan Arap edebiyatının en güzel örneklerinden biri olarak *Nehcu'l Belâğa*'nın edebi yönünü tanıtmak için çabalamıştır.³⁹⁴

Sonuç itibari ile son yıllara kadar *Nehcu'l Belâğa*'nın İsmaililer arasında bir yere ve itibara sahip olmadığı anlaşılmaktadır. İsmaililerin son yıllardaki bu çalışmalarından akademik çevrelere, Müslümanlar arasında en eski edebi kaynaklardan birine sahip olduklarını kanıtlama gayreti içerisinde olduklarını anlamaktayız. Avrupa'da yaşamaları hasebi ile *Nehcu'l Belâğa*'da yer alan "adalet ve bir arada yaşama" kavramlarını kullanarak dünyada barış yanlısı bir ideolojiye sahip olduklarını gösterme çabasında oldukları anlaşılmaktadır.

Ehl-i Sünnet arasında ise *Nehcu'l Belâğa*'nın son yıllara kadar bir ehemmiyet ve itibara sahip olmadığı ve hatta içerisindeki siyasi ve tarihi sözler hasebi ile aidiyetinde bile şüphe edildiği bilinmektedir. Ama son yıllarda iki Ehl-i Sünnet âliminin *Nehcu'l Belâğa* ile ilgilendiğini görmekteyiz. Onlardan biri Subhi es-Salih *Nehcu'l Belâğa*'yı yeniden tahkik ederek neşretmiş³⁹⁵ ve diğeri Muhammed Abduh *Nehcu'l Belâğa* eserini şerh etmiştir.³⁹⁶ Asırlarca itina olunmayan bir kitaba son yıllarda itibar edilmesi sadece eserin edebi boyutundan olmasa gerek, en azından tarihi ve edebi değeri yüksek olan bu eserin artık göz ardı edilmediğini söylemek yanlış olmaz umarım.

4.2.1. Şia'da İmamet ve Hilafet Meselesi

³⁹³ Qutbuddin, T., 2013. *A Treasury of Virtues: Sayings, Sermons, and Teachings of Ali, with the One Hundred Proverbs, Attributed to Al-Jahiz*. NYU Press; Dustur Ma'alim al-Hikam, and مائة كلمة Mi'at Kalimah, sermons and sayings of Ali ibn Abi Talib, compiled by Quda'i and Jahiz, critical editions by Tahira Qutbuddin

³⁹⁴ Örnek olarak: bkz. LAS ENSEÑANZAS, E.L.C.E., DEL CORÁN, I.S.L.Á.M.I.C.A.S., LAS TRADICIONES, O.R.A.L.E.S. and DE LA ARABIA, S.L.N., 2012. THE SERMONS OF 'ALI IBN ABI TALIB: AT THE CONFLUENCE OF THE CORE ISLAMIC TEACHINGS OF THE QUR'AN AND THE ORAL, NATURE-BASED CULTURAL ETHOS OF SEVENTH CENTURY ARABIA1. *ANUARIO DE ESTUDIOS MEDIEVALES*, 42(1), pp.201-228.

³⁹⁵ İbrahim Hatipoğlu, *Subhi es-Salih*, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, c:37, s:453

³⁹⁶ M. Sait Özervarlı, *Muhammed Abduh*, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2005, c:30, s:486

Şii inancına göre Hz. Peygamber kendisinden sonra Hz. Ali'yi halife ve imam olarak beyan etmiş ve ona itaati farz kılmıştır. Konu ile ilgili en önemli olaylardan biri Gadir Hum meselesidir. Olay Şii kaynaklarda şöyle nakledilir: “Hz. Peygamber veda haccından dönerken Gadir Hum denilen yere geldiğinde şu ayet nazil olmuştur: “Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer (bu görevi) yapmayacak olursan, Onun elçiliğini tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır.”³⁹⁷ Bu emir üzerine Hz. Peygamber insanları bir araya toplayarak önce onlardan yapmış olduğu peygamberlik görevi hakkında ikrar almış ve ardından Hz. Ali'nin elinden tutup havaya kaldırarak şöyle buyurmuştur: “Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır. Allah'im Onu seveni sende sev, Ona düşman olana sen düşman ol, Ona yardım edene sen yardım et, Ona düşmanlık güdene sen düşman ol.”³⁹⁸ Buradaki “Mevla” kelimesi Şiiler arasında “önder ve lider” olarak kabul görmekte ve Hz. Ali Allah'ın emri ve ataması ile Hz. Peygamberin halifesi ve imam olarak kabul görmektedir.

Bazı Şii kaynaklarda Hz. Peygamber kendinden sonraki halifelerin isimlerini beyan etmiştir örneğin: “Allah benden sonrası için on iki vasi seçmiştir onların birincisi ve en hayırlısı Ali'dir...”³⁹⁹ Hz. Caferi Sadık'tan naklolunan rivayette ise şöyle beyan olunmaktadır: “...Gerçekten de Hz. Ali, Allah'ın itaatini farz kıldığı imamdır...”⁴⁰⁰ Bu gibi haberler Şii kaynaklarda çok fazladır, hal böyle olunca Hz. Peygamberden sonra hilafet makamı Şii düşünceye göre Hz. Ali'ye ait olmakta ve ilk üç halife Hz. Ali'nin hakkını gasp etmiş sayılmaktadır.⁴⁰¹ *Nehcu-l Belâğa*'da bu konuya fazlasıyla delil bulmak mümkündür.

³⁹⁷ Maide:67

³⁹⁸ Kuleynî, *el-Kafî*, c:1 s:295

³⁹⁹ Hilalî, *Esrarı Âli Muhammed*, s: 175, 186

⁴⁰⁰ Kuleynî, *el-Kafî*, c:1 s:186

⁴⁰¹ Sakafî, İbrahim bin Muhammed bin Said bin Hilal, *el-Ğarat*, c:2 s:860

4.2.2. Şia'nın İmamet ve Hilafet Tartışmalarında *Nehcu'l Belâğa*'nın Yeri

İsna Aşeri Şia'sının fikri ve itikadi gelişiminde *Nehcu'l Belâğa* kitabının ne gibi tesirleri olmuştur? Sorusuna cevap verebilmek için öncelikle İsna Aşeri Şiasını diğer mezheplerden ayıran en belirgin özelliklere bakmamız gerekmektedir. Ama şunu da unutmamak gerekir ki kitabın yazıldığı beşinci yüzyılın başında Şii inanç sistemi zaten şekillenmiş durumdaydı. Bu takdirde Şii inanç sistemine tesirinden daha fazla bu inanç sistemine teyit ve onay bakımından ne gibi tesirleri olmuştur sorusuna cevap aramak daha doğru olacaktır.

Bir önceki başlıkta değinildiği üzere Şii inanç sisteminin bel kemiği imamet inancıdır, bu inanca göre Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali imam ve halifedir bu konunun *Nehcu'l Belâğa*'da en bariz örneği “Şıkşikiyye” adıyla meşhur olan hutbedir. Bu hutbeye devenin ağzından gelen köpük anlamında Şıkşikiyye denilmesinin sebebi, hutbenin sonunda verilen bir yazı üzerine, Hz. Ali'nin hutbenin devamını okumaması ve İbni Abbas'ın ısrarı üzerine “*Ey Abbas'ın oğlu bu bir Şıkşıkaydı geldi ve gitti*” sözüdür. Bu hutbede halife seçimi, ilk üç halife dönemi ve Hz. Ali'nin yalnızlığı gibi konulara değinildiğinden dolayı bu hutbe halk arasında “Hz. Ali'nin yürek sözü”, “Hz. Ali'nin dertlerini dile getirdiği hutbe” olarak bilinmektedir. *Nehcu'l Belâğa*'nın Şiilik üzerindeki tesirlerine en bariz örneklerden biri olması sebebiyle hutbenin halifeler ile ilgili kısmına ileride değinmeyi uygun görmekteyiz.

4.2.3. Şıkşikiyye Hutbesi

Seyyid Radî bu hutbeyi şu şekilde nakleder: “*(Birinci Halifenin Dönemi)* Andolsun Allah'a ki Ebu Kuhafe'nin oğlu⁴⁰², onu (hilafeti) bir gömlek gibi giyindi; oysa daha iyi bilirdi o, ben hilâfete nispetle değirmen taşının mili gibiydim; hilâfet benim

⁴⁰² Bazı nüshalarda “Fulanun” yani filan adam şeklinde yazılmış ve alta açıklama kısmında isim verilmiş bazı nüshalarda ise direk olarak “Ebu Kuhafe'nin oğlu” olarak yazılmıştır.

çevremde dönerdi; sel benden akardı; hiçbir kuş, uçtuğum yere uçamazdı. Hilâfetle arama bir perde çektim; onu koltuğumdan silkip attım. Düşündüm; kesilmiş elimle hamle mi edeyim; yoksa bu kapkaranlık körlüğe sabır mı edeyim? Hem de öylesine bir körlük ki ihtiyarları tamamıyla yıpratır; çocuğu kocaltır; inanan da Rabbine ulaşınca dek bu zulmette zahmet çeker.

Gördüm ki sabretmek daha doğru; sabrettim; ettim ama gözümde diken vardı, boğazımda kemik vardı; mirasımın yağmalandığını görüyordum. Birincisi, kendinden sonra onu falana verip gitti. Sonra A'shâ'nın şu beytini okudular: "Bugün deveye binmişim; yolculuk zahmetine düşmüşüm; Câbir'in kardeşi Hayyanla bulunduğum günle bu günüm kıyaslanır mı hiç?" Ne de şaşılacak şey ki yaşarken halkın kendisini bırakmasını teklif ederdi; ölümünden sonra yerine öbürünün geçmesini sağladı. Bu iki kişi hilâfeti, devenin iki memesi gibi aralarında paylaştılar.

(İkinci Halifenin Dönemi) O, hilâfeti, düz ve düzgün olmayan çorak bir yere attı; sözü sertti, insanı yaralardı; onunla buluşup görüşeni incitirdi. Meselelerde şüphesi çoktu; özür getirmesinin sayısı yoktu. Onunla konuşan, arkadaşlık eden, serkeş bir deveye binmişe benzerdi; burnuna geçen yularını çekse burnu yırtılır, yaralanırdı; bıraksa üstündekini helâk olma çukuruna götürür, atardı.

Allah'ın bekasına andolsun, halk, onun zamanında ne edeceğini şaşırды; yoldan çıktı; renkten renge boyandı; oradan oraya yeldi durdu. Uzun bir zaman, çetin mihnetlere düştüm; sabrettim; derken o da yoluna düzüldü; halîfeliği bir topluluğa bıraktı ki ben de bunların biriyim sanıldı. Allah'ım, sana sığınırım; ne de danışma topluluğuydu bu. Onlardan benim hakkımda, birincisiyle ne vakit bir şüpheye düşen oldu ki bu çeşit kişilere katıldım ben? Fakat inerlerken onlarla indim; uçarlarken onlarla uçtum; inişte, yokuşta onlarla beraber oldum. İçlerinden biri, hasedinden gerçekten saptı; öbürü, damadı olduğundan ona uydu, benden yüz çevirdi; öbürleri de öyle işler ettiler ki anmak bile çirkin.

(Üçüncü Halifenin Dönemi) Derken kavmin üçüncüsü kalktı; hem de bir halde ki iki yanı da yelle dolmuştu; işi gücü, yediğini çıkaracak yerle yiyeceği yer arasında gidip gelmekti. Onunla beraber babasının oğulları da işe giriştiler; Allah malını ilkbaharda devenin otları, çayıru çimeni yiyip sömürmesi gibi yediler, sömürdüler. Sonunda onun da ipi çözüldü; hareketi tezce yaralanıp öldürülmesine sebep oldu, karnının dolgunluğu onu bu hale getirdi; işini tamamladı gitti. Derken, halkın benim etrafıma, sırtlanın boynundaki kıllar gibi üşüşmesi kadar beni üzen bir şey olmadı; her yandan, birbiri ardınca çevreme üşüştiler; bir derecede ki kalabalıktan Hasan'la Hüseyin, ayaklar altında kalacaktı neredeyse. Koyunların ağıla üşüşmesi gibi çevreme toplandılar; bu hengâmede elbisem bile yırtılmıştı... ”⁴⁰³

4.2.3.1. Hutbeden Anlaşılanlar

Bu hutbede açıkça Hz. Ali hilafetin kendi hakkı olduğunu ve diğerlerinin bunu bildikleri halde onun hakkını gasp ettiklerini belirtmekte. Buna ek olarak onların hilafetleri zamanında yaşanan sıkıntılar ve olan olumsuzluklar hakkında da bilgi vermektedir. Belki de bu sebeple Ehl-i Sünnet bu hutbeyi çok eleştirmiş ve *Nehcu'l Belâğa*'nın tamamında şüphe duyulmasına sebep olmuştur.⁴⁰⁴ Bu hutbenin devamında Hz. Ali kendi hilafeti zamanında karşılaştığı zorluklara da değinmektedir. Bu haseple bu hutbe Şiiler arasında Hz. Ali'nin yürek derdini belirttiği hutbe olarak da bilinmektedir. İlk üç halife hakkında yapılan eleştiriler sebebi ile Ehl-i Sünnet arasında en çok eleştirilen ve kabul edilmeyen hutbe demek yanlış olmaz sanırım. Bu sebeple bu hutbeyi biraz incelemekte fayda görmekteyiz.

4.2.3.2. Hutbenin Okunduğu Yer ve Zaman

Hutbe içerisinde Cemel (h.36/656), Sıffin (h.37/657) ve Nehrevan (h.38/658) savaşlarına değinilmesi, İbni Abbas'ın Kûfe'de bulunması gibi konulara bakıldığında bu

⁴⁰³ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, çeviri: Abdulkakî Gölpınarlı, Ensariyan, Kum 2007, s:168, 169

⁴⁰⁴ el-Hatib, *Mesadiru Nehcu'l Belâğa*, c:1 s:309

hutbenin hicri 38/658 yılının sonları veya 39/659 yılının başlarında olduğunu tahmin edebilmekteyiz. Şeyh Müfid hutbenin okunduğu yeri “Rahbe” olarak beyan etmiştir.⁴⁰⁵ Rahbe ise Kûfe camisinde Hz. Ali'nin bazen hüküm vermek ve bazen de öğüt vermek için kullandığı bahçenin ismidir.⁴⁰⁶

4.2.3.3. Hutbenin Seyyid Radî'den Önceki Senetleri

Bu hutbeyi Seyyid Radî'den önce de nakledenler olmuştur. Allame Eminî bu hutbeyi Seyyid Radî olmadan 28 yol ile nakletmektedir.⁴⁰⁷ Ayrıca Taliganî 22 senet ile bu hutbeyi nakletmektedir, bu kaynaklardan 8 tanesi Seyyid Radî'den önce yazılan, 5 tanesi Seyyid Radî ile aynı asırda yazılan ve 9 kaynak ise Seyyid Radî'den sonra yazılan kaynak eserlerden oluşmaktadır ki bu kaynaklardan bazıları *Nehcu'l Belâğa*'nın kaynaklarından bazıları ise farklı kaynaklardandır.⁴⁰⁸ Muhammed Deştî ise “*Esnad ve Medariki Nehcu'l Belâğa*” kitabında bu hutbe için elli iki tane kaynak zikretmektedir, bunların yirmi altı tanesi Seyyid Radî'den önce veya onunla aynı asırda yaşayanlar, geriye kalan yirmi altı tanesi ise Seyyid Radî'den sonra yaşayan kimseler tarafından kaleme alınan eserlerdir.⁴⁰⁹ Şıkkıkiye hutbesinin farklı kaynaklarından bazıları şunlardır:

İbn Ebu'l-Hadîd'in Nakline Göre: İbn Ebu'l-Hadîd Şıkkıkiye hutbesini şerh ettikten sonra şöyle beyan ediyor: “*Hicri 603 yılında Şeyhim Musaddık bin Şebib Vasitî'den şöyle duydum: Bu hutbeyi (Şıkkıkiye hutbesini) İbni Haşşab olarak tanınan Abdullah bin Ahmed'e okudum..., sonra ona şöyle dedim: “Bu hutbenin Hz. Ali'ye nispetini yalan mı biliyorsun?” O şöyle dedi: “Allah'a yemin olsun ki senin adını Musaddık olarak bildiğim gibi bu hutbenin O'na (Hz. Ali'ye) ait olduğunu biliyorum.”*”

⁴⁰⁵ Şeyh Müfid, Muhammed bin Muhammed bin Numan, *el-İrşad fi Marifeti Huvecillah Âla'l-İbad*, Muessetu Alul Beyt Li-İhyai't-Turas, Beyrut 1429-2008, c:1 s:287

⁴⁰⁶ Medenî, Alihan bin Ahmed, *el-Taraz-u'l-Evvel*, Muessetu Alul Beyt Li-İhyai't-Turas, Meşhed 1384-1964, c:2 s:61

⁴⁰⁷ Eminî, Abdul Hüseyin, *el-Gadir Fi kitabı ve 's-Sünneti ve 'l-Edeb*, Merkez-u'l-Gadir Li'd-Derasat-i'l-İslamiyye, Kum 1416-1995, c:7 s:109-115

⁴⁰⁸ Taliganî, Mahmud, *Pertovi ez Nehcu'l Belâğa*, Sazimani Çap ve İntişarati Vezareti Ferheng ve İrşadi İslamî, Tahran 1374-1995, s:124-128

⁴⁰⁹ Deştî, *Esnad ve Medariki Nehcu'l Belâğa*, s:61-63

Dedim ki: “Birçok kimse bu hutbenin Seyyid Radî’ye -Allah’ın rahmeti onun üzerine olsun- ait olduğunu söylüyorlar.” Dedi ki: “Radî ve Radî gibiler nere bu sözler nere? Biz Radî’nin risalelerini gördük, onun Nesr’de tarz ve üslubunu iyi tanırız, O bu hutbeye müsbet veya menfi bir şey eklememiştir.” Ardından şöyle devam etti: “Allah’a yemin olsun, bu hutbeyi Radî’nin doğumundan 200 yıl önce yazılan kitaplarda gördüm. Onları yazanların el yazılarını tanırım, Radî’nin babası Ebu Ahmed dünyaya gelmeden, (o eserlerin) hangi âlim ve edebiyatçıya ait olduğunu bilirim.”

İbn Ebu’l-Hadîd ardından şöyle devam ediyor: “Ben bu hutbenin birçoğunu Mutezilenin Bağdat imamı Şeyhimiz Ebu’l-Kasım el-Belhî’nin eserlerinde gördüm. O Seyyid Radî’den önce Muktedir’in devletinde yaşıyordu. Aynı şekilde o hutbenin birçoğunu İmamiyyenin meşhur âlimlerinden Ebu Cafer ibn Gibe’nin “el-İnsaf” isimli kitabında gördüm. Ebu Cafer, Şeyh Ebu’l-Kasım el-Belhî’nin öğrencilerinden biriydi ve o zamanda da vefat etti, daha Seyyid Radî –Allah’ın rahmeti onun üzerine olsun- dünyaya gelmeden.”⁴¹⁰

Şeyh Saduk (ö: 381/991): Seyyid Radî’den önce Şıksıkiyye hutbesini Hz. Ali’den nakledenlerden birisi de Şeyh Saduk’tur. Şeyh Saduk bir defa “İlel-u’ş-Şerayi”⁴¹¹ kitabında ve bir defada “Meaniyy-u’l-Ahbar”⁴¹² isimli kitabında iki senet ile bu hutbeyi nakletmekte ve ardından hutbenin anlaşılması zor olan kelime ve sözlerini şerh etmektedir. **Şeyh Müfid (ö: 413/1022):** Seyyid Radî’nin hocası olan Şeyh Müfid “el-İrşad” isimli kitabında hutbeyi naklettikten sonra şöyle beyan ediyor: “Ravilerden bir topluluk, birçok çeşitli senetlerle bu hutbeyi İbni Abbas’tan nakletmişlerdir...”⁴¹³ Hatta Şeyh Müfid “el-Cemel” isimli kitabında bu hutbeyi naklederken şöyle beyan etmektedir: “Bu hutbe o kadar meşhurdur ki senedini zikretmeye gerek bile yoktur.”⁴¹⁴

⁴¹⁰ İbn Ebu-l Hadîd, *Şerhu Nehcu’l Belâğa*, c:1 s:132

⁴¹¹ Şeyh Saduk, *İlel-u’ş-Şerayi*, Zihnî, Seyyid Muhammed Cevad, c:1 s:501

⁴¹² Şeyh Saduk, *Meaniyy-u’l-Ahbar*, s:360

⁴¹³ Şeyh Müfid, *el-İrşad fi Marifeti Hucecillah Âla’l-İbad*, c:1 s:287

⁴¹⁴ Muhammed bin Muhammed bin Numan, Şeyh Müfid, *el-Cemelu Ve’n-Nasratu Li Seyyid-i’l-İtreti Fi Herb-i’l-Basra*, Dar-u’l-Müfid, Kum 1431-2010, s:126

Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid'in nakilleri, *Nehcu'l Belâğa*'da ki nakil ile çok cüzi farklılıklar göstermektedir örneğin Şeyh Saduk'un naklinde hutbenin evvelinde “*Tim kabilesinden olan kardeş...*” Şeyh Müfid'in naklinde ise “*Ebu Kuhafe'nin oğlu...*” şeklinde beyan olunmuştur. Genel olarak mana itibari ile çok büyük değişiklik gösterecek bir farklılık bulunmamaktadır. Şeyh Tusî “*Emalî*” kitabında ve Ebu's-Selah Halebî (ö:447/1055) “*Takrib-u'l-Maarif*”⁴¹⁵ isimli kitabında onlarla aynı nakli beyan etmiştir.⁴¹⁶

Câhiz'in ve İbni Abdürabbih'in Nakli: Câhiz Şıksıkiyye hutbesini nakletmemiştir ama naklettiği hutbe, Hz. Ali'den önceki halifeleri eleştirmesi sebebiyle, içerik olarak Şıksıkiyye hutbesi ile benzer özellikler taşımaktadır. O şöyle naklediyor: “...*O ikisi gittiler ve yerlerine üçüncüsü geldi, karga gibi düşündüğü karnını doyurmaktı, vay olsun ona, eğer iki kanadı kırılırdı ve başı bedeninden ayrılırdı daha iyiydi...*”⁴¹⁷ Aynı hutbeyi İbni Abdürabbih biraz değişiklikler ile nakletmektedir.⁴¹⁸ **Muaviye'nin Mektubu:** Mes'udî'nin nakline göre Muhammed bin Ebubekir Mısır valisi olduktan sonra Muaviye'ye bir mektup yazdı ve o mektubunda Hz. Ali'nin faziletlerinden bahsederek hilafetin onun hakkı olduğunu beyan etti. Muaviye cevaben yazdığı mektupta şöyle beyan etti: “...*Ama baban ve onun Faruk'u (Ömer) ilk olarak onun (Hz. Ali'nin) hakkını elinden alanlardır...*”⁴¹⁹

Kuleyni “*el-Kafî*” kitabında ve Mesudî “*İsbat-u'l-Vasiyye*” kitabında Câhiz'in naklini beyan etmişlerdir. Özellikle Kuleyni'nin, Saduk ve Müfid'in naklettiği hutbeyi değil de Câhiz'in nakline yer vermesi dikkatlere şayandır. Müsned ve Mesadir kitaplarında adı geçen diğer kaynak kitaplarda, Şıksıkiyye hutbesinin *Nehcu'l Belâğa* ile

⁴¹⁵ Ebu's-Selah Halebî, Takî bin Necm, *Takrib-u'l-Mearif*, el-Hadî, Kum 1404-1983, s:240

⁴¹⁶ Şeyh Tusî, Ebu Cafer Muhammed bin Hasan, *Emalî (Lit-Tusî)*, Dar-u's-Sekafe, Kum 1414-1993, s:372

⁴¹⁷ Câhiz, *el-Beyan ve't-Tebyin*, c:2 s:51; Mahmud, Taliganî, *Pertovi ez Nehcu'l Belâğa*, Sazimani Çap ve İntişarati Vezareti Ferheng ve İrşadi İslamî, Tahran 1374-1995, s:235

⁴¹⁸ Ahmed bin Abdürabbih, Endelusî, *el-İkdü'l-Ferid*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmîyye, Beyrut 1404-1983, c:4 s:157

⁴¹⁹ Hasan bin Ali, Mes'udî, *Muruc-u'z-Zeheb ve Meadin-u'l-Cevher*, Mektebet-u'l-A'sriyye, Beyrut 1425-2005, c:3 s:19

birebir aynı naklini bulamadık. Ancak Câhiz’de olduğu gibi mana itibariyle Şıkşikiyye hutbesini çağrıştıran hutbeler mevcuttur bundan dolayı kaynak olarak zikredildiklerini düşünmekteyiz. Sonuç itibariyle zikredilen kaynaklarda Şıkşikiyye hutbesinin aynı veya benzerinin naklolması bizlere bu hutbenin Seyyid Radî tarafından uydurulmadığını ve ondan önce de bu ve buna benzer hutbeleri nakledenlerin olduğunu göstermektedir. Özellikle Mutezili âlimlerin, Şıkşikiyye hutbesinin Radî öncesi kaynaklarda mevcut olduğuna dair beyanları, bu hutbenin Radî öncesi ve sonrasındaki şöhretinin izharı olmaktadır.

4.3. *Nehcu'l Belâğa*'da Ehl-i Beyt'in Yeri ve İmamet İnancı

Şii inancıya göre İslam âleminde Ehl-i Bet'in çok büyük bir yeri vardır, Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en üstünü onlardır ve bu sebeple onlardan başkası ümmetin başına geçmeye ve onları yönetmeğe layık değildir. *Nehcu-l Belâğa*'nın yazıldığı asırda bu inanç sistemi yerinde oturmuş olsa bile daha sonraları için, bu inanca en büyük delil ve ispatlardan biri *Nehcu-l Belâğa* kitabı olmuştur. Burada yer alan hutbelerin Hz. Ali'nin kendi sözleri olduğu ve bu sebeple ilk asırdan itibaren bu inancın var olduğu isbata çalışılmıştır. *Nehcu-l Belâğa*'da Ehl-i Beyt ve Hz. Ali tasviri şu şekillerde yapılmaktadır:

4.3.1. İslam Âlemi İçin Ehl-i Beyt'in Önemi

Nehcu-l Belâğa'da birçok hutbede Ehl-i Beyt'in üstün bir makama sahip olduğuna değinilmekte ve Allah'ın ilminin ve sırlarının hazineleri ile dinin dayandığı sağlam dağ benzetmeleri yapılmaktadır, o hutbelerden bazıları şunlardır: “*Kuran'ın ayetleri Ehl-i Beyt'in şanında nazil oldu, Onlar (Ehl-i Beyt) Rahman olan Allah'ın ilminin hazineleridir, eğer konuşurlarsa doğru söylerler eğer susarlarsa Onlardan öne geçmeyin.*”⁴²⁰ Bir başka hutbede şöyle naklolmakta: “*Bizleriz has olanlar ve ashap,*

⁴²⁰ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:154 s:215

*bizleriz hazineler ve kapılar, evlere kapıların dışında bir yerden girilmez, kim kapıların dışında bir yerden girmek isterse hırsız adlandırılır.*⁴²¹ Başka bir hutbede ise şu benzetmeler yapılmaktadır: *“Ehl-i Beyt, Allah’ın sırlarının saklandığı yer, emirlerinin sığınağıdır. Onlar; ilmin hazineleri, hükümlerin mercii, kitapların sığınağı ve dinin sağlam dağlarıdır. Onların sayesinde dinin belinin eğriliği düzelir ve İslam’ın endamının titremesi giderilir.*⁴²² Bir diğer hutbede ise: *“Ehl-i Beyt İslam’ın dayanağı ve onların sığınaklarıdır”*⁴²³ şeklinde beyan edilmektedir. Başka bir hutbede ise şöyle naklolmaktadır: *“Ehl-i Beyt’in misali gökteki yıldızların misalidir, yıldızlardan biri kaybolduğunda diğeri doğar. Adeta Allah sizler için nimetlerini tamamlamış ve arzu ettiklerinizi sizlere eta etmiştir.”*⁴²⁴

Bir diğer hutbede ise şöyle naklolmaktadır: *“(Ehl-i Beyt) Hakkın koruyucuları, dinin şiarları, doğru konuşan dillerdirler, onları Kuran’da olan en iyi makamları ile düşünün ve onlara giderken susuz develerin suya koştukları gibi koşun.”*⁴²⁵ Bir başka hutbede ise Ehl-i Beyt’i şu şekilde tanıtmaktadır: *“Bizler nübüvvet ağacı (soyu), risaletin merkezi, meleklerin gelip gittikleri uğrak yerleriz. Bizler ilmin madenleri ve hikmetin kaynaklarıyız, bizleri sevenler ve dostlarımız Allah’ın rahmetine göz dikmişler ve onu beklemedeler ama bizlere düşman olanlar ve bizleri sevmeyenler Allah’ın azap ve gazabını beklemedeler.”*⁴²⁶ Bir başka hutbede ise şöyle beyan olunmakta: *“Allah’a yemin olsun ki risaletlerin tebliği, ahdlarin vefası ve Allah’ın emirleri ve uyarılarının tefsiri bana öğretildi. İnsanların aydınlanması için gerekenler ve ilmin kapıları biz Hz. Peygamber’in Ehl-i Beyt’inin yanındadır.”*⁴²⁷

Bu hutbelerden anlaşılan şudur ki ümmet içerisinde Ehl-i Beyt’in bir benzeri yoktur ve asla olamaz böylelikle bu ümmetin yönetimi ve önderliği sadece Ehl-i Beyt’e

⁴²¹ Seyyid Radî, *Nehcu’l Belâğâ*, hutbe:154 s:215

⁴²² Seyyid Radî, *Nehcu’l Belâğâ*, hutbe:2 s:47

⁴²³ Seyyid Radî, *Nehcu’l Belâğâ*, hutbe:239 s:358

⁴²⁴ Seyyid Radî, *Nehcu’l Belâğâ*, hutbe:100 s:146

⁴²⁵ Seyyid Radî, *Nehcu’l Belâğâ*, hutbe:87 s:120

⁴²⁶ Seyyid Radî, *Nehcu’l Belâğâ*, hutbe:109 s:162

⁴²⁷ Seyyid Radî, *Nehcu’l Belâğâ*, hutbe:120 s:176

layıktır. Öyleyse onlardan başkası bu makama layık değiller ve onların haklarını gasp etmiş sayılırlar, bu düşünce ve inanış Şii geleneğin aslını oluşturmaktadır. Bu beyan edildiği şekilde Ehl-i Beyt'i tanıyanlar için belirlenen sevaba ise şu hutbede değinilmektedir: “...Sizlerden her kim, Allah'ı, Peygamberi ve onun Ehl-i Beyt'ini tanıyarak yatağında yattığı yerde vefat ederse şehit olarak dünyadan gitmiş sayılır ve onun karşılığı Allah'a aittir. Sevap kastı ile yaptığı amellerin karşılıklarını görecektir, onun niyeti Allah yolunda kılıç sallama sevabına eşdeğerdir.”⁴²⁸

4.3.2. Hz. Ali'nin İslam Peygamberine Yardımları ve Toplumdaki Konumu

Nehcu'l Belâğa'da naklolunan hutbelerde Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'e olan yardım ve destekleri ile Hz. Ali'nin konumuna değinilen birçok hutbe bulunmaktadır, onlardan bazıları şunlardır: “Allah'im! Ben sana yönelen, senin davetini duyup kabul eden ilk kişiyim. Namaz konusunda Hz. Peygamber'den başka benden öne geçen kimse olmamıştır...”⁴²⁹ Bir başka hutbede ise şöyle nakloldmaktadır: “Hz. Peygamber'in emanetlerinin ve sırlarının taşıyıcıları olan ashabı kesin bir ilim ile biliyorlar ki, bir an olsun ben Allah'a ve Resulüne karşı çıkmadım. Pehlivanların geri kaçtıkları zamanlarda ben canım ile Hz. Peygamber'e çok ciddi yardımda bulundum, bu Allah'ın bana bahşetmiş olduğu yiğitlik de cesaretimden kaynaklanıyordu.”⁴³⁰

Hz. Ali kendisini şöyle tasvir etmektedir: “Benim misalim sizin aranızda karanlıklardaki ışığın misalidir, o ışığın etrafında olanlar ancak o ışıktan faydalanabilirler.”⁴³¹ Osman bin Hanif'e yazdığı mektubunda şu noktaya temas etmektedir: “Ben ve Hz. Peygamber aynı lambanın ışığıyız ve aynı pazıya bağlı dirseklerimiz...”⁴³² Bu hutbe ve mektupta karanlıktan maksat cahillik ve batıl yoldur, ilim ve hak yol ise aydınlığa teşbih edilmektedir.

⁴²⁸ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:190 s:283

⁴²⁹ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:131 s:189

⁴³⁰ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:197 s:311

⁴³¹ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:187 s:278

⁴³² Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Mektup:45 s:418

Hiz. Ali, Hiz. Peygamber'den sonra da kendisinin yine hak yolda olduğu, onun gsterdiği istikamette devam ettiği ve diğerlerinin aslında yanlış yola saptıklarını ise şu hutbeler ile beyan etmektedir: “Ben Allah'ın bana gsterdiği yoldayım, ben Hiz. Peygamber'in açtığı yolda gitmekteyim, ben hak olan yolda ancak adım adım ilerlemekteyim.”⁴³³ Bir başka hutbede ise şöyle beyan edilmekte: “Gerçekten de ben Rabbim hakkında yakine ermiş ve dinimde hiçbir şüpheye yer vermemiş biriyim.”⁴³⁴ Bir başka hutbede ise şöyle naklolmaktadır: “Yemin olsun Allah'a ki ondan başka ilah yoktur, ben hak olan yolda ilerliyorum ve benim düşmanlarım batıl yolda ilerliyorlar.”⁴³⁵ Hikmetli sözlerde ise şöyle naklolmaktadır: “Hakkı tanıdığım gündən bu güne asla şüpheye düşmedim.”⁴³⁶

4.3.3. Nehcu'l Belâğ'a'da İmamet Makamı, Vasi ve Varis Kavramları

İmamet/Hilafet makamı İslam âleminde Hiz. Peygamber'in makamından sonra en önemli makam olarak görölmektedir. Seyyid Radî'nin naklettiği hutbede imamet makamının önemi şu şekilde beyan olmaktadır: “Yüce Allah emaneti (önderliği) ümmetin nizamını; itaati ise İmamet makamını yüceltmek için vacip kıldı.”⁴³⁷ Bir başka hutbede ise bu makamının önemi şu şekilde beyan edilmektedir: “Allah tarafından seçilen din imamları, insanların işlerini düzene koyan, milletin işlerini yürüten aydınlardır. Onları tanımayanlar ve onlarında tanımadığı kimseler cennete giremeyecekler, onları inkâr edenler ile onların kabul etmedikleri kimseler ise cehennem ehli olanlardır.”⁴³⁸ Bu hutbede din imamlarının yani halifenin Allah tarafından seçildiğine değinilmektedir, Şii inanışta imam Allah tarafından atanır insanların seçmesi ile olmaz.

⁴³³ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğ'a*, hutbe:97 s:141

⁴³⁴ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğ'a*, hutbe:22 s:64

⁴³⁵ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğ'a*, hutbe:197 s:312

⁴³⁶ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğ'a*, hikmet:184 s:502

⁴³⁷ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğ'a*, hikmet: 252 s:512

⁴³⁸ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğ'a*, hutbe:152 s:212

Bir başka hutbede Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in makamına değinilerek onların Hz. Peygamber'in vasisi oldukları ve vasiden maksadın ise hilafet makamı olduğu beyan edilmektedir: “...(*Ehl-i Beyt*) Allah'ın sırlarının yeri, dinin sığınağı, ilminin sandığı, hükümlerinin mercii, kitaplarının hazineleri ve dininin dağlarıdır... Bu ümmetten hiç kimseyi Muhammed'in Ehl-i Beyt'i ile –Allah'ın selavatı ona ve Ehl-i Beyt'ine olsun kıyaslamayın, onların nimetlerinden faydalanan kimseleri onlarla eş değer saymak asla olamaz. Onlar dinin esasları ve yakinin sütunlarıdır. Hızlı gidenler yavaşlayıp onları beklemeli ve geride kalanlar hızlanıp onlara yetişmelidir. Müslümanların önderliği için gerekli sıfatlar onlarda toplanmıştır ve Hz. Peygamberin vasiyeti onların hakkındadır, onlar Hz. Peygamberin kemal sıfatlarını miras olarak almışlar, şimdi (hilafeti bana devrettiğinizden) hak, ehline geri dönmüş ve olması gereken yerde karar kılmıştır.”⁴³⁹

Bu hutbenin söylenme sebebi olarak Behranî şöyle nakletmektedir: “Hz. İmam Ali bu hutbeyi Muaviye ve Beni Ümeyye'ye cevap olarak söylemiştir. Çünkü onlar kendilerini Ehl-i Beyt ile bir ve eşdeğer görüyor, Hz. Peygamber ile olan akrabalık bağlarından dolayı kendilerini hilafette şerik biliyorlardı ve miras haklarını talep ediyorlardı.”⁴⁴⁰

Hz. Ali bu sözlerden önce, Ümeyye oğullarının fesatları ve yanlışlarını beyan etmiş ve daha sonra hiç kimsenin kendileri ile kıyas olunamayacağı ile devam etmiştir. Ayrıca kimsenin onlar ile eşdeğer olduğu düşünülmesin diye Ehl-i Beyt'i överken öyle sıfatlar beyan etmiştir ki kimse benzer bir iddiada bulunamamıştır. İnsanlar bu hutbeden imamet ve hilafet makamını anlamış ve onların diğer insanlardan daha farklı ve üstün olduklarını düşünmüşlerdir hatta Mutahhari “diğer insanları Peygamberimiz ile

⁴³⁹ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Subhi es-Salih, Hicret, Kum 1414-1994, hutbe:2, s:47

⁴⁴⁰ Meysem bin Ali bin Meysem, Behranî, *Şerhu Nehcu'l Belâğa*, Kurban Ali Muhammedî Mukaddem ve Ali Asker Nevaî Yahya Zade, Bonyadi Pezuheşhayi İslami Astani Kudsi Razavî, Tahran 1375-1996, c:1 s:494

*kiyaslamak ne denli yanlış ise imamet ve hilafet konusunda diğer insanları Hz. Ali ile kıyaslamakta aynı derecede yanlış olacaktır” sonucuna varmıştır.*⁴⁴¹

Nehcu'l Belâğa'da “Vasi” ve “Varis” kelimeleri halife ve imam kelimelerine eşdeğer kullanılmıştır. Sözlükte vasi kelimesi “*diğerinden önde olmak ve sözü yerine getirmek*” anlamlarında kullanılmıştır.⁴⁴² Aynı şekilde “*birleşik olmak*” ve “*birleştirmek*” kelimelerini de “Vasiyet” kelimesi ile eşanlamlı kullanmışlardır. “Vasiyet “*İysa ايصاء*” kelimesinden türeyen “*ısmarlamak, sipariş, emir*” anlamlarında bir isimdir, bazen “*vasiyet olunan şey*” anlamında da kullanılmıştır. Vasiyet'e bu ismin verilme sebebi vasiyet eden işlerini vasiyet olunanın işlerine birleştirdiğinden dolayıdır.”⁴⁴³ Veraset'in sözlük anlamı “*hiçbir anlaşma ve söz olmaksızın bir şahıstan diğerine kalan mal varlığı demektir ki buna varise kalan miras da denilmektedir.*”⁴⁴⁴ Ama bu kelimenin hükümet ve yöneticilik anlamında da kullanıldığı bilinmektedir. İlim mirası ve cismi ve ruhani özelliklerin veraset anlamında kullanılması mecaz anlamdadır ve mutlaka bir cümle içerisinde ona bu anlamı yükleyecek şahit veya imaya ihtiyaç vardır.

Daha önce naklettiğimiz Şıkkıkiye hutbesinde de Hz. Ali'den “*...mirasımın yağmalandığını görüyordum...*” tabiri de önceki ve sonraki sözler nazara alındığında maksadın maddi değil aslında manevi olan hilafet ve imamet makamı olduğu anlaşılmaktadır. Mekarim Şirazi de bu konuya atfen şöyle beyan etmektedir: “*...mal mirası iftihar değildir, şahsi ve normal meselelerde vasiyet önemli bir mesele değildir, burada veraseti bu şekilde mali konulara çekmek isteyenlerin, önyarguların ve taassupların tesirinde kaldıkları aşikârdır. Çünkü “dinin esası” “yakinin sütunları” ve “vilayet hakkının özellikleri” ancak manevi olan mana ile açıklanabilecektir maddi*

⁴⁴¹ Murtaza, Mutahharî, *Seyri Der Nehcu'l Belâğa*, Merkezi Matbuatiyi Dar-u't-Tebliğî İslamî, 1354-1975, s:141

⁴⁴² Hüseyin bin Muhammed, Rağîb İsfahanî, *Mufredatu Elfaz-u'l-Kuran*, el-Mektebet-u'l-Murtazaviyye, 1412, s:562

⁴⁴³ Seyyid Ali Ekber, Garşî, *Mufredatu Nehcu'l Belâğa*, Defteri İntişarati İslamî, Kum 1382, s:545

⁴⁴⁴ Rağîb İsfahanî, *Mufredatu Elfaz-u'l-Kuran*, s:555

olan mal varlığı ile değil. Bu da ancak Hz. Peygamber'in halifesi ve vekili anlamında kullanılması demektir bunun dışında ki manalar doğru ve layık olmazlar.”⁴⁴⁵ Özellikle *Nehcu'l Belâğa*'da vasiyet ve veraset kelimelerinin birlikte kullanılması da bu manayı güçlendirmektedir.

Ehl-i Beyt hakkında bir başka yerde ise şöyle nakloldmaktadır: “...Bizden başka ilimde rusuh sahibi (derin ilim sahibi) olduğunu iddia edenler neredeler,⁴⁴⁶ yüce Allah bizleri yüceltti ve diğerlerini alçalttı, bizlere lütufta bulundu ve diğerlerini mahrum kıldı, bizleri içeri aldı diğerlerini dışarı çıkardı. Sadece bizimle hidayet olunabilir, körlük ve cehalet giderilebilir. İmamlar sadece Kureyş'tendir ama Kureyş'in tüm kolları değil sadece bir kolu o da Haşim oğullarıdır, İmamet elbisesi sadece onların üzerine olur onlardan başkasına uygun değildir...”⁴⁴⁷

Bu hutbeden anlaşılan şudur ki Hz. Ali gerçek ilim sahiplerinin kendileri olduğunu, gerçek hidayet yolunun sadece kendilerinin yolu olduğunu ve halkı yönetme hakkının sadece kendilerine verildiğidir. Ayrıca bu özelliklerin Allah tarafından kendilerine verildiğini ve halkın bu konuda yetki sahibi olmadığını belirtmektedir.

4.3.4. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in Veziri ve Muhaddestir

Nehcu-l Belâğa'da naklolunan bir hutbede, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasisi yani kendisinden sonra halifesi olduğu ve aynı zamanda melekleri görebildiği ve duyabildiği beyan edilmektedir: “Ben daha çocukken Arap'ın başkaldıranlarını yere serdim, Rabia ve Mudar boylarının boynuzlarını kırdım. Allah'ın Salat'ı O'na ve soyuna olsun, Rasulullah'a ne kadar yakın olduğumu onun katında nasıl bir mertebeye ulaştığımı bilirsiniz. Çocuktum henüz o beni bağrına basardı; yatağına alırdı; vücudunu bana sürer, beni koklardı. Lokmayı çiğner, ağzıma verir, yedirirdi. Ne bir yalan söylediğimi duymuştur, ne bir kötülük ettiğimi görmüştür. Hz. Peygamber, süttten

⁴⁴⁵ Nasir, Mekarim Şirazi, *Peyami İmam Şerhi Taze ve Camiî Ber Nehcu'l Belâğa*, Dar-u'l-Kutububil İslamiyye, Tahran 1375-1996, c:1 s:310

⁴⁴⁶ Ali İmran suresi:7 ayete atıfta bulunulmuştur.

⁴⁴⁷ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe: 144 (bazı nüshalarda 107) s:201

kesildiği andan itibaren Allah, meleklerinden pek büyük bir meleği ona eş etmişti; o melek gece gündüz, ona yücelikler yolunu gösterirdi; âlem ehlinin en güzel huylarını öğretirdi. Ben de her an, devenin yavrusu, nasıl annesinin ardından giderse, onun ardından giderdim; Hz. Peygamber, her gün bana huylarından birini öğretirdi, ona uymamı buyururdu.

Her yıl Hirâ dağına çekilir, kulluğa koyulurdu. Onu (meleği) ben görürdüm, başkası görmezdi. O gün İslâm, Allah'ın salâtı O'na ve soyuna olsun Rasulullah'la Hatice'den başkasının evinde yoktu; ben de onların üçüncüsüydim. Vahiy ve peygamberlik nurunu görürdüm, peygamberlik kokusunu duyardım. O'na vahiy gelirken Şeytanın feryadını duydum da yâ Rasulallah dedim, bu feryat nedir? Buyurdu ki: Bu feryat eden Şeytandır; kendisine halkın kulluk etmesinden ümidini kesti artık. Sen benim duyduğumu duymadasın, gördüğümü görmedesin; ancak sen peygamber değilsin; fakat vezirsin ve hayırlar ile birliktesin, ona ulaşmışsın.”⁴⁴⁸

4.3.5. Hilafet Makamının Hz. Ali'nin Elinden Alınması

Nehcul Belağa'nın birçok yerinde hilafet makamının Hz. Ali'nin hakkı olduğu ve diğerlerinin bu hakkı onun elinden aldıkları yönünde beyan bulunmaktadır. Seyyid Radî'nin naklettiği hutbe şu şekildedir: “...Allah'a yemin olsun, Allah Peygamberinin canını aldığı günden bu güne kadar hakkım olan benim elimden alınmıştır...”⁴⁴⁹ Bir diğer hutbede ise şöyle nakl olmaktadır “Gerçektende biliyorsunuz ki hilafet makamına benden daha layık bir kimse yoktur. Allah'a yemin olsun, Müslümanların işleri yoluna koyuluncaya kadar ve birbirlerinden ayrılmayacaklarına emin oluncaya kadar sizlerin yaptıklarına boyun eğeceğim ki benden başkasına zulüm olunmasın ve bu sabır ve suskunluğumun sevabını ancak yüce Allah'tan bekliyorum. Bu sebepten dolayı ardından koştuğunuz dünya ziynetleri ve mallarından uzak duracağım.”⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:192 s:300, 301

⁴⁴⁹ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe: 6 s:53

⁴⁵⁰ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hikmet:74 s:336

Bir başka hutbede ise bu hakkın neden Hz. Ali'nin elinden alındığına değinilmiş ve şöyle beyan edilmiştir: “*Sual olundu; sizler hilafet makamına kavminizden daha layık olduğunuz halde nasıl oldu da onlar sizi bu makamdan uzaklaştırdılar?*” Hz. Ali cevabında şöyle buyurdu: “*Bizim nesebimiz daha üstün ve Hz. Peygamber ile olan akrabalık bağımız daha fazla ve sağlam olmasına rağmen bu makamın zorla elimizden alınmasının sebebi şudur ki, hilafet makamı bir ayrıcalıktır ve bu kavimden bazıları buna göz diktiler ve biz cömert bir şekilde bu makamdan uzaklaştık, Allah (en güzel) hükmedendir.*”⁴⁵¹ Bu hutbelerde beyan edilen Hz. Ali'nin hakkı olan hilafetin elinden alınmasına neden sessiz kaldığı ise şöyle açıklanmaktadır: “*(Hakkımı geri almak için) baktım ve etrafımda Ehl-i Beyt'ten başkasını görmedim ve onların ölmesine razı olmadım ve kum dolan gözlerimi kapadım.*”⁴⁵² Bu hutbeden, Hz. Ali'nin Hz. Peygamberden sonra dışlandığı, kendi ailesi dışında çok fazla taraftar bulamadığı ve hakkını almak için yapacağı bir işin ailesini ölüme götürmekten başka bir netice vermeyeceği ve bu yüzden sabır ettiği sonucu çıkmaktadır.

4.3.6. Ehl-i Beyt'in ve Hz. Ali'nin İlmî

İslam toplumunun önderi olma konusunda önemli kriterlerden biri ilim ve bilgidir. Şii geleneğin tamamında ve birçok Ehl-i Sünnet fırkaları arasında Ehl-i Beyt ve Hz. Ali ümmetin en bilgilileri olarak kabul edilir. Şiiler bu vasıta ile yönetimin yani hilafetin en bilgiliye ait olduğu görüşündedirler. *Nehcu'l Belağa*'da bu görüşü destekleyen birçok hutbe bulunmaktadır onlardan bazıları şunlardır: “*Ehl-i Beyt; ilmin yaşamı ve cehaletin ölümüdür, onların hilmi ilimlerinden haber vermektedir, zahirlere batınlarından haber verir, onların susması hikmetlerinin konuşmasındandır.*”⁴⁵³ Bir başka hutbede ise şöyle naklölümakta: “*(Ehl-i Beyt'in sıfatları hakkında şöyle buyurdu) verdikleri hükümler ilimlerinin göstergesidir, suskunlukları konuşmalarından, zahirlere*

⁴⁵¹ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:162 s:231

⁴⁵² Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:26 s:68, hutbe:217 s:336

⁴⁵³ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:239 s:357, 358

batınlarındandır, dine muhalefet etmezler ve kendi aralarında ihtilafa düşmezler, din onların arasında sadık bir şahittir ve suskun konuşandır.”⁴⁵⁴

Bir başka hutbede ise Hz. Ali'nin tüm ilimlere sahip olduğu ve her şey hakkında ondan soru sorulabileceği beyan edilmektedir: *“Sorun benden ben aranızdan gitmeden... Eğer beni kaybettikten sonra olumsuz ve kötü şeyler sizi bulursa, birçok soru soranlar susar ve birçok cevap verenler kalıverirler.”⁴⁵⁵* Bir başka hutbede ise

aynı konu şöyle naklolmaktadır: *“Sorun benden ben aranızdan gitmeden, gerçekten ben gökyüzünün yollarını yeryüzünün yollarından daha iyi biliyorum, sorun benden fitneler sahipsiz develer gibi hareket etmeden, yularını atmadan, insanları ayaklayıp zarar vermeden ve akılları başlarından alınmadan.”⁴⁵⁶* Hz. Ali'nin ilmine atıf olarak

hikmetlerde Kumeyl bin Ziyad'a hitaben şöyle naklolmaktadır: *“...(Ey Kumeyl) şunu bil ki (kendi sinisini işaret ederek) burada birçok ilimler mevcuttur keşke bu ilimlerden faydalanabilecek kimseleri bulabilseydim. Bazı uyanıkları buluyorum ama onlar güvenilir kimseler değiller, dini dünyalarına alet ediyorlar, Allah'ın kullarına verdiği nimetler ve Allah'ın delilleri ile insanlara üstünlük taşıyorlar...”⁴⁵⁷*

Bir başka hutbede ise Hz. Ali'nin ilmine dair şu şekilde beyan olunmakta: *“Allah'a yemin olsun, istersem sizlerin her birinizin işinin sonucunu ve yaşantınızın tüm ayrıntılarını size haber veririm ama sizlerin bu bilgileri görünce Hz. Peygamber'e kâfir olmanızdan korkarım. Şunu bilin ki ben bu önemli sırları güvenilir olan sır ashabına öğrettim. Hz. Muhammed'i seçip hak üzere gönderen Allah'a yemin olsun ki, doğru sözden başka söz konuşmam. İslam Peygamberi tüm bilgileri bana öğretti, helak olacak kimsenin helak olacağı yeri, kurtuluşa erecek kimsenin kurtuluşa ereceği yeri bana*

⁴⁵⁴ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:147 s:206

⁴⁵⁵ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:93 s:137

⁴⁵⁶ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:189 s:280

⁴⁵⁷ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, Hikmet:147 s:496

*haber verdi. Başımdan geçecek tüm olayları önceden kulağıma fısıldadı ve bana haber verdi.”*⁴⁵⁸

Gayb ilmi ile ilgili ise şöyle beyan etmekte: *“Ey insanlar eğer benim bildiğim gaybi bilgileri sizler bilseydiniz evlerinizden göç eder çöllerde perişan dolaşırdınız. Büyük belalar görmüş kadınlar gibi başınıza ve sinenize vurarak gözyaşı dökerdiniz. Sermayelerinizi bir mirasçıya veya bir bekçiye teslim etmeden başıboş bırakırdınız. Her biriniz kendi işine meşgul olur başkasının işleri ile ilgilenmezsiniz...”*⁴⁵⁹

Başka bir hutbede ise gaybi haberler verdikten sonra Benî Kılâb kabilesinden biri Hz. Ali'ye *“siz gayb ilmini biliyor musunuz?”* diye sorunca şu cevabı verdi: *“Ey Kılâb kabilesinden kardeşim, sizlere vermiş olduğum bu bilgiler gayb ilmi değil, gayb ilmini bilen (Hz. Peygamber'den) öğrendiklerimdir. Gayb ilmi kıyametin ilmidir ve yüce Allah'ın buyruğunda gelen “Kıyamet ilmi Allah'ın yanındadır, Allah yağmuru yağdırdı ve anne karnında olanları bilir, yarın ne olacağını ve nerede öleceğini kimse bilemez.” Öyleyse yüce Allah, anne karnında olanın kız mı erkek mi? Güzel mi çirkin mi? Cimri mi eli açık mı? Saadet ehli mi bedbaht mı olduğunu bilir. Ayrıca kimin cehennem ateşinde yanacağını ve kimin cennette Peygamberlerin dostu ve komşusu olacağını bilir. Bu Allah'tan başka kimsenin bilmediği gayb ilmidir, bunlardan başka ilimler var ki Allah Peygamberine öğretti ve o da bana öğretti. Hz. Peygamber benim hakkımda dua etti ki Allah, bu gibi ilimleri benim sineme yerleştirsin ve benim tüm azalarım o ilimler ile dolsun ve taşsın.”*⁴⁶⁰

Bir başka hutbede ise şöyle naklolmaktadır: *“Abbas bin Abdulmuttalip ve Ebu Süfyan, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan Sakife olayının ardından Hz. Ali'ye biat etmek için geldiklerinde şöyle buyurdu: “Öyle bir durumda kaldım ki konuştuğum zaman makam sevdalısı diyorlar, sustuğum zaman ölümden korktu*

⁴⁵⁸ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:175 s:250

⁴⁵⁹ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:116 s:173

⁴⁶⁰ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:128 s:186

diyorlar. Ben ve ölümden korkmak asla bir arada olamaz. O yaşanan acı olaylar ve savaşların ardından Allah'a yemin olsun, Allah yolunda ölmeğe Ebu Talib oğlunun isteği bebeğin annesinin sinesine olan isteğinden daha fazladır. Suskunluğumun sebebi, sizlerin bilmediğiniz ilimlere sahip olmamandır, eğer onları sizler için açıklarsam derin kuyulara salınmış ipler gibi titrerdiniz.”⁴⁶¹

Bir başka hutbede ise söz söyleme sanatının Ehl-i Beyt'e ait olduğu ve onlardan daha fasih ve güzel konuşanın olmadığına değinilerek şöyle beyan edilmektedir: “Bizler (Ehl-i Beyt) sözün sultanlarıyız, sözün kökleri bizim aramızda sağlamlaştı, onun dalları bizim başımızın üzerini gölgeledi...”⁴⁶² Beyan olunan hutbelerde Hz. Ali'nin ilim deryası olduğu ve sahabelerden hiç kimsenin bu konuda onunla boy ölçüşemeyeceğine değinilmektedir. Halife olacak şahsın ümmetin en bilgilisi olması gerektiği varsayımından yola çıkılarak aslında hilafet makamının yine Hz. Ali'nin hakkı olduğuna vurgu yapılmaktadır.

4.3.7. Ehl-i Beyt'in Emirlerine İtaatin Gerekliliği

Nehu-l Belâğa'da Ehl-i Beyt'e itaat olunması gerektiği ve onların hak ve doğrudan hiçbir zaman ayrılmayacakları yönünde birçok hutbe bulunmaktadır, onlardan birinde şöyle nakl olmaktadır: “Peygamberinizin Ehl-i Beyt'ine bakın ve onlar nereye gitseler onlarla birlikte gidin çünkü onlar hiçbir zaman sizleri doğru yoldan ayırmazlar. Onlar sussalar sizlerde susun, kıyam etseler sizlerde kıyam edin, onları geçmeyin yoksa yolunuzu sapıtırsınız, onlardan geri kalmayın yoksa helak olursunuz.”⁴⁶³ Bir başka hutbede ise Hz. Ali'ye itaat olunması gerektiği ama bu itaatin zor olduğu ve sadece kalbi iman ile dolu olanların sabır ederek başarılı olabilecekleri beyan edilmektedir: “Eğer sizler bana itaat ederseniz Allah'ın izni ile ben sizleri cennete yönlendiririm ama

⁴⁶¹ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:5 s:52

⁴⁶² Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:233 s:354

⁴⁶³ Seyyid Radî, *Nehcu'l Belâğa*, hutbe:97 s:143

bu dayanılması zor sıkıntılar ve acılar ile beraberdir.”⁴⁶⁴ Bir başka hutbede ise “Biz Ehl-i Beyt’in emirleri zor ve müşküldür, bu emirlere Allah’ın kalbini iman ile imtihan ettiği mümin kullar dışında kimse uyamaz”⁴⁶⁵ şeklinde buyrulmuştur. Bu hutbelerden anlaşıldığına göre Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’e itaat etmeyenlerin iman açısından eksik oldukları anlaşılmaktadır.

4.4. Şii Âlimlerin *Nehcu’l Belâğa*’ya Bakışı

Hz. Ali’nin sözleri âlimler arasında büyük öneme sahiptir örneğin İbni Abbas Hz. Ali’nin sözleri hakkında şöyle beyan etmektedir: “*Ali’nin sözleri Allah’ın sözlerinden aşağı ve yaratılanların sözlerinden yukarıdır (üstündür).*”⁴⁶⁶ *Nehcu’l Belâğa*’nın günümüz Şii uleması arasında ki ilmi değerini anlayabilmek için âlimlerden bazılarının görüşlerine değinmekte fayda görmekteyiz çünkü bu görüşler bizlere *Nehcu’l Belâğa*’ya âlimlerin bakış açılarının sadece edebi bir eser olmadığını itikadi ve siyasi yönünün ağır bastığını göstermektedir, onlardan bazıları şunlardır:

4.4.1. Molla Salih Rukanî Gazvinî

Nehcu’l Belâğa’ya Farsça şerh yazan önemli isimlerden biridir. Kendisi Safevi şahlarından İkinci Şah Abbas olarak adlandırılan Süleyman şah zamanında yaşayan önemli âlim ve mütercimlerden biridir. Aynı zamanda Şii büyük âlim Mir Damad’ın öğrencisidir.⁴⁶⁷ En meşhur eserlerinden biri *Nehcu’l Belâğa*’ya yazmış olduğu şerhtir, Gazvinî bu şerhinde *Nehcu’l Belâğa*’yı “*kapsayıcı, eşsiz ve beşer üstü*” olarak nitelendirmektedir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ Seyyid Radî, *Nehcu’l Belâğa*, hutbe:156 s:218

⁴⁶⁵ Seyyid Radî, *Nehcu’l Belâğa*, hutbe:189 s:280

⁴⁶⁶ Ebu’l-Berakat Muhammed bin Ahmed Dimeşkî, Baunî Şafîî, *Cevahir-u’l-Metalib*, Mecmeu İhya-i’s-Sekafeti’l-İslamiyye, Kum 1415-1994, c:1 s:298

⁴⁶⁷ Mirza Muhammed Ali, Muderris, *Reyhane-tu’l-Edeb Fi Teracum-i’l-Ma’rufin Bil Kunyeti ve’l-Elgab*, İntişarati Hayyam, Tahran 1374-1996, c:2 s:343

⁴⁶⁸ Tahranî, *ez-Zerî’a İlâ Tesânifi’ş-Şîa*, c:14 s:128; Mollah Salih, Rukanî Gazvinî, *Hikmeti İslam*, Bongahi Tercüme ve Neşri Kitap, Tahran 1354-1976, s:12

4.4.2. İmam Humeyni

İran İslam devriminin öncüsü ve İran'ın dini ve aynı zamanda devlet liderliğini üstlenen İmam Humeyni *Nehcu'l Belâğa* hakkında şöyle söylemektedir: “*Kuran'dan sonra en büyük maddi ve manevi yaşamın yönlendiricisi ve insanı hürriyete kavuşturan en büyük kitap olan Nehcu'l Belâğa kitabıyla iftihar ediyoruz. Onun manevi ve devlet idaresi ile ilgili yönlendirmeleri insanın kurtuluşunun en büyük vesilesidir. O bizim masum imamımızdır.*”⁴⁶⁹

4.4.3. Ayetullah Hameneyi

İran İslam Cumhuriyeti dini lideri Ayetullah Hameneyi *Nehcu'l Belâğa* hususunda birçok açıklamalarda bulunmuştur onlardan bazıları şunlardır: “*Nehcu'l Belâğa, Muhammedî vahye ilk iman eden şahsın sözleridir. Hz. Peygamber'in halifesinin, o halife ki tüm Müslümanlar onun hilafetinde ittifak etmişlerdir, o imam ki Şia'ya ve birçok Ehl-i Sünnete göre sahabenin en üstünüdür... Nehcu'l Belâğa, Kuran'ın yanında yer aldığında kesinlikle Kuran'ın vekili olacak bir kitaptır. Bunun kadar itibara, kapsayıcılığa ve geçmişe sahip başka bir kitabımız daha yoktur.*”⁴⁷⁰

4.4.4. Üstat Ali Devanî

Günümüzde rical ve şerh yazarlarının önde gelen isimlerinden olan Devanî *Nehcu'l Belâğa* hakkında şöyle söylemekte: “*Hz. Ali'yi tanımanın en önemli yollarından biri Nehcu'l Belâğa kitabıdır. Bilim adamlarına göre İslam âlemi, Kuran'dan sonra İslami değerler bakımından Nehcu'l Belâğa gibi başka bir kitaba sahip değildir.*”⁴⁷¹

⁴⁶⁹ Ruhullah, Humeynî, *Vasiyyet Naneyi Siyasi-İlahi İmam Humeynî*, Muesseyi Tanzim ve Neşri Asari İmam Humeyni, Tahran 1387-2009, s:6

⁴⁷⁰ Bonyadi Nehcu'l Belâğa, *Bazgeşt Be Nehcu'l Belâğa Metni Suhenranihayi Hazreti Ayetullah Hameneyi Der Kongirehavi Nehcu'l Belâğa*, Bonyadi Nehcu'l Belâğa, Tahran 1372-1994, s:39-40

⁴⁷¹ Ali, Devanî, *Nigahi Kutah be Zindigiyi Por İftihari Seyyid Radî*, Bonyadi Nehcu'l Belâğa, Tahran 1360-1982, s:232

4.4.5. Ayetullah Hacı Mirza Ali Ağa Şirazî

Nehcu'l Belâğa hususunda önemli araştırmacılardan ve âlimlerden biridir. Ali ağa Şirazî ömrünü *Nehcu'l Belâğa*'ya adanmıştı ve onu şöyle tarif ederdi: “*Nehcu'l Belâğa*, Kuran gibi insanların kalplerini aydınlatmakta, zihinleri yönlendirmekte ve ruhu rahatlatmaktadır. *Nehcu'l Belâğa* Kuran'ın yanında ve Kuran'ın tercümanıdır.”⁴⁷²

4.4.6. Allame Hasan Zade Amulî

Günümüzde filozof ve arif olarak tanınan Allame Hasan Zade Amulî *Nehcu'l Belâğa* hakkında şöyle nakletmektedir: “*İnsanların yaşamlarının her safhasını ve tüm programlarını yönlendiren ve hidayet eden tertemiz bir ağaçtır Nehcu'l Belâğa*. Hz. Ali'nin sözlü mucizesidir bu kitap, çünkü O Hazretin Hayber kalesinin kapısını yerinden sökmesi gibi fiili mucizeleri olduğu gibi sözlü mucizesi de vardır, sözlü mucizesi çok kıymetli *Nehcu'l Belâğa* kitabıdır.”⁴⁷³

4.4.7. Ayetullah Mekarim Şirazî

Kuran'ı Kerim ve *Nehcu'l Belâğa* tercümesi ve şerhlerinin yanında birçok eseri bulunan Ayetullah Mekarim Şirazî *Nehcu'l Belâğa* hakkında şöyle beyan etmektedir: “*Nehcu'l Belâğa* beşeriyetin derterinin merhemidir, insanların hürriyetinin en mükemmel yollarını farklı boyutlarda ele almaktadır, çünkü o, sosyal adaletin davetçisidir. Bu eser kendi alanında eşsiz ve her zaman ve her nesil için çok faydalıdır.”⁴⁷⁴

⁴⁷² Gulam Rıza, Guli Zuvare, *Nasih Salih*, İntişarati Huzur, Kum 1378-2000, c:1 s:124

⁴⁷³ Hasan, Hasan Zade Amulî, *Yadnameyi Hizareyi Kongireyi Nehcu'l Belâğa*, *İnsanı Kamil Ez Didigahi Nehcu'l Belâğa*, Bonyadi *Nehcu'l Belâğa*, Tahran 1360-1982, s:50

⁴⁷⁴ Nasir Mekarim, Şirazî, *Yadnameyi Hizareyi Kongireyi Nehcu'l Belâğa*, *Çera Nehcu'l Belâğa İyn Heme Cazibe Dared*, Bonyadi *Nehcu'l Belâğa*, Tahran 1360-1982, s:178

4.4.8. Ayetullah Cafer Subhanî

Ayetullah Cafer Subhani *Nehcu'l Belâğa*'da Hz. Ali'nin gaybi haberlerini konu olarak yazmış olduğu yazısında şöyle beyan etmektedir: “Hz. Ali hissi ve akli bilgilerin yanında İlahi ilham ve onay olarak adlandırılacak üçüncü bir bilgiye daha sahiptir... Hz. Ali'nin gaybi ilimleri, saklı ve gizli olan konular hakkında ki bilgileri özellikle kendi şahadetinden sonra meydana gelen olaylar ile ilgili vermiş olduğu bilgiler *Nehcu'l Belâğa*'nın bir diğer önemli boyutuna işaret etmektedir. Bu gaybi bilgiler bize, İmamın normal bilgilerin dışında üçüncü bir bilgiye sahip olduğunu gösterir ki bu bilgiyi duyuşsal ve akli yollar ile elde etmek mümkün değildir.”⁴⁷⁵

4.4.9. Murtaza Mutahharî

Mutahharî *Nehcu'l Belâğa* ile ilgili görüşlerini yazmış olduğu “*Seyri der Nehcu'l Belâğa*” isimli kitabında şöyle nakletmektedir: “*Nehcu'l Belâğa*; züht ve takva dünyası, ibadet ve irfan dünyası, melahim ve gaybi haberler dünyası, siyaset ve toplum sorumluluğu dünyası, hemase ve cesaret dünyasıdır... *Nehcu'l Belâğa*'nın önemini, sözü tanıyan ve sözün güzelliğini anlayan kimse için açıklama yapmaya gerek yoktur. Güzelliğin aslı idrak edilir, vafedilmez. Üzerinden on dört asır geçmesine rağmen o zamanki insanlar için olan cazibe ve letafetini bu günkü insanlar için de taşımaktadır.”⁴⁷⁶

Görüldüğü gibi hiçbir beyanda *Nehcu'l Belâğa* sadece edebi bir eser olarak tanımlanmamıştır. Tüm beyanlarda Kuran'ın tercümanı, Kuran'dan sonra en önemli ve en büyük kitap, hidayet edici, yönlendirici, gaybi haberler içeren ve mucizevi bir kitap olarak değerlendirilmiştir. Bu yönü ile Şii dünyada tanınmış ve tanıtılmıştır ve bu yüzden Şiiler üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur.

⁴⁷⁵ Cafer, Subhani, *Yadnameyi Hizareyi Kongireyi Nehcu'l Belâğa, Nehcu'l Belâğa ve Agahi Ez Gayb*, Bonyadi *Nehcu'l Belâğa*, Tahran 1360-1982, s:163

⁴⁷⁶ Mutahhari, *Seyri Der Nehcu'l Belâğa*, s:7

SONUÇ

Nehcu'l Belâğa kitabı Hz. Ali'ye atfedilen hutbeleri, mektupları ve hikmetli sözleri içeren, hicri beşinci asrın başında yazılan bir eserdir. *Nehcu'l Belâğa* kitabının yazıldığı dönem, temel Şia ilkelerinin temellendirildiği bir dönem olması hasebiyle yine içerdiği konular ve halk arasındaki tesirlerinden dolayı son derece önemlidir. *Nehcu'l Belâğa* kitabının müellifinin kim olduğuna dair ilk şüphe eserin yazılmasından yaklaşık üç asır sonra İbn Hallikan tarafından ortaya atılmıştır. İbn Hallikan ve ondan sonra gelenlerin ileri sürdükleri görüşler sağlam delillere dayanmamakla birlikte konuyla ilgili şüphe ve endişelerin beyanından ileri gitmemektedir. Bizim yapmış olduğumuz bu çalışmada ise kitabın Seyyid Radî'ye ait olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır.

Diğer bir müphem konu ise kitabın içerisindeki imamet ve hilafet konusu ile siyasi ve itikadi söylemlerin Hz. Ali'ye ait olmadığı ve ona nispet edildiği yönündedir. Bu konunun gerçekliğini tüm mezheplerin kabul edebileceği bir mahiyette açıklamak oldukça güçtür. Çünkü Seyyid Radî bu alanda daha çok Şii kaynaklarda geçen hadisleri temel almış ve diğer mezheplerde belirtilen hadislere değinmemiştir. Bir diğer sorun ise yazarın eserini inşa ederken metnin genelinde oldukça nadir bir surette kaynaklarını zikretmesinin yanı sıra verdiği kaynakların ise belirli bir şekilde sistematik olarak vermemesinden kaynaklanmaktaydı. Örneğin bazı yerlerde sadece yazar ismiyle, bazı yerlerdeyse sadece eser ismiyle kaynak belirtilmekte.

Kaynaklarını açıkça belirtmemesinin nedeni olarak Seyyid Radî'nin bir hadis mecmuası mahiyetinde değil de edebi bir eser hazırlamak amaçlı eseri kaleme alması gösterilebilir. Bir diğer gerekçe ise naklettiği hutbe ve hadislerin o zaman diliminde Şia dışındaki mezheplerde bile meşhur olması nedeniyle kaynaklarını açıkça zikretme gereksinimi duymamış olması ihtimalidir. Bu sorunun ilmi bir probleme dönüşmesi sebebi ile sorunun halli için *Müsned*, *Müstedrek* ve *İsnad* eserleri yazılmıştır. Bu eserlerde yapılan kaynak analizlerinde her bir hutbe için onlarca kaynak zikredilmiştir.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde Hz. Ali'nin hutbelerini kayda alma geleneğinin Seyyid Radî ile başlamadığı ve ondan sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Yapılan analizler neticesinde Seyyid Radî'den önce Hz. Ali'nin sözlerini yazanların varlığı, bu alanda müstakil kitapların yazıldığı ve bu eserlerden bazılarının günümüzde elimize ulaşmayı başardığı görülmüştür. *Nehcu'l Belâğa* ile bu eserleri karşılaştırdığımızda içerdikleri bilgiler ve metinler bakımından çok fazla bir fark olmadığı görülmekte ve var olan farklılıkların ise değişik veya tümüyle zıt anlamlar verecek kadar bariz olmadığı anlaşılmaktadır. Bu ise eserin sahihliğini güçlendiren bir durumdur.

Yazar eseri kaleme alma sebebi olarak Hz. Ali'nin edebi yönünü ele almak ve O Hazretin fasih ve baliğ sözleri ile halkı aşına etme gayreti ile yazdığını ifade etse de aslında eserin siyasi ve itikadi bir yaklaşımla yazıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle ağırlıklı olarak Hz. Ali'nin hilafet döneminde ki hutbelerin beyanı bu görüşü desteklemektedir. Bu nedenle Şii dünya dışındakiler bu kitaba fazla ehemmiyet vermemiş ve sıhhati hakkında şüpheler gündeme getirilmiştir. Hatta diğer Şii mezhepler bile *Nehcu'l Belâğa*'ya yeterli ehemmiyeti vermeyerek esere fazla değinmemişlerdir. Ama İsmaili Şiiilerin günümüzde bu eser hakkında ciddi çalışmalar yaparak eserin aslında İsmaili bir gelenekten geldiğini ispat çabasında oldukları görülmektedir. Ehl-i Sünnet ise günümüze kadar bu esere müspet bakmamış ama son yıllarda bazı Sünni

âlimler bu eser ile ilgilenmeye başlamışlardır. Genel olarak İsnâ Aşeri Şii muhaddis ve âlimler, kitap yazıldıktan sonraki ilk altı asırda yazdıkları kitaplarda *Nehcu'l Belâğa* kitabını kaynak olarak adres göstermemişlerdir, bunun sebebi olarak ise kitabın içerisindeki bilgilere kaynak zikredilmemiş olması düşünülmektedir.

Nehcu'l Belâğa kitabı Şii düşünce sistemi şekillendikten sonra yazılan bir eser olmasına rağmen bu ekolün sağlamlaşması hususunda önemli bir yere sahiptir. Seyyid Radî'den sonrada Hz. Ali'nin hutbelerini yazma geleneğinin devam etmesi bu konuya verilen önemin bir göstergesidir. Ayrıca bu kitabı Hz. Ali'nin kendisi yazmadığı halde adeta onun el yazması bir eser gibi görmek, Kuran'ın kardeşi gibi benzetmeler yapmak kitabın Şii dünyadaki yerini ve önemini göstermektedir. Özellikle Safeviler zamanında bu önemin geçmiş dönemlere oranla kat kat arttığını görmek bu tezi güçlendirmektedir.

Günümüzde *Nehcu'l Belâğa*'ya yapılan tercüme işlerinin fazlalığı ve bu tercüme işinin diğer hiçbir hadis kitabına yapılmamış olması da bu esere verilen önemin göstergelerindedir. Ayrıca günümüzde neredeyse her bir Şii'nin evinde *Nehcu'l Belâğa* kitabının bulunması ve olmayanların da mutlaka temin etmeleri yönündeki ısrarlı tutum bu kanıyı güçlendirmektedir. Sonuç itibari ile günümüz İsnâ Aşeri Şiiliği için *Nehcu'l Belâğa* vaz geçilmez asli kaynaklardan sayılmakta, itikadi ve siyasi olaylar için kaynak eser olarak zikredilmektedir.

EK: *Nehcü'l Belâğ'a'nın* El Yazması Nüshalarından Örnekler

كتابخانه عمومی آیت الله العظمی

مرشد شیخ نجفی - قلم
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اما بعد حمد لله الذي جعل الحمد ثمان النعمان وماذا امن بلائيه ووسيلة الى جانيه وسبب الزيادة
احسانيه والصلوق على رسوله بنى الرحمة وامام الائمة وسيلج الامة المنجى من طينة الكرم و
سلالة الجيد لانتم ومغرب من الفخر المعترف وقرع العلاء المثر المورق وعلى اهل بيته مصابيح الظلم
وعصم الامم ومنازل الدين الواضحة ومنازل الفضل الراجحة صلى الله عليهم لجمعين صلواته تكون
اناء لوفائهم ومخافة لعلوهم وكفاة لطيب فرعهم واصلام ما انا بفرس اطع وغوى فخر طالع
فا في كنت في عنفوان شبابه وغصاصة الفجر ابتدأت بتأليف كتاب في خصائص الائمة عليهم
السلام يشتمل على محاسن اخبارهم وجواهر كلامهم حذاني عليه عرض ذكرته في صدر
الكتاب وجعلته امام الكلام ورفعت من الخصائص التي تحض امر المؤمنين عملا على السلم
وعامت عن اتمام بقية الكتاب بحاجات الايام وما طالت الزمان وكنت قد نويت ما
خرج من ذلك ابوابا وقصصت فضولا وكفا في اخرها فصل يتضمن محاسن ما نقل عنه عليه السلام
من الكلام الخبير في المواعظ والحكم والامثال والادب دون الخطب الطويلة والكتب المطولة
فاستحسن جماعة من الاصدقاء ما اشتمل عليه الفصل المقدم ذكره معجبين ببدايعه
ومتعجبين من نواصيه وسألوني عند ذلك ان ابتدء بتأليف كتاب يحتوي على مختار
كلام امير المؤمنين عليه السلام في جميع فونه وبتشعيرات غصونية من خطبه وكتبه
وادب عملا ان ذلك يتضمن من عجائب البلاغة وغرائب الفصاحة وجواهر العربية ونواب
الكلم الدينية والدنيوية ما لا يوجد مجتمعا في كلام ولا مجموع الاطراف في كتاب اذا
كان امير المؤمنين عليه السلام مشرع الفصاحة وموردها ومنتشاء البلاغة ومولدها ومنعم
ظهر مكنونها وعنه اخذت قوانينها وعلى امثله حذركل قائل خطيب بكلامه استعان كل
واعظ بليغ ومع ذلك فقد سبق وقصروا ونقدوا وتاخروا لان كلامه الذي عليه من
الكلام الالهي وفيه عبقة من الكلام النبوي فاجبتهم الى الابداء

بذلك

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الخطبة المعروفة بالدرة اليتيمة
 من كلام الامام امير المؤمنين علي بن ابي طالب
 صلوات الله عليه

الحمد لله حمد معترف يحل من عمار مجل بلسان الشاكر او يحسن الابهو د اجر الذي خلق الموت
 والحياة والخير والشر والنفع والضر والشكوى والفرح والاذواج والغبام والذكر
 والنسيان والدم ذلك كله حال الحشر اذا القدم له لان الذي للحياة من امة ظلمت بعدمة
 والذي للخطم طهرون فالعصر بلزيمه والذي بالاداء اجتماعه ونواها مسكة والذي مجمعة
 وقت يعرفه وقت والذي سبق العدم وجون فالحال ان اسمه حل طاله والذي يعينه
 عين فالصرون بيته والذي ينعم بالاعضاء ويكف سجة والذي يشبث به الوصف
 يحول صفته والذي له العرش الطول مسلحة والذي يحل في الحلية نصيبه والذي
 انعمه خليه فالعجز يعجبه والذي المشال يعنون فالعقل صفة والذي الوهم يظفر به
 فالصوير ترفقه والذي يسكن حوا يعيب عنه حواء والذي ينفق شي فيه الكفاية
 والذي له جسم وزن والذي يبين بخيرل والذي يخبرل بسكن والذي يذكر بلكر فله
 البسائر والذي بالمخوف يعون فمضطر والذي بالعكر يتدا فمشغول والذي يلد قاون
 محرف فاقص فبارك الله عن كل ما ذكرناه فطفه ولا بعدوا خلفه فسبحان من الجهات
 لا تصفه والتبات لا ياطن والافات كذاوله ومصنوعاته لا تحاوله والاشارات لا تزيه
 والادله لا تؤدبه والترجبه لا تخفيه لم يلهن بحال ولا بان عدمال ولا الذات ديتة ولا
 المايكة ملكته ولا الصقات احدثه بل هو موطن كل وجود وظل كل صفة وموضوع
 وكاريف ومعروف من انشظم على صفة خطر بحال محسوس على بال ومن اراه محل اذركه ابن من
 صفة جوهر اذ كه جين ومن خامر امر اذ الغول ومن كان له جنس طالبه الكريف ومن قال قوله
 العقبه كل قائم على شي بوجوه وكل متبع بعض خلقه وكل ظن عن غيره فاعلم من غير ما شئت وانهم
 من غير ملقاه وهدايت من غير انما وكلامه من غير اعتبار وجره حيث لو جهت وفضل حيث

Ahmed bin Nage'ye ait olan nüshanın ilk sayfası. Bu nüsha hali hazırda İran/Meşhed Astaneyi Kudsî Razavî kütüphanesinde bulunmaktadır.

يوم خميس مشتم خلق الله تعالى فيه فرعون الله وفيه ادعى الربوبية وفيه اعترفت
الله في البحر وفيه ابتلى النبي ايوب عليه السلام وفيه طرح نوسن في الحب وفيه
الشمسة الخويث ليونس بن مئني وفيه خلق الله الظلمة والزعد ونوم الخبيث طلب الخواج
من الناس والرحول على الشيطان لان ابوهنم الخليل عليه السلام دخل على المرود بر كعبان
في حياجه فتضاها له وفيه خلق الله الموح والقائم وحنه العزوس وفيه حياه الله من النار
وفي ربيع اذ ليس والجن اليسر ونوم اجمعه كن ممبارك يوم تست كتاب في الدعوات
وتعقل في التورات وهو يوم الكناج وفتاة الفران والترهد والعبادات ما على احفظ
وصيغ كما حفظتها من ابي جبرئيل عليه السلام وعليها من استطعت ٥

امام رضا

1312
الشيخ محمد باقر
العلوي
القمي
المراد

تمت الوصية واخذ الله رب العالمين
والملك والملك على سدا الورد والعرب ونظام من محمد عبد الله
الصالحين والعلما
دارولعلمه
هذه الوصية
صحتها وذكرها فاحتملها
والطاقة كان الفراع منها في يوم الاربعاء ما خرج في الفجر
نسع وعشرون من عالم الهلاية وكنت ايضا كاتب للشيخ
جاملا وتصليا وسليما ومستعقلا ٥

تأليف
الشيخ محمد باقر
العلوي
القمي
المراد

Aynı nüshanın son sayfası

المؤمنين
تأليفه على اولادى وارو
وهو كتاب نفي البلاغ
اصلا على يد امير المؤمنين
عنه صلى الله عليه وسلم

لا تكفى يا عذرا ذل النفس ذوال اصل ولا يطمع بئج المحسد
ان الهزاة رؤسها عواطل والمخ معقده براس اليهود
للمعالي من دونها القوم
والعلاء شيخ المارة كفا
والتفكر في كلامه
والعلاء في صفة كفا
والعلاء في صفة كفا

كتاب نفي البلاغ

وهو المنزج من كلام امين المؤمنين
صالح السعادة والسلافة
ناحت حمادة
وعلا يدنيه مواز اقبال الى
القيامة

رسالة
الامير المؤمنين
عليه السلام
في نفي البلاغ
صلى الله عليه وسلم

هذا الكتاب
هو كتاب نفي البلاغ
اصلا على يد امير المؤمنين
عنه صلى الله عليه وسلم

Siljesman'se kirjallisuuden tutkimuskeskus kirjallisuuden tutkimuskeskus

١٤٤

طبعه وأنشد عليه وقيل له لو عرفت شريك ما
أمن المؤمنين فقال الحضاب زينة ويجز قوم يوم يصيبون
بن يد بن رسول الله صلى الله عليه وعلى آله وقال أشرف الناس
ما لا ينفد وقد زوي بعضهم هذا الكلام عمر بن الخطاب
الله عليه وقال لن يابد من أيسر وقد أبت خلفه لعبد
الله بن العباس رحمته الله عليه على فأن تر وأبها لها في كلام
طويل كان ستمائة فيهم عمر شككهم أشرف العدل
وأجدد العسف والجيف فإن العسف يعود بأجل والجيف
يدعو إلى السيف وقال أشد الذنوب ما استخف
بصياحه وقال ما أخذ الله على أهل الجهل أن يجروا
حتى أخذ على أهل العلم أن يجروا

وهذا حين انتهت الغاية سألني قطع
 المنع من كلام أمير المؤمنين
 جامد بن الله سبحانه على ما مر من قولي
 لعمري ما أنشدت من الخرافة وتقرَّب ما

بعدي أفطان ومضن بن العزم كما شرتنا أولاً على
نفضيل أوراق من ألبان عن الخركن اب من الأيوبي يكون
لأفنان الشايد وأستلجا والأزدي وما عناه أز نظم لنا
بعيد الغوض وتعج البناء جد الشد ود وما أوفينا الآله
عليه وقرنا وهو جسنا ونعم الوكيل نعم المؤيد ونعم
الضيق وذلك في نجب من تسيرة أن نعم بما يرع
نم الكتاب بجهد الله
من نسخة بها على بن محمد بن السكون وأفوق
الفرع منها في سؤال سنة أن نعم ونعم
وسمنا بغير والحمد لله رب العالمين
وحصل الله على نشد نا محمد والله الطاهر نك

ولعله لم يشتر ما شرتنا
 في أوراق الأيوبي
 كما مر من كلامه رضي الله عنه
 أو نقله من غيره
 أو ما مر

Ayn mikhama son sayfau

KAYNAKÇA

AHMED BİN MUHAMMED, *Kitab-u'r-Rical*, Danişgahi Tahran, Tahran 1342-1963

AHMED DEKAİK, Abdullah Ali, *Hakikatu Mushafi İmam Ali İnde Sunneti ve Şia*, Darul İsmi, Bahreyn 1430-2009

AKSU, Ali, “*Nehcü'l Belağa'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları*”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII/2 – 2008

ALİ KULU, Muhammed Mehdi, *Kitab Şinasiyi Nehcu'l Belâğa*, Vakfı Mirası Cavidan, Bahar ve yaz, Kum 1378-1999, sayı: 25-26

ALLAME EMİNÎ, Abdul Hüseyin, *el-Gadir Fi kitabi ve's-Sünneti ve'l-Edeb*, Merkez-ul Gadir Lid Derasatil İslamiyye, Kum1416-1995

ALLAME EMİNÎ, Abdul Hüseyin, *el-Gadir Fi kitabi ve's-Sünneti ve'l-Edeb*, Muhammed Takî Vahidî, Şeyhul İslam Ali, Kitaphaneyi Buzurği İslam, Tahran 1368-1989

ALLAME HİLLÎ, Ebu Mansur Hasan bin Yusuf bin Mutahhar, *Hulasat-u'l-Egval Fi Marifet-i'r-Rical*, Neşr-u'l-Fagahe, Kum 1388-1968

ALLAME MECLİSÎ, Muhammed Bagır bin Muhammed Takî, *Bihar-u'l-Envar el-Camietu li Durer-i'l-Ehbar-i'l-Eimmet-i'l-Athar*, Daru İhya-i't-Turas-u'l-A'rabî, Beyrut 1403-1983

ALLAME MECLİSÎ, Muhammed Bagır bin Muhammed Takî, *Hakk-u'l-Yakin*, İntişarati İslamiyye, Tahran tarih yok

ALLAME MECLİSÎ, Muhammed Bagır bin Muhammed Takî, *Hayat-u'l-Kulub (İmam Şinasî)*, Surur, Kum 1376-1997

ALLAME MECLİSÎ, Muhammed Takî bin Maksud Ali, *Ravzat-u'l-Muttakîn fi Şerhi Men La Yehzuruh-u'l-Fakih*, Muesseyi Ferhengiyi İslamiyi Ku Şanbur, Kum 1406-1986

AMİDÎ eT-TEMİMÎ, Abdulvahid bin Muhammed, *Ğurer-u'l-Hikem ve Durer-u'l-Kelim*, Dar-u'l-Kitab-i'l-İslamî, Kum 1410-1990

AMİLÎ NEBATÎ, Ali bin Muhammed bin Ali, *Es-Sirat-u'l-Mustakim ila Mustehakk-i't-Takdim*, Mektebetul Heyderiyye, Nefef 1384-1964

ARŞÎ, İmtiyaz Ali Han, *Tercüme-yi İstinadı Nehcu'l Belâğa*, Emir Kebir, Tahran 1363-1988

ASAM KÛFÎ, Ebu Muhammed Ahmed, *Kitab-u'l-Futuh*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1411-1991

AYYAŞÎ, Muhammed bin Mes'ud, *Tefsir-u'l-Ayyaşî*, Matbaat-u'l-İlmiyye, Tahran 1380-1961

AZERTAŞ, Azernuş, *Dairet-u'l Mea'rifî Buzurğî İslamî*, Merkezi dairetul mearifî buzurğî İslamî, Tahran 1370-1992

BAĞDADÎ, Ahmed bin Ali bin Sabit el-Hatib, *Tarih-u Medinet-i'l-İslam ve Ahbaru Muhaddisiha ve Zikru Guttaniha'l-Ulema min Gayri Ehliha ve Varidiha*, Darul Garbul İslamî, Beyrut 1422-2001

BAUNÎ ŞAFÎÎ, Ebu'l-Berakat Muhammed bin Ahmed Dimeşkî, *Cevahir-u'l-Metalib*, Mecmeu İhyai's-Sekafeti'l-İslamiyye, Kum 1415-1994

BEHRANÎ, Meyssem bin Ali bin Meyssem, *Şerhu Nehcu'l Belâğa*, Kurban Ali Muhammedî Mukaddem ve Ali Asker Nevaî Yahya Zade, Bonyadi Pezuheşhayi İslami Astani Kudsi Razavî, Tahran 1375-1996

BEHRANÎ, Kemaluddin Meyssem bin Ali bin Meyssem, *Şerhu Nehcu'l Belâğa*, Dar-u's-Sakaleyn, Beyrut 1420-1999

BELAZURÎ, Ahmed bin Yahya, *Futuh-u'l-Buldan*, Dar ve Mektebet-ul Hilal, Beyrut 1988

BERGÎ, Ahmed bin Muhammed bin Halid, *El-Mehasin*, Dar-u'l-Kutub-i'l-İslamiyye, Kum 1371-1951

BEYHAKÎ, İbrahim bin Muhammed, *el-Muhasin ve'l-Musavî*, Dar-u'l-Marife, Kahire 2009

BEYHAKÎ, Zahiruddin Ebu'l-HasanAli bin Ebu'l-Kasım Zeyd bin Muhammed, *Mearicu Nehcu'l Belâğa*, Bostani Kitap İntişarati Defteri Tebliğati İslami Hozeyi İlmiiyyeyi Kum, Kum 1422-2001

BEYHAKÎ, Zahiruddin Ebu'l-HasanAli bin Zeyd, *Mearicu Nehcu'l Belâğa*, Mektebetu Ayetullah el-Uzma el-Mer'aşî el-Necefi, Kum 1404-1983

BONYADÎ NEHCU'L BELÂĞA, *Bazgeşt Be Nehcu'l Belâğa Metni Suhenranihayi Hazreti Ayetullah Hameneyi Der Kongirehayi Nehcu'l Belâğa*, Bonyadi *Nehcu'l Belâğa*, Tahran 1372-1994

BUHARÎ, Muhammed bin İsmail, *Sahih-u'l-Buhari*, Vezaret-u'l-Evkaf el-Meclis-u'l-Â'la Li-Sunenil İslamiyye Licenneti İhyai Kutub-i'l-Sunne, Kahire 1410-1990

CAFERÎ, Seyyid Muhammed Mehdi, *Seyyid Radî*, Terhi Nov, Tahran 1377-1998

CÂHİZ, Amr bin Bahr, *el-Beyan ve't-Tebyin*, Mektebet-u'l-Hanecî, Kahire 1418-1998

CÂHİZ, Amr bin Bahr, *el-Beyan ve't-Tebyin*, Mektebet-u'l-ticariyyet-u'l-kübra, Kahire 1345-1926

COHERÎ, Ahmed bin Abdulaziz, *es-Sakife-tu ve Fedek*, Mektebetu Neyneva el-Hediye, Tahran

DEŞTÎ Muhammed, MUHAMMEDÎ Kazım, *el-Mucem-u'l-Mufehris Li-Elfazi Nehcu'l Belâğa*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1986

DEŞTÎ, Muhammed, *Esnad ve Medariki Nehcu'l Belâğa*, Muesseyi Ferhengî Tahkikatî Emîr-u'l-Mu'minîn, Kum 1378-1999

DEŞTÎ, Muhammed, *Ruvat ve Muhaddisini Nehcu'l Belâğa*, Muesseyi Ferhengî Tahkikatî Emîr-u'l-Mu'minîn, Kum 1378-1999

DEVANÎ, Ali, *Nigahi Kutah be Zindigiyyi Por İftihari Seyyid Radî*, Bonyadi *Nehcu'l Belâğa*, Tahran 1360-1982

DEYLEMÎ, Hasan bin Muhammed, *İrşad-u'l-Kulub ile's-Savab*, Şerif Radî, Kum 1412-1992

DİNEVERÎ, Abdullah bin Müslüm bin Kuteybe, *el-İmametü ve's-Siyase*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1410-1990

DİNEVERÎ, Ebu Hanife Ahmed bin Davud, *Ehbar-u't-Tıval*, es-Seade, Mısır 1330-1912

DİNPERVER, Muhsin, *Furuğî Fıkh ve Edeb: Zindigiyyameyi Fuşordeyi Allame Şerif Radî*, Ruşenger, Tahran 1365-1986

EBU NEİM İSFEHANÎ, Ahmed bin Abdullah, *Hilyet-u'l-Evliya*, Kahire 1932

EBU NEİM İSFEHANÎ, Ahmed bin Abdullah, *Zikru Ehbaru İsbehan*, Londra 1934

EBU UBEYD, Ahmed bin Muhammed, *el-Gariybeyn fi'l-Kuran ve'l-Hadis*, Mektebetu Nezar Mustafa el-Baz, Arabistan 1419-1999

EBUS SELAH HALEBÎ, Takî bin Necm, *Takrib-u'l-Mearif*, el-Hadî, Kum 1404-1983

el-CEVHERÎ, Ebu Nasr İsmail bin Hammad, *es-Sihah Tac-u'l-Luğati ve Sihah-u'l-Arabiyye*, Dar-u'l-Hadis, Kahire 1430-2009

el-EMİNÎ, Muhammed Hadî, *eş-Şerif Radî Muhammed bin Hüseyin bin Musa el-Musevî*, Muesseyi Nehcu'l Belâğa, Tahran 1408-1987

el-KANUCÎ, Sadik bin Hasan, *Ebcud-u'l-Ulum*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmiiyye, Beyrut 1978

el-MELAH, Mahmut Muhammed, *Teşrihu Şerh Nehcu'l Belâğa Li İbni Ebil Hedid*, Dar-u'l-Âlu'r-Riyaz Suudiyye, 2009

el-KEŞŞÎ, Muhammed bin Ömer, *İhtiyaru Marifet-i'r-Rical*, Muessetu Alu'l-Beyt Li-İhya-i't-Turas, Kum 1404-1984

el-GARŞÎ, İdris İmaduddin, *Uyun-u'l-Ehbar ve Funun-i'l-A'sar (Fi Fezaili Eimmetil Ethar) es-Seb-u's-Sadis Ehbaru Devletü Fatimiyye*, Dar-u'l-Endelüs, Beyrut 1404-1984

el-HAŞİMÎ el-BASRÎ, Muhammed bin Sad bin Muni'i, *et'Tabakat-ü'l-Kübrâ*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmiiyye, Beyrut 1410-1990

el-HÜSEYNÎ el-HATİB, Seyyid Abduzzehra, *Mesadiru Nehcu'l Belâğa Ve Esaniduhu*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1405-1985

el-HÜSEYNÎ, Ebu'l-Hüseyin Yahya bin Hamza bin Ali, *Dibac-u'l-Vazî Fi'l-Keşfi En Esrari Kelam-i'l-Vasî*, Muesset-u'l-İmam Zeyd bin Ali es-Sakafiyye, Yemen 1424-2003

el-KEREM, Abdulaziz, *Divan-u'l-İmam Ali Emir-u'l-Müminin ve Seyyidil Bulega ve'l-Mutekellimin*, Mektebet-u's-Şebiyye, 1988

el-KEYZERÎ, Kudbuddin Ebu'l-Hüseyin Muhammed bin Hüseyin, *Hedaik-u'l-Hekaik Fî Şerhi Nehcu'l Belâğa*, İtimad, Kum 1416-1995

el-LEYSÎ el-VASÎTÎ, Kafiyuddin Ali bin Muhammed, *Uyun-u'l-Hikem ve'l-Mevaiz*, Dar-u'l-Hadis, Kum 1376-1997

el-MUSEVÎ, Muhammed bin Hüseyin bin Musa, *eş-Şerif Radî*, Muesseyi Nehcu'l Belâğa, Tahran 1408-1988

el-MÜBERRED, Muhammed bin Yezid, *el-Kamil-u fi'l-Lugeti ve'l-Edeb*, Suudi Vezaretu li's-Şun-i'l-İslamiyye ve'l-Ugaf ve'd-Deveti ve'l-İrşad, Arabistan 1998

EMİNİ AMULÎ, Seyyid Muhsin, *A'yan-uş Şia*, Dar-u't-Taaruf Lil-matbuat, Beyrut 1403-1983

EMİNÎ, Dr. Şeyh Muhammed Hadî, *Şerif Radî*, Muesseseyi Nehcu'l Belâğa, Tahran 1408-1987

ENDELÜSÎ, Ahmed bin Abdi Rabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmiiyye, Beyrut 1404-1983

ASKERÎ, Alirıza, *Mes'udî ve't-Tenbih ve'l-Eşraf*, Makalat ve Berresiha Dergisi, Kış 1376-1997

es-SAN'ÂNÎ, Ebubekr Abdürrezzak bin Hemmam, *el-Musannef*, Mekteb-u'l-İslamî, Beyrut 1392-1972

ESTERÂBÂDÎ, Ali, *Tevîl-u'l-Ayet-u'z-Zahira fi Fedail-i'l-İtret-i't-Tahira*, Muesset-u'n-Neşr-i'l-İslamî, Kum 1409-1989

ESTERÂBÂDÎ, Muhammed bin Ali, *Menhec-u'l-Megal fi Tahkik-i-Ehval-i'r-Rical*, Muessetu Alul Beyt li İhya-i't-Turas, Kum 1422-2001

eş-ŞAFÎÎ, Muhammed bin İdris, *el-Ümm*, Kahire 1321-1903

FENCEKİRDÎ NİŞABURÎ, Ebu'l-HasanAli bin Ahmed, *Selvet-u's-Şia*, Kitaphanei Müze ve Merkezi Esnadi Meclisi Şurayı İslamî, Tahran 1384-1964

FERRUH, Ömer, *Tarih-u'l-Edeb-i'l-A'rabî el-Asr-u'l-Abbasiyye*, Dar-u'l-ilm li'l-mellayin, Beyrut 1401-1981

FETTAL NİŞABURÎ, Muhammed bin Ahmed, *Ravzat-u'l-Vaizin*, Mahmud Mehdi Damganî, Neşri Ney, Tahran 1366-1987

FİRUZÂBÂDÎ, Meciduddin Muhammed bin Yakub, *el-Kamus-u'l-Muhit*, Dar-u'l-Hadis, Kahire 2008

GARŞÎ, Seyyid Ali Ekber, *Mufredatı Nehcu'l Belâğa*, Defteri İntişarati İslamî, Kum 1382

GAZVİNÎ RADÎ, Nasiruddin Ebu Reşid Abdulcelil, *Kitab-u'n-Nakz Bazu Mesalib-u'n-Nevasib*, Dar-u'l-Hadis, Kum 1391-2012

GULÎ ZUVARE, Gulam Rıza, *Nasih Salih*, İntişarati Huzur, Kum 1378-2000

GÜLTEKİN, Hikmet, *Şii Âlim Şerif er-Radi ve Nehcu'l Belâğa Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, Necmettin Erbakan üniversitesi sosyal bilimler enstütüsü Temel İslam bilimleri anabilim dalı Hadis bilim dalı, Doktora tezi, Konya 2013

HAFIZ BURSÎ, Receb bin Muhammed, *Meşarig-u'l-Envar-il Yakın fi Esrari Emir-i'l-Mu'minin aleyhis selam*, E'lemî, Beyrut 1422-2001

HALİFE, Hacî, *Keşf-u 'z-Zunun En Esamiy-i 'l-Kutub ve 'l-Funun*, Daru İhya-u't-Turas-i'l-Arabî, Beyrut

HASANZADE AMULÎ, Hasan, *Yadnameyi Hizareyi Kongireyi Nehcu'l Belâğa, İnsanı Kamil Ez Didigahi Nehcu'l Belâğa*, Bonyadi Nehcu'l Belâğa, Tahran 1360-1982

HASAN, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987

HASİBÎ, Hüseyin bin Hemdan, *Hidayet-u 'l-Kubra*, el-Belağ, Tahran 1419-1999

HAŞİM KÛFÎ, Ebu İshak İbrahim, *Kazaya Emîr-u 'l-Mu'minîn*, Zair, Kum 1389-1969

HATÎB el-BAĞDÂDÎ, Ahmed bin Ali, *Tarihu Bağdat*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmîyye, Beyrut 1417-1996

HERAVÎ, Kasım bin Selam, *Karib-u 'l-Hadis*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmîyye, Beyrut 1986

HERRANÎ, Hasan bin Şu'be, *Tuhef-u 'l-Ukul An Âli'r-Rasul*, Cemiet-u'l-müderresin, Kum 1404-1983

HİLALÎ, Süleym bin Kays, *Esrarı Âli Muhammed*, el-Hadî, Kum 1416-1995

HİLALÎ, Süleym bin Kays, *Kitabu Suleym bin Kays Hilalî*, el-Hadî, Kum 1405-1985

HOÎ, Mirza Habibullah Haşimî, *Minhac-u 'l-Bera'a Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Tahran: Mektebet-u'l-İslamiyye bi-Tahran

HOÎ, Mirza Habibullah Haşimî, *Minhac-u 'l-Bera'a Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Daru İhya-u't-Turasi-i'l-Arabî, Beyrut 1424-2003

HUMEYNÎ, Ruhullah, *Vasiyyet Naneyi Siyasi-İlahi İmam Humeynî*, Muesseyi Tanzim ve Neşri Asari İmam Humeyni, Tahran 1387-2009

HÜSEYİN EŞKEVERÎ, Ahmed, *Nushehayî der Yezd*, Neşriyyeyi Nushehayi Hatti Kitaphaneyi Merkeziyi Danişgahi Tahran, Tahran 1039-1960

HÜSEYİN MUSEVÎ, Muhammed bin EbiTalib, *Tesliyet-u'l-Mucalis ve Ziyet-u'l-Mecalis*, Muessetul Mearif-i'l-İslamiyye, Kum 1418-1998

HÜSEYNÎ CELALÎ, Allame Seyyid Muhammed Hüseyin, *Musnedu Nehcu'l Belâğa*, Mektebetu Allame Meclisî, Kum 1421-2001

HÜSEYNÎ CELALÎ, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Musnedu Nehcu'l Belâğa*, Mektebetu Allame Meclisî, Kum 1431-2010

HÜSEYNÎ CELALÎ, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Musnedu Nehcu'l Belâğa*, Mektebetu Allame Meclisî, Kum 1431-2010

HÜSEYNÎ HATİB, Seyyid Abduzzehra, *Mesadiru Nehcu'l Belâğa ve Esaniduhu*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1405-1985

HÜSEYNÎ HATİB, Seyyid Abduzzehra, *Mesadiru Nehcu'l Belâğa ve Esaniduhu*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1405-1985

HÜSEYNÎ, Ahmed, *Fihristi Nushehayi Hattiyi Kitaphaneyi Umumiyyi Ayetullah Mer'aşî Necefî*, Kitaphaneyi Ayetullah Mer'aşî Necefî, Kum 1356-1937

İBLÎ, Ali bin İsa, *Keşf-u'l-Gumme fi Marifet-i'l-Eimme*, Benî Haşim, Tebriz 1381-1962

İBN ABDULVEHHAB, Hüseyin bin Abdulvehhab, *Uyun-u'l-Mucizat*, Mektebet-u'd-Daverî, Kum tarih yok

İBN DUREYD, Muhammed bin Hasan, *Cemherat-u'l-Luğat*, Dar-u'l-İlm Lil-Mellayin, Beyrut 1988

İBN EBÎ TAY, Yahya bin Hamid, *el-Havî fi Rical-i'ş-Şia-ti'l-İmamiyye*, baskı yeri ve tarihi belli değil, 1379-2000

İBN EBU'L-HADÎD, Abdulhamid bin Hibetullah, *Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Daru'l-Kitab-i'l-Arabi, Bağdat 1428-2007

İBN EBU'L-HADÎD, İzzuddin Abdulhamid bin Muhammed, *İhtiyaru Misbah-u's-Salikîn Min Kelami Mevlana Emîr-u'l-Mu'minîn Ali bin Ebitalib*, Mecme-u'l-Buhus-i'l-İslamiyye, Meşhed 1408-1987

İBN HALDÛN, Abdurrahman bin Muhammed, *Tarihu İbnu Haldun*, Daru İhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1391

İBN HALLİKAN, Şemsuddin Ahmed bin Muhammed bin Ebibekr, *Vefeyat-u'l-A'yan ve Enbau Ebna-i'z-Zeman*, Daru Sadir, Beyrut 1398-1978

İBNU'L-İMÂD el-HANBELÎ, Abdulhay Ebu'l-Felah, *Şezerat-u'z-Zeheb Fi Ehabari Min-e'z-Zeheb*, Daru İhya-i't-Turas-u'l-A'rabî, Beyrut

İBN MANZUR, Ebu Mufazzal Cemaluddin Muhammed bin Mukrim, *Lisan-u'l-Arap*, Daru Sadir, Beyrut

İBN ŞEHRAŞUB MAZENDERANÎ, Muhammed bin Ali, *Menagibu Âli Ebu Talib*, Allame, Kum 1379-1960

İBN TAVUS, Abdul Kerim bin Ahmed, *Fereh-u'l-Gara fi Tayini Kabri Emir-i'l-Mu'minin Ali bin Ebi Talib aleyhis selam fi Necef*, Menşurati Radî, Kum Tarih yok

İBN TAVUS, Ali bin Musa, *et-Taraif fi Marifeti Mezahib-i't-Tevaif*, Hiyam, Kum 1400-1980

İBNİ HACER ASKALANÎ, Ahmed bin Ali, *Lisan-u'l-Mizan*, Mektebet-u'l-matbuat-i'l-İslamiyye, Beyrut 1423-2002

İBNİ MEYSEM BEHRANÎ, Meysem bin Ali, *Şerh-u'l-Mie Kelime Li'l-İmam Ali bin Ebitalib*, Muesset-u'l-Urvet-u'l-Vusga, 1431-2010

İBNİ MURTAZA, Ahmed bin Yahya, *Tabakat-u'l-Mutezile*, Dar-u'l-Muntezire, Beyrut 1409-1988

İBNİ ŞEHRAŞUB, Muhammed bin Ali, *Mealim'u'l-Ulema Fi Fihristi Kutub-i's-Şia Ve Esma-i'l-Musannifin Minhum kadimen ve Hadisen*, Matbaat-u'l-Haydariyye, Necef 1380-1960

İBNİ TEĞRÎ BERDÎ, Cemaluddin Ebu'l-Mehasin, *en-Nucum-u'z-Zahire fi Muluki Misr ve'l-Kahire*, Vezaret-u's-Segafe, Mısır 1383-1963

İBNU'L CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman bin Ali bin Muhammed, *el-Muntazam Fi Tarih-i'l-Muluki Ve'l-Ümem*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmiiyye, Lübnan 1415-1995

İBNU'L ESÎR, Ebu'l-HasanAli bin Ebu'l-Kerem Muhammed bin Muhammed bin Abdulkerim bin Abdulvahid Şeybanî, *el-Kamilu Fi-t Tarih*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmiiyye, Lübnan 1407-1987

İBNU'L ESÎR, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed Cezeri, *Üsdü'l-Gâbe fi Marifet-i's-Sahabe*, Daru İbnu Hazm, Beyrut 1433-2012

İBNU'L İMÂD el-HANBELÎ, Ebu'l-Felah Abdulhay, *Şezerat-u'z-Zeheb Fi Ehabari Min-e'z-Zeheb*, Daru ihya-i't-turas-i'l-Arabî, Beyrut

İBNÜ'N NEDÎM, Ebil Ferec Muhammed bin İshak, *el-Fihrist*, Dar-u'l-Marife, Beyrut

İSBEHANÎ, Mirza Abdullah Efendî, *Riyaz-u'l-Ulema ve Hiyaz-u'l-Fuzela*, Mektebetu Ayetullah Mer'aşî Necefi, Kum 1403-1982

İSFEHANÎ, Ahmed bin Abdullah, *Hilyet-u'l-Evliya ve Tabakat-i'l-Esfiya*, Dar-u'l-Fikr, Beyrut 1416-1996

İSFEHANÎ, Ebu'l-Ferec Ali bin Hüseyin, *Makalid-u't-Talibin*, Muesset-u'l-E'lemî Lil-Matbuat, Beyrut 1419-1998

İSMAİL PAŞA, Muhammed Emin bin Mir Selim, *İzah-u'l-Meknun Fi'z-Zeyli Â'la Keşfi'z-Zunun En Esam-i'l-Kutub ve'l-Funun*, Daru İhya-u't-Turas-i'l-Arabî, Beyrut, (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi:1945)

İTİSAM-UL MELİK, Yusuf, *Fihristi Nusahi Haattiyi Kitaphaneyi Meclisi Şurayi Milliyi İnan*, Matbaatu Meclis, Tahran 1311-1932

KADI ABDULCABBAR, İmaduddin, *Fazl-u'l-İtizal ve Tabakat-u'l-Mutezile*, Dar-u't-Tunusiyye li'l-neşr, Tunus 1974

KAMRANİYAN, Abbas Ali, *Kazavathayi Ali*, Nuru Kuran ve Ehl-i Beyt, Kum 1387-2009

KAŞANÎ, Fethullah, *Tenbih-u'l-Ğafilin Ve Tezkiret-u'l-A'rifin (Şerhi Nehcu'l Belâğa)*, Peyami Hak, Tahran 1378-1958

KÂŞİF-U'L-GİTA, Şeyh Hadî, *Mustedreku Nehcu'l Belâğa*, Muessetu Kâşif-u'l-Gita el-Amme, Necef 1436-2015

KEF'EMÎ, İbrahim bin Ali Amilî, *el-Misbah lil-Kef'emî*, Dar-u'r-Radî, Kum 1405-1985

KİNDÎ, Ebu Ömer Muhammed bin Yusuf, *el-Vulat ve Kitab-u'l-Kuzat*, Aba'l-Besuiyyin, Beyrut 1908

KORKMAZ, Sıddık, *Nehcu'l Belâğa'nın Müellifi ve Metni İle İlgili Problemler*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bahar 2007, Konya

KULEYİNÎ, Muhammed bin Yakub, *el-Kaafi*, Dar-u'l-kutub-i'l-İslamiyye, Tahran 1407-1986

KULEYNÎ, Muhammed bin Yakub, *el-Usul Min-e'l-Kafi*, Dar-u'l-kutub-i'l-İslamiyye, Tahran 1388-1968

KUMMÎ, Ali bin İbrahim, *Tefsir-u'l-Kummi*, Dar-u'l-kitab, Kum 1404-1984

KUMMÎ, Şeyh Abbas, *el-Kunna ve'l-Elgab*, Muesseyi neşri İslamî, Kum 1359-1940

KUMMÎ, Şeyh Abbas, *el-Fevaid-u'r-Razeviyye Fi Ehvali Ulema-i'l-Mezheb-i'l-Caferiyye*, Bostani Kitab, Kum 1385-1965

KUMMÎ, Şeyh Abbas, *Sefinet-u'l-Bihar*, Dar-u'l-Usvetu Lit-Tabaat'i ve'n-neşr

KUNTURÎ, Seyyid E'caz Hüseyin Nişaburî, *Keşf-u'l-Hucub ve'l-Estar En Esmâ-i'l-Kutubi ve'l-Esfar*, Mektebetu Ayetullah el-Uzma Mer'aşî Necefi, Kum 1409-1988

KUZAÎ, Ebu Abdillah Muhammed bin Selama, *Desturu Mealim-u'l-Hikem ve M'esuru Mekarim-e'l-Şiyem*, Şirketu Dar-u'l-Erkam bin Ebi'l-Erkam, Beyrut 1418-1997

LAHİCÎ İSFEHANÎ, Muhammed Bagir bin Muhammed, *Şerhu Nehcu'l Belâğa*, Mirasi Mektubi Stadi Buzurgdaştı Sali Emir-u'l-Mu'minin Ali, Tahran 1379-2000

LAKHANÎ, M.A. ed., 2006. *The Sacred Foundations Of Justice In Islam: The Teachings of Ali Ibn Abi Talib*, World Wisdom

LEYSÎ EL VASÎTÎ, Ali bin Muhammed, *Uyun-u'l-Hikem ve'l-Mevaiz*, Dar-u'l-Hadis, Kum 1376-1997

MAHMUDÎ, Şeyh Muhammed Bagır, *Nehc-u's-Seade fi Mustedreki Nehcu'l Belâğa*, Vezareti Ferhenk ve İrşadi İslamî, Tahran 1376-1957

MAZENDERANÎ, Muhammed bin İsmail, *Munteha'l-Megal fi Ehval-i'r-Rical*, Muesseseyi Alul Beyt, Kum 1416-1995

ME'HED-U'L-MAHDUTAT, *Me'hed-u'l-Mahtutat el-Arabiyye*, Ahmed Yusuf Ahmed Muhammed, Meh'hed-u'l-Mahdutat, Kahire 1375-1955

MEDENÎ, Alihan bin Ahmed, *el-Taraz-u'l-Evvel*, Muessetu Alul Beyt Li-İhyai't-Turas, Meşhed 1384-1964

MEHRİZÎ, Mehdi, *Mirasi Hadisi Şia*, Muesseyi İlmi Ferhengîyi Dar-u'l-Hadis, Kum 1380-1961

MER'AŞÎ NECEFÎ, Mahmud, *Fifristi Nushehayi Hattiyi Kitaphaneyi Buzurgi Hz. Ayetullah el-Uzma Mer'aşî Necefî*, Kitaphaneyi Buzurgi Ayetullah el-Uzma Mer'aşî Necefî, Kum 1379-2000

MES'UDÎ, Hasan bin Ali, *Muruc-u'z-Zeheb ve Meadin-u'l-Cevher*, Mektebet-u'l-Asriyye, Beyrut 1425-2005

MİBUD'Î YEZDÎ, Kadı Kemaluddin Mir Hüseyin bin Muiniddin, *Divanu Emîr-u'l-Mu'minîn aleyhis selam –Eş'ariy ki Mensub Be İmam Ali Est-*, Mustafa Zemanî, Peyami İslam, Kum 1368-1989

MİBUD'Î YEZDÎ, Kadı Kemaluddin Mir Hüseyin bin Muiniddin, *Şerhi Divani Mensub be Emîr-u'l-Mu'minîn Ali bin Ebu Talib*, baskı yer ve zamanı belli değil

MİNKARÎ, Nasr bin Müzehim, *Vakat-u's-Sıffin*, Menuşarat Mektebetu Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşî Necefî, Kum 1404-1983

MİR CİHANÎ TABATABAÎ, Seyyid Hasan, *Mustedreku Nehcu'l Belâğa Musum be Misbah-u'l-Belağa*, Yayın yeri yok, 1388-1969

MUBAREK, Zeki, *en-Nesr-u'l-Fenna fi Karn-i'r-Rabi*, Muessetu Hindavî, Kahire 2012

MUDERRİS, Mirza Muhammed Ali, *Reyhanet-u'l-Edeb Fi Teracum-i'l-Ma'rufin Bil Kunyeti ve'l-Elgab*, İntişarati Hayyam, Tahran 1374-1996

MUNTECEBUDDİN, Ali bin Abdullah, *el-Fihrist (Radî)*, Kitaphaneyi Umumiyyi Ayetullah el-Uzma Mer'aşî Necefî, Kum 1366-1987

MUS'UDÎ, Ali bin Hüseyin, *İsbat-u'l-Vasiyye Lil-İmam Ali bin Ebitalib*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1409-1988

MUSEVÎ, Seyyid Sadık, *Temamu Nehcu'l Belâğa Mimma Evredehu Şerif Radî En Eseri Mevlana-l İmam Emir-u'l-Mu'minin Ali Bin Ebi Talib*, Muesset-u'l-E'lemiy Lil-Matbuat, Beyrut 1424-2003

MUSTAFAVÎ, Abdurrahman, *Divan-u'l-İmam Ali bin Ebu Talib*, Dar-u'l-Marife, Beyrut 1426-2005

MUTAHHARÎ, Murtaza, *Fî Rihabi Nehcu'l Belâğa*, ed-Dar-u'l-İslamiyye, Beyrut 1413-1992

MUTAHHARÎ, Murtaza, *Seyri Der Nehcu'l Belâğa*, Merkezi Matbuatiyi Darut Tebliği İslamî, 1354-1975

MÜSLÜM bin Haccac, *Sahih-u'l-Müslim*, Dar-u'l-Hadis, Kahire 1412-1991

NARGÜL, Veysel, “*İslam Savaş Hukukununun Temel İlkeleri Ekseninde Nehcü'l-Belâğâ*”, Mîlel ve Nihal İnanç-Kültür-Mitoloji Araştırmaları Dergisi, c:8 sayı:3, Eylül-Aralık 2011

NARİN, İsmail, “*Nehcü'l-Belâğa'da Yer Alan Bazı Dinî Kavramlar Üzerine Mülâhazalar*”, Ekev Akademi Dergisi Yıl: 20 Sayı: 67 (Güz 2016)

NASİRÎ, Ali, *Hadis İlimlerine Giriş*, Muhammed Mehdi Turan, el-Mustafa yayınları, İstanbul 2014

NAŞÎ EKBER, *Fırkahayi İslami ve Meseleyi İmamet*, Tercüme: Alırıza İmanî, Merkezi Mutaalati Edyan ve Mezahib, Kum 1386-2007

NECAŞÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed bin Ali bin Ahmed bin Abbas, *Rical-u'n-Necaşî*, Camiet-u'l-Muderrisin, Kum 1418-1997

NEGEVÎ, Seyyid Muhammed Takî, *Miftahu-u's-Seade Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Gain, Tahran 1383-1963

NEVBAHTÎ, Hasan bin Musa, *Fırak-u'ş-Şia*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1404-1983

NEZARÎ, Mahmud, *Fihristi Nushehayi Hattiyi Kitaphaneyi Meclisi Şurayi İslami*, Kitaphane, Müze ve Merkezi Esnadi Meclisi Şurayi İslami, Tahran 1393-2014

ONAT Hasan, KUTLU Sönmez, "İslam Mezheplerine Giriş", *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, Grafiker, Ankara 2012

QUTBUDDİN, T., *The Sermons Of 'Alı Ibn Abı Talıb: At The Confluence Of The Core Islamic Teachings Of The Qur'an And The Oral, Nature-Based Cultural Ethos Of Seventh Century Arabia*, Anuario De Estudios Medievales, 2012.

QUTBUDDİN, T., *A Treasury of Virtues: Sayings, Sermons, and Teachings of'Alı, with the One Hundred Proverbs*, Attributed to Al-Jahiz, 2013.

RAĞİB İSFEHANÎ, Hüseyin bin Muhammed, *Mufredatu Elfaz-u'l-Kuran*, el-Mektebet-u'l-Murtazaviyye, 1412

RAHMAN SİTAYİŞ, Muhammed Kazım, *Baz Şinasiyi Menabi'i Asliyi Ricali Şia*, Muesseyi İlmî ve Ferhengiyi Dar-u'l-Hadis, Kum 1384-2005

RAVENDÎ, Kudbuddin Said bin Hibetullah, *Minhac-u'l-Bera'a fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Mektebetu Ayetullah el-Mer'aşî el-Amme, Kum 1406-1985

RAVENDÎ, Kutbuddin Said bin Hibetullah, *Minhac-u'l-Bera'a fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Kitaphaneyi Umumiyyi Ayetullah Mer'aşî Necefî, Kum 1364-1985

RUGANÎ GAZVİNÎ, Mollah Salih, *Hikmeti İslam*, Tahran: Bongahi Tercüme ve Neşri Kitap, 1354-1976

SADR, Seyyid Hasan, *Tesis-u's-Şia Li-Ulum-i'l-İslam*, Şirket-u'n-Neşri ve't-Tebaa el-Eragiyye Li-Mehdude, 1370-1901

SAFDÎ, Selahuddin Halil bin Eybek, *el-Vafi Bi'l-Vefeyat*, Daru İhya-i'd-Turas-u'l-Arabî, Beyrut 2000

SAFEVÎ, Sam Mirza, *Tohfeyi Samî Haşiye*, İlmî, Tahran

SAFFAR, Muhammed bin Hasan bin Ferruh, *Besair-u'd-Deracat*, Şirket-u'l-U'lemî Lil-Matbuat, Beyrut 1431-2010

SAHİB, İsmail bin Ubbad, *el-Muhid fi'l-Luğat*, Alim-u'l-Kutub, Beyrut 1414-1993

SAKAFÎ, İbrahim bin Muhammed bin Said bin Hilal, *el-Ğarat*, Encümeni Asari Millî, Tahran 1395-1975

SEÂLİBÎ, Ebu Mansur Abdul Melik, *Yetimet-u'd-Dehr Fi Mehasini Ehl-i'l-Asr*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmiiyye, Beyrut 1403-1983

SEÂLİBÎ, Ebu Mansur Abdulmelik bin Muhammed, *el-E'caz ve'l-İcaz*, Semumiyye, Mısır 1867

SERHESÎ, Ali bin Nasir, *A'lamu Nehcu'l Belâğa*, Muesset-u't-Tabaetu ve'n-Neşr Vezaretu Segafetu ve'l-irşad-u'l-İslamî; Neşru Utarid, 1415-1994

SEYYİD MURTAZA ELEMUL HUDA, Ali bin Hüseyin, *ez-Zeriy'a İla Usul-i's-Şia*, Danışgahi Tahran, Tahran 1376-1997

SEYYİD RADÎ, Ebu'l-Hasan Muhammed bin Hüseyin, *Nehcu'l Belâğa Musavvaratu Min Nusheti Mahtuteti'n-Nadireti'n-Min-e'l-Karni'l-Hamis*, Seyyid Mahmud MER'AŞÎ, Mektebetu Ayetullah el-Uzma Mer'aşî Necefi, Kum 1406-186

SEYYİD RADÎ, Ebu'l-Hasan Muhammed bin Hüseyin, *Hekaik-u't-Tevil Fi Muteşabih-i't-Tenzil*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1406-1986

SEYYİD RADÎ, Ebu'l-Hasan Muhammed bin Hüseyin, *Nehcu'l Belâğa*, Abdulkakî Gölpinarlı, Ensariyan, Kum 2007

SEYYİD RADÎ, Ebu'l-Hasan Muhammed bin Hüseyin, *Nehcu'l Belâğa*, Subhi es-Salih, Hicret, Kum 1414-1994

SEYYİD RADÎ, Ebu'l-Hasan Muhammed bin Hüseyin, *Nehcu'l Belâğa*, Muhammed Deştî, Muesseyi ferhengi ve tehgatiyi Emîr-u'l-Mu'minîn, Kum 1380-2001

SEYYİD RADÎ, Muhammed bin Hüseyin, *el-Mecazat-u'n-Nebeviyye*, Dar-u'l-Hadis, Kum 1422-2001

SEYYİD RADÎ, Muhammed bin Hüseyin, *Hakaik-u't-Tevîl fî Müteşabih-i't-Tenzil*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut 1406-1986

SEYYİD RADÎ, Muhammed bin Hüseyin, *Hasais-u'l-Eimme*, Mecme-u'l-Buhus-i'l-İslamiyye el-Astanet-u'l-Mukaddeset-i'r-Razaviyye, Meşhed 1406-1985

SEYYİD RADÎ, Muhammed bin Hüseyin, *Nehcu'l Belâğa*, Feyzu'l-İslam, İntişaratı Feyzu'l-İslam, 1371-1992

SEYYİD RADÎ, Muhammed bin Hüseyin, *Nehcu'l Belâğa*, Hüseyin Ensariyan, Dar-u'l-İrfan, Kum 1388-2009

SHAH-KAZEMÎ, R., 2007. *Justice and remembrance: Introducing the spirituality of Imam Ali*. IB Tauris

SHAH-KAZEMÎ, R., 2007. *Justice and remembrance: Introducing the spirituality of Imam Ali*. IB Tauris

SUBHANÎ, Cafer, *Yadnameyi Hizareyi Kongireyi Nehcu'l Belâğa*, *Nehcu'l Belâğa ve Agahi Ez Gayb*, Bonyadi Nehcu'l Belâğa, Tahran 1360-1982

ŞAHRUDÎ, Ali Nemazi, *Mustedrakatu İlmi Ricali Hadis*, Tahran 1414-1993

ŞENTÜRK, Recep, *Hadis Rivayet Sisteminin Sosyolojik Boyutları: Bir Hafıza Zinciri Olarak Din*, İslamın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu, 2001, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/324, Ankara 2003

ŞEYH MÜFİD, Muhammed bin Muhammed bin Numan, *el-Cemelu Ve'n-Nasratu Li-Seyyid-i'l-İtreti Fi Herb-i'l-Basra*, Dar-u'l-Müfid, Kum 1431-2010

ŞEYH MÜFİD, Muhammed bin Muhammed bin Numan, *el-İrşad fi Marifeti Hucecillahi Â'la'l-İbad*, Muessetu Alul Beyt li-ihya-i't-turas, Beyrut 1429-2008

ŞEYH MÜFİD, Muhammed bin Muhammed bin Numan, *el-İrşad fi Marifeti Hucecillahi Â'la'l-İbad*, Kongireyi Şeyh Müfid, Kum 1413-1993

ŞEYH MÜFİD, Muhammed bin Muhammed, *Ahkâm-u'n-Nisa*, Dar-u'l-Müfid, Kum 1413-1992

ŞEYH SADUK, Muhammed bin Ali, *el-İtikadat*, el-Mutemer-u'l-Alemî li-Elfıyet-i'ş-Şeyh Müfid, Kum 1413-1992

ŞEYH SADUK, Muhammed bin Ali bin Babuyeh (Babeveyh), *İlel-u'ş-Şerayi*, Zihnî, Seyyid Muhammed Cevad, İntişarâtı Mu'minin, Tahran 1380-2001

ŞEYH SADUK, Muhammed bin Ali, *el-Hisal*, Camiet-u'l-Muderrisin, Kum 1362-1943

ŞEYH SADUK, Muhammed bin Ali, *et-Tevhid Li's-Saduk*, Camiet-u'l-Müderrisin, Kum 1398-1977

ŞEYH SADUK, Muhammed bin Ali, *Meaniyy-u'l-Ahbar*, Camiet-u'l-Müderrisin, Kum 1403-1982

ŞEYH SADUK, Muhammed bin Ali, *Men La Yehzuruh-u'l-Fakih*, Camiet-u'l-Müderrisin, Kum 1404-1983

ŞEYH TUSÎ, Ebu Cafer Muhammed bin Hasan, *el-Gaybe (Li Tusi)*, Dar-u'l-Mearif-u'l-İslamiyye, Kum 1411-1991

ŞEYH TUSÎ, Ebu Cafer Muhammed bin Hasan, *Emalî (Lit-Tusî)*, Dar-u's-Sekafe, Kum 1414-1993

ŞEYH TUSÎ, Ebu Cafer Muhammed bin Hasan, *Fihristu Kutub-u's-Şietu ve Usulihim ve Esmâ-i'l-Musannifiyye ve Eshab-i'l-Usul*, Sitare, Kum 1420-1999

ŞEYH TUSÎ, Ebu Cafer Muhammed bin Hasan, *Tehzib-u'l-Ahkâm*, Dar-u'l-kutub-i'l-İslamiyye, Tahran 1407-1987

ŞEYH TUSÎ, Muhammed bin Hasan ve Muhakkik Hillî, Cafer bin Hasan, *en-Nihaye ve'n-Neketuha*, Muesset-u'n-Neşr-i'l-İslamî, Kum 1417-1996

ŞİRAZÎ, Nasir Mekarim, *Peyami İmam Şerhi Taze ve Camiî Ber Nehcu'l Belâğa*, Dar-u'l-Kutub-i'l-İslamiyye, Tahran 1375-1996

ŞİRAZÎ, Nasir Mekarim, *Yadnameyi Hizareyi Kongireyi Nehcu'l Belâğa, Çera Nehcu'l Belâğa İyn Heme Cazibe Dared*, Bonyadi Nehcu'l Belâğa, Tahran 1360-1982

ŞOKÎ, Mevlana, *Divani Eşari Munsub be Hezreti Emiril Mu'minin Ali aleyhis selam*, Silsileyi İntişarati Encümeni Asar ve Mefahiri Ferhengî sayı:303, Tahran 1383-1963

ŞUŞTERÎ, Muhammed Takî, *Gamus-u'r-Rical*, Muessetu Neşr-u'l-İslamî, Kum 1410-1989

ŞUŞTERÎ, Muhammed Takî, *Kazavethayi Emir-i'l-Mu'minin Ali*, Camiet-u'l-Muderrisiyni Hozeyi İllmiyyeyi Kum Defteri İntişarati İslamî, Kum 1374-1996

TABATABAÎ, Abdulaziz, *Dest Nivishayi Be Dest Amedeyi Nehcu'l Belâğa Ta Payani Sedeyi Dehomi Hicret*, Bonyadi Nehcu'l Belâğa, Tahran

TABATABAÎ, Abdulaziz, *Mucemu A'lam-u's-Şia*, Muessetu Alul Beyt Li-İhyai't-Turas, Kum 1417-1996

TABATABAÎ, Seyyid Hüseyin Müderris, *Mirasi Mektubi Şia ez se Gerni Nohistin*, Seyyid Ali Kiraatî, Neşri Muverrih, Kum 1386-2007

TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Muesset-u'l-A'lemî li'l-Matbuat, Beyrut 1879

TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Dar-u't-Turas, Beyrut 1387-1967

TABERÎ, Muhammed bin Cerir, *Delail-u'l-İmame*, Biset, Kum 1413-1993

TABERÎ, Muhammed bin Cerir, *el-Musterşid fi'l-İmame'ti Emir-i'l-Mu'minin Ali bin Ebitalib*, Muesset-u's-Sekafet-u'l-İslamiyye Lekušanbur, Tahran 1415-1994

TABERSÎ, Ali bin Hasan, *Miškât-u'l-Envar fi Gurer-i'l-Ahbar*, Mektebet-u'l-Heyderiyye, Necef 1385-1965

TABERSÎ, Fazl bin Hasan bin Fazl, *Nesr-u'l-Lealî*, Bonyadi Pejuheşhayi İslamî, Meşhed 1384-2005

TABERSÎ, Fazl bin Hasan, *Â'lam-u'l-Vera bi E'lam-i'l-Huda*, Alul Beyt, Kum 1417-1997

TAHRANÎ, Âgâ Büzürg, *ez-Zerîa İlâ Tesânîfi 'ş-Şia*, Dar-u'l-Ezva, Beyrut

TAHRANÎ, Âgâ Büzürg, *Tabakatu A'lam-u'ş-Şia*, Daru İhyai Ulum-i'l-İslamî, Beyrut 1430-2009

TALİGANÎ, Mahmud, *Pertovi ez Nehcu'l Belâğa*, Sazimani Çap ve İntişarati Vezareti Ferheng ve İrşadi İslamî, Tahran 1374-1995

TEBRİZÎ, Molla Abdalbaki Sufî, *Minhac-u'l-Vilaye Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Defteri Neşri Mirası Mektub, Tahran 1378-1958

TUREYHÎ, Şeyh Fahrüddin, *Mecme-u'l-Bahreyn ve Matla-u'n-Neyreyn*, Daru ve mektebet-u'l-Hilal, Lübnan 1985

TUSTERÎ, Şeyh Muhammed Takî, *Behec-u's-Sabağa Fi Şerhi Nehcu'l Belâğa*, Daru Emir Kebir Lin-Neşr, Tahran 1418-1997

UTARUDÎ, Azizullah, *Gird Averendikani Suhenani Emir-u'l-Mu'minin Geblez Seyyid Radî*, Utarid, Tahran 1373-1994

VATVAT ABDULCELİL, Reşidud Din Muhammed bin Muhammed, *Metlubu Kullu Talib Min Kelami Ali bin Ebi Talib*, Bonyadi Nehcu'l Belâğa, Tahran 1374-1995

WALKER, P.E., 2004. Institute of Ismaili Studies. *Encyclopaedia iranica*, 13.

YAFÎÎ, Ebu Muhammed Abdullah bin Es'ed el-Yemenî, *Mirat-u'l-Cinan ve İbrat-u'l-Yekzan Fî Marifeti Ma Yu'teberu Min Hevadis-i'z-Zeman*, Dar-u'l-kutub-i'l-ilmiiye, Beyrut 1997

YAKUBÎ, Ahmed bin Ebi Yakub, *Tarih-u'l-Yakubî*, İbrahim Ayetî, İlmi ve ferhengî, Tahran 1387-2008

YAKUBÎ, Ahmed bin Ebi Yakub, *Tarih-ul Yakubî*, İbrahim Ayetî, İlmi ve ferhengî, Tahran 1374-1995

YAKUT el-HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh, *Mucem-u'l-Buldan*, Daru Sadir, Beyrut 1397-1977

YALAR, Mehmet, *Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt:17 sayı:2, 2008

ZEHEBÎ, Ebu Abdillâh Şemsüddin, *Tezkiret-u'l-Huffaz*, Dairet-u'l-Mearif-i'l-Osmaniyye, Haydar Abad tarih yok

ZEHEBÎ, Şemsüddin Muhammed bin Ahmed bin Osman, *Mizan-u'l-İtidal Fî Nakd-i'r-Rical*, Dar-u'l-Marife, Beyrut

ZEHEBÎ, Şemsuddin Muhammed bin Ahmed bin Osman, *Siyeru A'lâm-u'n-Nubela*, Muesset-u'r-Risale, Beyrut 1993

ZEHEBÎ, Şemsuddin Muhammed bin Ahmed bin Osman, *Tarihu İslam ve Vefeyat-u'l-Meşahir ve'l-A'lâm*, Dar-u'l-kitab-i'l-Arabiyye, 1998

ZİRİKLİ, Hayreddin, *A'lâm*, Dar-u'l-İlm Lil-Mellayin, Beyrut 2002

ZUCACÎ, Ebu'l-Kasım Abdurrahman bin İshak, *Emalî ez-Zucacî*, Dar-u'l-Ciyl, Beyrut 1407-1987

ZURARÎ, Ebî Ğalib Ahmed bin Muhammed bin Muhammed, *Risaletu Ebî Ğalib Zerarî İla İbni İbnihi Fi Zikri Âli A'yan*, Merkezi buhus ve tehgigati İslamî, Kum 1411-1990

ÖZET

Nehcu'l Belâğa kitabı, Hz. Ali'ye atfedilen hutbeleri, mektupları ve hikmetli sözleri içeren bir kitaptır. Özellikle günümüzde Şii düşünceyi etkileyen önemli eserlerden biri olan bu kitap hicri beşinci asrın başında yazılmıştır. Kitabın yazarının kim olduğu ile ilgili ilk şüphe, kitap yazıldıktan yaklaşık üç asır sonra İbn Hallikan tarafından ortaya atılmıştır. Bizim yapmış olduğumuz bu çalışmada kitabın Seyyid Radî'ye ait olduğu ağırlık kazanmıştır. Kitap ile ilgili en çok itirazlara mazhar olan mesele, kitapta yer alan hilafet konusu ve ilk üç halife hakkındaki görüşlerdir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde *Nehcu'l Belâğa*'ya benzer kitapların hicri ilk asırda yazılmaya başladığı, Seyyid Radî'den sonra da devam ettiği, bu eserler ile *Nehcu'l Belâğa* arasında, eseri eleştirebilecek çok fazla bilgi farklılığı olmadığı kanaatine ulaşılmış bulunmaktayız.

Yazarın bu eserde faydalandığı kaynaklar tam ve net olarak beyan edilmemiş ama daha sonraları yapılan çalışmalar ile bu noksan giderilmeye çalışılmıştır. *Nehcu'l Belâğa*'nın, edebi açıdan Hz. Ali'nin güzel sözlerini ve edebi yönünü ortaya çıkarmak için yazılan bir eser olduğu beyan edilse de aslında bu eserin siyasi ve itikadi ağırlıklı bir kitap olduğu ve bu yönünün edebi yönünü bastırıldığı anlaşılmaktadır. Kitap

üzerinden nüsha yazımı ile çoğaltılması asırlarca devam etmiş, tercümeleri yapılmış, halk arasında yayılmasına büyük önem verilmiş ve birçok dile tercümesi yapılmıştır.

Kitabın İslam dünyasında ki kabuliyetine baktığımız zaman İsnâ Aşeri Şiilerin dışında diğer mezheplerin bu esere çok fazla teveccüh etmedikleri anlaşılmaktadır. Ama günümüzde özellikle İsmaili Şiiler bu eser üzerine yoğun çalışmalar yapmaktadır. İsnâ Aşeri Şiiler ise Safeviler dönemine kadar, her ne kadar bu eserin sıhhatinde şüphe etmeseler dahi kaynak olarak göstermekten çekindikleri anlaşılmaktadır. Yazıldığı tarih itibari ile Şii ekolün şekillenmiş olmasına rağmen bu inancın sağlamlaşması konusunda tesirleri olmuş ve günümüzde kaynak eserlerden biri sayılmıştır.

ABSTRACT

Nahj al-Balagha, which is one of the most important books of Shi'ism, is compiled in the first years of the fifth century. Three centuries later, the first doubt about the originality of this book appeared. Researches confirm the authenticity of its author. The tradition of gathering Imam Ali's sermons did not start by Sayyid Radi who has compiled *Nahj al-Balagha*. Most of the contentions about the originality of these books have arisen from its content on the succession of the Prophet Muhammad and the first three Caliphs. These contentions have lessened the pertinence of *Nahj al-Balagha* in the non-Shiite intellectual circles throughout the history.

The most valid critique of the book is its compiler's decision to omit the references of traditions (*hadiths*) attributed to Imam Ali in *Nahj al-Balagha*. Although the goal of Sayyid Razi was not providing a Book of Tradition and for that reason, he has not quoted the references, this can be considered as a disadvantage in his work. However, this book has been vehemently welcomed by Shiites and they have prepared books which entail the references of traditions of *Nahj al-Balagha* narrated in the

previous works. These books have been called "books of references" (in Arabic *Masadir* and *Musnad*)

There are also some commentaries written on *Nahj al-Balagha*. However, a kind of negligence in considering the book as a referenceable source of *hadith* is discernible among Shiite scholars until recently. Although *Nahj al-Balagh* has not contributed to the constitution of Shiism in its formative years, it is currently considered as one the main books of Shiism.

